

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
Часопис Полицијске академије из Београда

ИЗДАВАЧ

Полицијска академија, Београд, Хумска 22

ЗА ИЗДАВАЧА

Проф. др Владимир Кривокапић, декан

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Проф. др Драгољуб Кавран, Правни факултет, Београд, председник
Проф. др Клаус Роксин (Claus Roxin) Правни факултет, Минхен
Проф. др Александар Јаковлевич Сухарев, Институт за учвршћивање законитости и
правног поретка Генералног тужилаштва Русије, Москва
Проф. др Милан Пагон, Факултет за полицијско-безбедносне науке, Љубљана
Доц. др Слађана Тасева, Полицијска академија, Скопље
Проф. др Станко Бејатовић, Правни факултет, Крагујевац
Проф. др Андреја Савић, Полицијска академија, Београд
Проф. др Слободан Пантазијевић, Полицијска академија, Београд
Проф. др Мирослав Живковић, Полицијска академија, Београд
Доц. др Ђорђе Ђорђевић, Полицијска академија, Београд
Доц. др Игор Урош, Полицијска академија, Београд

УРЕДНИК

Доц. др Ђорђе Ђорђевић

ГРАФИЧКИ И ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Бранислав Л. Валковић

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Драгослава Мићовић

АДРЕСА

НБП Наука • безбедност • полиција
Полицијска академија
11000 Београд, Хумска 22
СРБИЈА И ЦРНА ГОРА
E-mail: polaka@ptt.yu

ТИРАЖ

300

ШТАМПА

INPRESS, Београд

Часопис слази три пута годишње
Први број је објављен 1996. године
Год. I, Бр. 1 (1996)

UDK 351.74

ISSN 0354-8872

ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, БЕОГРАД – СРБИЈА И ЦРНА ГОРА
POLICE ACADEMY, BELGRADE – SERBIA AND MONTENEGRO

НБП

НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
SCIENCE • SECURITY • POLICE

ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2004.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

- Драгољуб Кавран, Зорица Вукашиновић**
Европски управни простор и реформа јавне управе [9]
European administrative Space and
Public Administration Reform /Summary/ [33]
- Vladimir Krivokapić Ph.D.**
Police Activities in Crime Prevention in a Local Community [35]
- Дар Коларевић, Радојко Миловановић, Константин Момировић**
Релација неких хематолошких варијабли и конативних фактора
претпостављених Небилициновом теоријом о карактеристикама
нервног система [59]
Relations of some Hematological Variables and Connative Factors
suggested by Nebylitzin's Theory of
Neural Systems Characteristics /Summary/ [77]
- Љиљана Машковић, Емилијан Мохора**
Даламберов принцип у теорији минимизације ризика
од пожара и експлозија [79]
D' Alambert's Principle in Fire and Explosion
Risk Minimization Theory /Summary/ [91]
- Срђан Милашиновић**
Тоталитаризам и неолоберализам [97]
Totalitarianism and Neoliberalism /Summary/ [123]
- Тамара Урош, Игор Урош**
Модел посредника на електронском тржишту [125]
Intermediary Models at Electronic Market /Summary/ [142]
- Небојша Теофиловић**
Насиље младих на спортским приредбама [143]
Juvenile Violence at Sporting Events /Summary/ [155]
- Дарко Маринковић**
Прикривене операције навођења на кривично дело [157]
Undercover Operations of Suborning to Crime /Summary/ [171]
- Саша Мијалковић**
Теоријско одређење појма трговине људима [173]
Theoretical Determination of Human Trafficking Notion /Summary/ [189]

ПРИЛОЗИ

Драган Симеуновић

За ослобађање права од политике
(у прилог универзалној правди)

[195]

Слободан Милетић

О законима будућности

[207]

ИСТРАЖИВАЊА

Dave Mellish, Зоран Ђурђевић

Резултати евалуације пројекта полиција у
локалној заједници и безбедна заједница у Србији

[215]

A. Avgerinos, E. Kioumourtzoglou, A. Stathi, L. Almond

Leisure and Physical Activity Characteristics of 12-to-17
Yrs old Greek Students

[235]

МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА

Међународни форум руководиоца високих полицијских
образовних институција, (европски модел полиције)

[261]

Завршни документ Конференције „Европски
модел полиције“

[265]

Споразум о међусобној сарадњи Полицијске академије
из Београда и Факултета за полицијско-безбедносне
науке из Љубљане

[267]

Упутство сарадницима

[273]

ЧЛАНЦИ

ЕВРОПСКИ УПРАВНИ ПРОСТОР И РЕФОРМА ЈАВНЕ УПРАВЕ

Драгољуб Кавран

председник Удружења за јавну управу Србије

Зорица Вукашиновић

Полицијска академија, Београд

Апстракт: Процес европских интеграција, током последњих десет година, утицао је на конвергенцију националних административних система земаља чланица Европске Уније. Сарадња између држава, размена искустава и најбоље управне праксе, развој и дефинисање заједничких административних принципа, стандарда и вредности, утицали су на приближавање националних управа и настанак и развој „Европског управног простора“. Модерна и реформисана јавна управа, која има капацитете за ефективну примену комунитарног права, представља услов за чланство у Европској Унији. Имајући у виду да је један од стратешких циљева наше земље укључивање у савремене европске токове, праћење импулса модернизације управе, усвајање и имплементација заједничких европских управних принципа, стандарда и вредности, један је од кључних задатака за нашу земљу.

Кључне речи: европске интеграције, европски управни простор, европски административни принципи, реформа јавне управе, образовање кадрова за Европску Унију

УВОД

Процес европских интеграција утиче на хармонизацију различитих области права. Ваља разликовати при томе јавно и приватно право. Јавно право сваке земље увек је било мање подложно спољним утицајима, пре свега због објеката регулисања и заштите јавног интереса. Отуда је хармонизација јавног права сложенија. Стога се постепено ствара амбијент који олакшава наше, по свему судећи, неизбежно приближавање и укључивање у Европску Унију. Рађа се концепт тзв. „Европског управног простора“ као „релативно усклађени скуп начела и минималних стандарда којима се одређује организација, делатност и функционисање органа државне управе на основама *Acquis Communautaire*“.¹ Организација² и делатност управе утемељене су у традицији и култури сваке земље.³ Управни системи земаља чланица су веома специфични, те се сматрало да и само поређење производи тешкоће, а да се о хармонизацији готово и не може говорити.⁴ Ипак, у току последњих десет година, снажна интеракција између права Европске Уније и националних управних права земаља чланица, довела је до промена у националним управним системима и подстакла процес њихове хармонизације.⁵ Усклађивање управне праксе међу земљама чланицама Европске Уније, било је успешно, али механичко преузимање решења, најчешће није било одрживо. Преузимање готових решења једног специфичног социјалног и институционалног система не може довести до истих резултата у земљи са другачијом културом, традицијом и организационим амбијентом. Погледајмо правне односе који се регулишу. 3. Томић констатује: „Управне норме Комунитарног права посвећене су понајвише следећим секторима: службеничким односима, царинама порезима, обезбеђењу од неовлашћеног откривања и коришћења личних података, еколошкој заштити, правном уређењу конкуренције, материји јединственог „Европског грађанског статуса“

1 Д. Кавран, Европски управни простор, реформа и образовање државне управе, Правни живот, бр. 9, 2004

2 У Европи постоје различити начини организовања држава – унитарна држава у Шпанији, прожета принципом аутономије националности и региона, уставна монархија у Данској, са администрацијом на два нивоа, унитарна држава са три административна нивоа у Грчкој, централизована унитарна држава без регионалног нивоа у Ирској, централизована али децентрализована држава у Француској, федерална држава са високом аутономијом чланица у Немачкој.

3 Опширније А. Рабреновић, Начела квалитетне управе у праву Европске Уније, Часопис Јавна управа, стр. 155, бр.1/2002

4 С. Nizzo, National Public Administrations and European Integration, www.oecd.org/puma/sigmaweb

5 J. Schwarze, Administrative Law under European Influence, London, 1996

заштити потрошача“.⁶ Разликујемо правне норме и вредности, критерије односно стандарде на којима почива сваки правни систем. Усклађивање правних односа и норми теже је због специфичних потреба, организационе културе и окружења, сваке државе. Европска Унија не подстиче административну конвергенцију на начин како то чини у областима приватног права. Ипак, у свим ресорима државне управе све више се ради на прихватању заједничких вредности, стандарда и критерија, примени сличних па чак и компатибилних поступака и процедура. Подстиче се и изградња система образовања које битно олакшава трансфер знања и идеја. Тако се чини и у области унутрашњих послова и безбедности. Болоњска Декларација и усаглашавања у Прагу, Берлину, Ници и другде утичу на стварање усклађеног и трансферабилног система Европског високог образовања, први пут у историји. Никле су бројне организације за међународну техничку сарадњу, размењују се искуства.

Успостављањем јединственог европског тржишта мења се и карактер управних делатности. Националне администрације постају значајан чинилац подстицања и развоја економије, заштите развијених људских права. Данас, добро јавно управљање (“good governance”), привредни развој и социјална кохезија, спадају међу основне компоненте демократског развоја савремене Европе и њеног управног простора.⁷ У складу са традицијом, у европским земљама, државна управа је гарант правне државе, обезбеђује заштиту права грађана, мир и поредак, социјалну и политичку стабилност друштва. Ефикасност државне управе која врши власт у служби грађана обележје је социјално-политичких стандарда правне државе. Јавна служба почива на критеријима високе професионалности, заштићена од претеране политизације у циљу обезбеђивања динамичног социјалног и институционалног развоја. Опште је правило да је одржавање стабилне организације и развоја друштва могуће уколико постоји континуитет у подржавању позитивних резултата у оквирима општеприхваћених вредности.

Чини се да смо несумњиво опредељени за прикључење европским интеграцијама. Стога стимулисање модернизације и рад на реформи управе као предуслов прикључења, постају приоритет.⁸ У циљу испуњења Копенхагенских

6 З. Томић, Управно право - систем, Београд 2002, стр.21. Слично: J. Schwarze, Administrative Law under European Influence, London, 1996

7 Видети: Д. Кавран „Европски управни простор, реформа и образовање државне управе“, Правни живот, бр.9, 2004 стр.1059 и даље.

8 Ваља такође подсетити да се Србија и Црна Гора налазе у припремној фази процеса стабилизације и придруживања. Кључни инструмент овог процеса је Споразум о стабилизацији и придружи

критерија, као и других докумената⁹ од којих зависи приступање Европској Унији, пред нашу земљу се поставља сложен задатак реформисања структура и прилагођавања функције, задатака и послова управе. Темељно реформисана јавна управа и одговарајуће управно законодавство, наводе се као приоритети у развоју потенцијалних земаља чланица Европске Уније.¹⁰ Примена комунитарног права, зависи од способности управних система будућих држава чланица да се прилагоде новим условима.¹¹ Модернизација управе, усвајање и увођење у живот европских принципа, вредности и стандарда, ради примене комунитарног права,¹² један је од кључних задатака за нашу земљу.

вању који одражава решеност земље потписнице да након прелазног периода формално приступи ЕУ и представља први обавезујући правни акт који се потписује са ЕУ. Уговор о стабилизацији и асоцијацији, (Stabilization Association Agreement) који закључују земље кандидати са Европском Унијом, представља оквир за спровођење припрема земаља кандидата у чланство Уније, имајући у виду аспекте као што су развијање регионалне сарадње, подстицање економског развоја, хармонизација правних прописа. У смислу даљих припрема за приступање Унији, земље кандидати закључују „Европски Уговор“ (European Agreement) који обухвата политичку, економску и културну сарадњу, политички дијалог, хармонизацију прописа, као и погодности у вези са трговином између ових земаља. Закључивањем ССП, земље потписнице започињу неповратан процес интеграције и стога Европска Унија посвећује велику пажњу проценама и припремама сваке земље пре закључивања овог Уговора. Европска Унија прати стање у бројним областима друштвеног и привредног живота (путем различитих механизма - консултативне радне групе, стални дијалог и сл.). Европска Комисија, такође објављује годишње извештаје о напретку у процесу стабилизације и придруживања. Посебна врста извештаја, који СЦГ очекује, је Студија о изводљивости. Студија ће анализирати стање политичких и економских реформи у СЦГ, испуњавање препорука Комисије и одговориће на питање да ли је СЦГ способна да уђе у наредну фазу процеса стабилизације и придруживања, започне преговоре о СПП као и спремност СЦГ да поштује обавезе које произилазе из њега. Опширније, Commissions Communication to the Council and European Parliament of 26 May 1999 (COM(99) 235), European Commission, The European Union: Still enlarging, Brussels, 2001, „Информација о досадашњем току Процеса стабилизације и придруживања Србије и Црне Горе Европској Унији...“ Министарство за економске везе са иностранством Владе Републике Србије, 2003. године итд. У циљу формулисања стратегије и координације активности за приступање Унији на нивоу Републике Србије, Уредбом о образовању Канцеларије за придруживање Европској Унији (Сл. Гласник РС бр. 25/04), образована је Канцеларија за придруживање Европској Унији, као стручна служба Владе Републике Србије, која обавља послове у вези са стратегијом придруживања ЕУ, иницирање, праћење и координацију усклађивања прописа Србије са прописима и стандардима ЕУ и обавештавање ЕУ и јавности о томе, иницирање, праћење и усклађивање стручних и административних послова органа државне управе у процесу приступања ЕУ, сарадњу са институцијама државне заједнице Србија и Црна Гора итд .

9 White paper, 1995, Agenda 2000, European Ombudsman Report

10 Опширније T.Verheijen, The management of EU Affairs in Candidate Member States, Sigma Paper No 23

11 Видети K. D. Borchardt, the ABC of Community Law, The Legal Sources of Community Law, стр. 58

12 “У односу на државно, комунитарно право представља “страно право,, па се примена његових норми у државама чланицама не подразумева, већ претходно мора бити унето или прихваћено

I ЕВРОПСКИ УПРАВНИ ПРОСТОР И НАЦИОНАЛНИ СИСТЕМИ ЈАВНЕ УПРАВЕ

Директан утицај Европске Уније на организацију управа држава чланица не постоји. Ради се о индиректном утицају који произилази из одредбе оснивачког Уговора,¹³ којим се предвиђа обавеза земаља чланица да предузму све потребне мере ради испуњавања обавеза које произилазе из чланства у Европској Унији. У том смислу, примена права ЕУ зависи од административних капацитета и способности будућих држава чланица да се прилагоде новим условима.¹⁴ За Унију није од значаја начин организовања националних административних система, већ је битна ефикасна примена одредаба комунитарног права.¹⁵ Основним изворима права Европске Уније, није одређен модел јавне управе који треба да усвоје земље чланице,¹⁶ те се може рећи да у великој мери постоји „административна аутономија“. Ово, ипак не значи да европско „супранационално“ управно право није од значаја за државе чланице, јер држава која приступи Унији без прилагођене, модерне јавне управе, неће имати капацитете да одговори савременим захтевима Уније, што би могло довести до поремећаја у раду Европске Уније.¹⁷

Током времена се изградњи и развоју управних система, посвећује све више пажње, а модерна управа постаје услов за чланство у Европској Унији. Истичемо да су 1993. године, дефинисани Копенхагенски критеријуми за приступање земаља Централне и Источне Европе Европској Унији.¹⁸ Прва група

од националних правних поредака„. Видети Р. Вукадиновић, „Однос комунитарног права према правима држава чланица„, Европска Унија и процес придруживања Србије и Црне Горе, Факултет политичких наука, Београд, 2003, стр. 107-124

13 Видети Consolidated Version of the Treaty Establishing European Community, Rome, 1957, Article 10. (ex Article 5)

14 Видети K. D. Borchardt, the ABC of Community Law, The Legal Sources of Community Law, стр. 58

15 Извори комунитарног права су уговори, општи правни принципи, међународни уговори, регулативе, директиве, препоруке, одлуке, генерални принципи управног права, конвенције које закључују земље чланице. Опширније, K. D. Borchardt, the ABC of Community Law, The Legal Sources of Community Law

16 Према неким ауторима, процес интеграције управних система је покушај да се премости празнина између формалних правила и неформалне праксе. Видети С. Spanou, European Integration in Administrative terms: A Framework for Analysis and the Greek Case, Journal of European Public Policy, Sept. 1998, стр. 467-484

17 Видети А. Рабеновић, Ка новој европској управи, Правни живот 10/98, стр. 227

18 Видети The Copenhagen Criteria, Agenda 2000, For a stronger and wider Union, Document drawn up on the basis of COM(97) 2000 European Commission, Bulletin of the European Union, Supplement 5/97, стр. 39-47

услова установљених у Копенхагену, су постојање институција које гарантују демократију и владавину права, поштовање људских права и права мањина,¹⁹ друга група услова је везана за развој тржишне економије и конкуренцију, а трећа група услова се односи на способност прихватања обавеза које произилазе из чланства у Унији, односно могућност примене комунитарног права (*Acquis Communautaire*). Иако се развој управних система експлицитно не помиње, трећи услов, који произилази из примарних извора права Европске Уније, тиче се способности држава чланица да прихвате „достигнућа заједнице“, што у великој мери зависи од административних капацитета држава да одговоре новим захтевима.²⁰

На састанку Савета Министара Европске Уније у Мадриду, 1995. године, истакнуто је да интеграција земаља Централне и Источне Европе захтева прилагођавање њихових административних система,²¹ као и да није довољно да европско законодавство буде само прикладно пренето на национални ниво, већ и да се ефективно примењује у раду државне управе и судова.²² Овом приликом се питање усклађеног, интерактивног развоја управних система први пут директно помиње у вези са даљим развијањем капацитета јавних управа потенцијалних држава чланица да спроводе политику Заједнице и примењују право ЕУ. Европски Савет је израдио документ „Бела књига“ (*White Paper*)²³ ради пружања помоћи у стварању и развоју институција и законодавства који су неопходни за укључење будућих земаља чланица у европске процесе.²⁴

19 Према Копенхагенским критеријима, чланство у Унији захтева да земље кандидати испуне следеће:

- стабилност институција које гарантују обезбеђење демократије, принципа владавине права, људских права и поштовање заштите мањина
- постојање тржишне економије и
- способност преузимања обавеза које се односе на политичке и економске циљеве и монетарну политику Европске Уније.

20 Опширније о условима за приступање Европској Унији, European Commission, *The European Union and the World*, Brussels, 2001, стр. 18

21 European Commission Paper, *The European Union Still Enlarging*, Luxembourg, 2000, стр. 8-11

22 Ибид.

23 Одобрен је 1995. године.

24 У тачки 3.25 овог документа експлицитно се наводи да државе чланице треба да прилагођавају управни апарат и друштво у целини условима који су неопходни за примену закона. Овај сложени процес захтева стварање и промене, оснивање или прилагођавање потребних институција и структура. То подразумева реформу односно кључне промене јавних управа потенцијалних земаља чланица.

У Агенди 2000, коју је Европска Комисија представила 1997. године, важан део представља мишљење Комисије о поднетим пријавама за чланство, којом приликом се значајна пажња посвећује јавној управи.²⁵ Комисија је детаљно навела услове за приступање Унији²⁶ и у том смислу указала на значај појединих аспеката развоја националних администрација, као што су децентрализација, побољшање процеса доношења одлука, транспарентан и отворен рад јавне управе. Такође је указала на потребу доношења Закона о јавним службеницима ради уређења права и обавеза запослених, потребу систематског образовања на раду, запошљавање и напредовање према заслугама као и обезбеђење блиске сарадње потенцијалних земаља чланица и Уније пре приступања.²⁷

У генералном извештају, Европски Омбудсман²⁸ је нагласио да грађани Европске Уније имају право на квалитетну управу (good administration).²⁹ Право на квалитетну управу, произилази из два основна принципа – принципа владавине права (управа мора да поступа у складу са правним нормама) и принципа који произилази из сврхе управе, а то је концепт управе на услузи грађанима.³⁰ Обзиром да је циљ јавне управе пружање услуга грађанима и старање о њиховим интересима, они са правом могу да очекују да се управа

25 Опширније, Sigma Paper, No 23, A. Mayhew, Preparation of EU and CEEC Institutions for the Accession Negotiations, Preparing Public Administrations for the European Administrative Space, стр. 80-81

26 То су слободни избори, подела власти, независно судство, поштовање права на локалну самоуправу, пун обим политичких и грађанских права, као и економских, социјалних и културних права, ефикасан систем заштите права мањина. Опширније: Sigma Paper No 23, J. Fournier, Administrative reform in the Commission Opinions Concerning the Accession of the Central and Eastern European Countries to the European Union, стр. 111-118

27 Без обзира када ће потенцијалне земље чланице приступити Унији пре приступања треба да се спроведе стратегија интензивне сарадње. Уколико се стратегија добро спроведе, добија се гаранција добро припремљеног уласка у Унију, чиме се избегавају многи проблеми који могу настати у Унији. Види "Agenda 2000", део II, од 12, Evropska Komisija, DOC/97/7; "The EU pre-accession strategy encompasses the following frameworks and mechanisms: association agreements, regular reports, accession partnerships, national programmes for the adoption of the Acquis, pre-accession assistance (Phare Programme), participation in EU programmes, accession negotiations, the European Conference", опширније, European Commission Paper, The European Union: Still Enlarging, Luxembourg, 2001, стр. 12-18

28 Европски Омбудсман поступа по пријавама против лошег поступања органа и институција Европске Уније а као основи се наводе незаконит рад администрације, дискримација, злоупотреба овлашћења, недобијање потребних информација, кашњење са процедуром добијања услуга и сл.

29 Видети А. Рабреновић, "Начела квалитетне управе у праву Европске Уније, Часопис Савета за државну управу, Јавна управа, бр.1/2202, стр. 160

30 На Самиту Европске Уније у Ници, истакнуто је да грађани имају право на "квалитетну управу", Уговором из Нице је ово право формално потврђено. Ипак, када је реч о одређивању концепта

на законит и одговоран начин брине о задовољавању њихових интереса. Ово начело инкорпорисано је у текст Повеље Европске Уније о основним правима.³¹

Нови квалитет у оцени административних капацитета земаља кандидата за чланство у Европској Унији, доносе извештаји о прогресу ових земаља, имајући у виду да су рађени на основу прецизних критеријума оцене управних капацитета у оквиру СИГМА програма.^{32 33} Критеријуми које је СИГМА развила, постали су основни стандарди Европске Уније којима се одређује квалитет и ефикасност јавне администрације у земљама кандидатима.

Основни стандарди обухватају шест сектора уз доминацију три области: процеса одлучивања, службеничких односа и управљања финансијама. 1. процес формулисања управне политике (полицу макинг) и механизме интерминистарске координације, 2. службенички систем са одређивањем статуса, права и дужности јавних службеника, 3. финансијски менаџмент (утврђивање основних буџетских принципа у Уставу, органском буџетском закону и сродним законима, успостављање равнотеже између извршне и законодавне власти у буџетској материји, прецизно дефинисање обима државног буџета, израда оквира јавних расхода, транспарентност буџетског процеса, ефективни механизми менаџмента јавних институција, ефективни механизми имплементације и контроле буџета, увођење заједничке рачуноводствене класификације у складу са принципима који важе за дистрибуцију седстава ЕУ, постојање капацитета за унапређење система финансијског менаџмента), 4. јавне набавке (постојање функционално независних механизма контроле (auditing) буџетских инспектора, употреба механизма који спречавају нерегуларности у раду и механизма којима се предузимају мере да се постојеће нерегуларности исправе и надокнади штета, способност за унапређење система финансијске контроле), 5. интерну финансијску контролу (постојање законског

“квалитетне управе”, морамо користити друге изворе права, као што су судска пракса Европског суда правде и суда прве инстанце као и рад Европског Омбудсмана.

31 Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Communities (2000/c 364/01), Article 41; у складу са овим чланом, свако има право да буде саслушан пре предузимања било какве мере (right to be heard), свако има приступ документима у вези са личним предметом, (access to the file) и обавеза је управе да образложи доношење одлуке (giving the reasons for its decisions).

32 Видети А. Рабреновић, Изградња модерне јвне управе као услов за улазак у ЕУ, Правни живот бр. 9/2003, стр. 1087-1098

33 СИГМА програм је део ОЕЦД-овог програма јавног менаџмента, који се финансира из програма ЕУ, PHARE.

овлашћења Главне контроле као екстерног аудитора да контролише трошење свих јавних законом утврђених фондова и средстава, укључујући и средства ЕУ, операционална и функционална независност Главне контроле од извршне власти, редовно извештавање Парламента о законитости, регуларности, економичности, ефикасности и ефективности трошења буџетских средстава, способност да се унапреди квалитет екстерне финансијске контроле б. главну контролу (external audit).³⁴

Стандарди развоја јавне управе СИГМА-е од 1999. године користе се као основа за процену капацитета јавне администрације у годишњим извештајима Европске Комисије о прогресу потенцијалних земаља чланица Уније. Њима се, такође одређују смернице за усклађени развој националних администрација који би требало да утиче и на правце развоја управе у земљама које још немају статус кандидата. Наша земља, као кандидат за чланство у Европској Унији, започела је реформске процесе ради остварења дефинисаних управних стандарда. Шири замах ваља тек очекивати.³⁵ У оквиру програма ФАРЕ, 1998. и 1999. године, објављени су и материјали: „Припрема јавних управа (држава кандидата) за Европски управни простор“ (Preparing Public Administrations for the European Administrative Space) и „Европски принципи јавне управе“ (European Principles for Public Administration). Ови документи плодотворно су утицали на управе десет земаља које су се недавно придружиле ЕУ.

На Самиту Савета Европске Уније у Солуну, јуна 2003. године³⁶, представљена је Агенда за Западни Балкан³⁷, која указује на обавезу поштовања

34 Опширније А. Рабреновић, „Изградња модерне јавне...“, стр. 1094-1097

35 Рад на реформи управног законодавства у Србији је у току. Припрема се доношење Закона о државној управи чији је први модел настао још 2003. Ради се на новом ЗУПу и ЗУСу. У области финансијског менаџмента, интерне финансијске контроле и система јавних набавки, донети су системски закони. Област дефинисања управне политике (public policy making) и интер-министарске координације, питања су на којима се и даље ради у нашем систему. Анализа ефеката регулативе, (Regulation Impact Analysis) нарочито у области економије, још увек нема примену и процесу припреме и доношења закона. Обука за примену овог новог али и обавезног метода у припреми закона не се врши како ваља. Реформа статуса јавних службеника је у току. Темељне промене ће се догодити након доношења новог Закона о јавним службеницима чији је модел припремљен још пре готово три године. У извршењу тог закона биће потребно и доношење нових прописа којима ће се на савременим основама регулисати статус јавних службеника, у складу са захтевима административног окружења које чини Европски Управни Простор. Институција Главне контроле, као основна институција екстерне буџетске контроле треба да има кључну улогу у заштити финансијских интереса државе и грађана.

36 Видети Presidency Conclusions – Thessaloniki, June, 2003

37 The Thessaloniki agenda for the Western Balkans - Moving towards European integration

критеријума из Копенхагена и успоставља обавезе за земље овог региона да предузму конкретне реформске мере у циљу развоја административних капацитета и јачања сарадње између земаља. Изградња система државне управе које ће обезбедити задовољавање потреба грађана према стандардима и критеријима ЕУ, остаје главни изазов за земље региона. Један од закључака са Самита је оснивање Регионалне школе за високо образовање у вези са реформом јавне администрације, како би се студенти из земаља овог региона упознали са принципима који чине основу демократских система земаља ЕУ и стекли знања и способности да те принципе примене у свакодневној пракси. Сем тога упознавање се систематски и са садржином и механизмима примене *Acquis Communautaire*-а. Курикулум школе развијаће се на основама најсавременијих резултата до којих се долази у развоју појединих дисциплина у најпознатијим институцијама образовања која у центру научно истраживачког и педагошког рада имају организацију, функционисање и процесе јавне управе. Најзад, али не и најмање важно, борба против организованог криминала и корупције, према Закључцима, основа је спровођења принципа владавине права.³⁸

II ПОЈАМ И НАСТАНАК ЕВРОПСКОГ УПРАВНОГ ПРОСТОРА

Упркос разликама у начину организовања, национални управни системи међу собом комуницирају повезани компатибилним методима управљања простором, вредностима и стандардима који све више постају заједнички. Долази до приближавања па и уједначавања кључних елемената управних законодавстава и управне праксе. Кроз рад институција и тела Европске Уније, остварује се сарадња службеника Заједнице и службеника националних администрација, чиме се ствара стабилна веза између европске администрације и националних администрација. Стални контакти између службеника институција ЕУ и службеника земаља чланица, њихова размена мишљења, искустава као и развој *acquis communautaire* доводе до уједначавања примене метода и праксе земаља чланица и дефинисања основних принципа административног права.³⁹ Долази до усклађивања деловања националних администрација који утичу на претварање ЕУ у највећу концентрацију моћи

38 На Самиту у Солуну је такође одлучено да се програми „*twining*“ и „*TAIEX*“ прошире на све земље у процесу стабилизације и придруживања.

39 Видети и: М. Chiti, *Are There Universal Principles of Good Governance?*, European Public Law, Vol.1, 1995, str. 241-258; Ј. Р. Olsen, *European Administrative Convergence, Towards European Administrative Space*, www.arena.uio.no/publications; А. Рабреновић, *Начела квалитетна управе у праву Европске Уније*, Часопис Јавна управа, Савет за државну управу, бр. 1/2002, стр. 156.

модерног света, уз САД и у будућности, Кину и можда ЗНД . Пресудну улогу у формулисању административних принципа Европске Уније, има Европски суд правде,⁴⁰ који је током дугогодишњег рада прихватио велики број општих правних принципа односно норми, чија је повреда основ за покретање спорова пред судовима ЕУ.⁴¹ Тумачењима Европског суда правде поводом обраћања националних судова, формирају се и развијају заједнички принципи и правна схватања.⁴² Јуриспруденција овог суда је главни извор „европског управног права“,⁴³ који, стриктно сенсу, не постоји; постоје само контуре европског система управног права који неки аутори сматрају основом на којој се ствара „европски управни простор“ (European Administrative Space).⁴⁴ Европски управни простор, настаје у процесу сарадње и усклађивања правних система земаља чланица и Европске Комисије, кроз обавезне интерпретације пресуда одн. ставова Европског суда правде и кроз развој општих вредности и управних стандарда, први пут у историји Европе.⁴⁵ Заједнички управни простор, као скуп принципа, вредности и стандарда,⁴⁶ не замењује национално управно право, већ настаје као супранационална надструктура са којом национални системи управног права треба да буду у складу.⁴⁷ Европски управни простор погодан је

40 Европски суд правде је орган који је задужен за спровођење Комунитарног права (права ЕУ). Решава у споровима између земаља чланица, између органа Европске Уније и физичких лица (грађана) и Уније. Такође, даје тумачења одредби комунитарног права, везаних за спорове који се воде пред судовима земаља чланица. Униформно тумачење комунитарног права се обезбеђује тумачењима (Preliminary Ruling) која су обавезујућег карактера. Опширније, К. D. Borchardt, *The ABC of Community Law*, Brussels, 2000, стр. 27-31, такође European Commission Paper, *Who is Who in the European Union?* Luxembourg, 2000, <http://curia.eu.int>

41 Првих година настајања Европске Уније, рад Европског суда правде био је под утицајем правних система првих земаља чланица, нарочито француског управног права. Приступањем других земаља, јавили су се друкчији извори инспирације за давање правних мишљења. На пример, принцип „administration through law“ који је настао од француског принципе „de legalite“, одн. немачког концепта „Rechtstaatlichkeit“, што је мање више слично британском концепту „rule of law“ - данас има исто значење и практичне последице. Опширније, J. Schwarze, *European Administrative Law*

42 Видети Art. 177, EC Treaty

43 Видети C. Nizzo, *National Public Administrations and European Integration*, стр. 6, Sigma Paper, www.oecd.org/puma/sigmaweb, Sigma Paper No 23, *Preparing Public Administrations for the European Administrative Space*, OECD, Paris, 1998, стр. 16-19, *Administrative Capacities for EU membership*, Public Management Forum, Paris, OECD, 2000

44 Слично у: Sigma Paper, No. 23, „Preparing Administration for the European Administrative Space“ OECD, 1998, стр. 14-15

45 Ибид. стр. 10-15

46 F. Cardona, *Civil services for the European Administrative Space*, Public Management Forum, Vol No 2, 1999, стр. 4

47 Видети C. Nizzo, стр. 4

оквир за одређивање основа за изградњу модерне државне управе у земљама чланицама али и за придруживање нових држава ЕУ.⁴⁸ Начела и стандарди Европског управног простора, немају карактер иус цогенс, нити су обавезни.⁴⁹ Међутим, од великог су значаја за сваку земљу чланицу или претендента на чланство. То произилази и из оснивачких и системских аката и самог карактера Европске Уније.

III ЕВРОПСКИ АДМИНИСТРАТИВНИ ПРИНЦИПИ

Административни принципи нису само идеје засноване на доброј вољи јавних службеника и њиховој слободној интерпретацији правних норми. Уграђени су у опште и посебне управне поступке и административну процедуру на свим нивоима управе. Учесници јавног сектора у државама чланицама су законски обавезни да поступају у складу са овим принципима, што се обезбеђује путем независних контролних тела, судства, легислативом односно контролом од стране парламента, кроз поступак по тужби физичких и правних лица. Европски суд правде је дефинисао велики број административних принципа,⁵⁰ који су преузети из развијених управних система земаља чланица⁵¹ и реформулисани радом Европског суда правде.⁵² Европски суд правде се дакле, ослања на принципе управног права у националним правима, редефинише их и формулише административне принципе Европске Уније, који онда имају обавезујући карактер за све државе чланице и њихове грађане.⁵³

У циљу систематизације, административне принципе, из којих можемо извести и многе друге, можемо поделити у следеће групе: 1) поузданост и предвидивост 2) транспарентност и отвореност 3) одговорност и 4) ефикасност и ефективност.⁵⁴

48 Видети Д. Кавран, Европски управни простор, реформа и образовање државне управе, Правни живот, бр.9/2004, стр.1059-1075

49 ибид. стр. 1064

50 О европским административним принципима опширније, Sigma Paper No. 27, European Principles for Public Administration, 1999

51 Принципи преузети из француског административног права, у чијем развоју пресудну улогу има државни савет, имали су значајан утицај на системе управног права у земљама Европе. Опширније J. Schwarze, European Administrative law, London, 1992, pp. 3-24

52 Ибид.

53 У складу са принципом директне примене комунитарног права (direct applicability principle), комунитарном правом се установљавају права и обавезе не само за институције Уније, већ и за грађане земаља чланица. Опширније, K.D. Borchardt, The ABC of Community Law, European Commission, Luxembourg, 2000, стр. 97

54 Видети Sigma Paper, Public Management Forum, F. Cardona, Civil Services for the European Administrative Space, стр. 4-5, Paris, 1999, Sigma Paper No 27, European Principles for Public Administration,

1. Прву групу чине принципи управног права, који се могу подвести под принцип правне сигурности и предвидивости (Legal Certainty and Predictability Principles), који произилази из принципа владавине права (Rule of Law, Etat de droit, Rechtsstaat), односно начела законитости. Начело законитости се одређује као обавеза управе да делује у сагласности са законом и супротстави се арбитрарном доношењу одлука.^{55 56} Имајући у виду ово основно начело управног права, од националних државних администрација се очекују поузданост и извесност у доношењу управних аката и предузимању управних радњи; произвољност у поступању није дозвољена. Органи управе морају доносити одлуке у складу са општим законским принципима.⁵⁷ Принцип професионализма и професионалног интегритета (Professionalism and Professional Integrity) у државној управи такође подупиरे принцип правне поузданости и предвидивости и односи се на непристрасан и независан рад органа управе. Сукоб интереса и неједнако поступање према странкама, лични афинитети у доношењу одлука, примање мита, неконтролисана политичка амбиција, прејака жеља за напредовањем, неки су од разлога који могу угрозити професионалан и независан рад.⁵⁸ Принцип забране дискриминације (Principle of Non-discrimination), такође је тесно повезан са овом групом начела. Принцип пропорционалности (Principle of Proportionality), у складу са којим управа може грађанима наметати обавезе само до границе која је неопходна да би се постигла сврха дате мере,⁵⁹ односно мере које предузима држава морају бити пропорционалне циљевима који се желе постићи,⁶⁰ произилази из принципа правне сигурности. У вези са овом групом принципа, требало би поменути и принцип процедуралне правде (Principle of Procedural Fairness),⁶¹

стр. 8-14; А. Рабреновић, Начела "Квалитетне управе", у праву Европске Уније, Часопис Јавна управа, Савет за државну управу, бр.1/2002

55 Опширније А. Рабреновић, Начела "квалитетне управе", у праву Европске Уније, Часопис Јавна управа, Савет за државну управу, бр 1/02, Београд, стр. 161

56 Појмови дискреционо одлучивање и произвољност у одлучивању нису исти; дискреционо одлучивање не значи непоштовање права, већ чињеницу да се законом не може предвидети свака могућа ситуација, те се стога дају оквири за доношење одлуке и циља у коме се овлашћење има вршити.

57 Одавде произилази појам правне надлежности (legal competence) у смислу да органи управе могу решавати у оним стварима у којој имају правну надлежност.

58 Опширније, Sigma Paper No. 27, European Principles for Public Administration, стр. 11

59 А. Рабреновић, Начела квалитетне управе у праву Европске Уније, оп. цит. Часопис Јавна управа, бр.1/2002, Београд

60 Појам пропорционалности је својим одлукама развио Европски суд правде. Начело пропорционалности је тековина немачке правне традиције.

61 Видети J. Schwarze, The Procedural Guarantees in the recent Case law of the European Court of Justice, in Essays in Honour of Henry G. Schermers, Vol. II, Boston, London, 1994, стр. 487

који гарантује прецизну и непристрасну примену права, поштовање странке и њеног достојанства.⁶²

2) Принципи отворености и транспарентности (Openness and Transparency) омогућавају да свако на кога се односи неко административно поступање, зна основу таквог поступања (одлуке) и чини контролу над радом управе лакшом. Ови принципи имају два специфична циља – заштиту јавног интереса и смањење злоупотреба и корупције у управи, као и заштиту индивидуалних права. Доступност информација од јавног интереса које су везане за доношење одлуке, олакшава странкама да ефикасно остварују своја права пред управним и судским органима. Принципи отворености и транспарентности⁶³ изражавају се као обавеза органа управе да информишу грађане о правима и обавезама, о структурама управе, одговорностима, пословима које поједини органи управе обављају, међусобним односима између органа управе, коришћењу буџетских средстава и омогућавају странкама да се упознају са током и свим детаљима поступка.

3) Принцип одговорности (Accountability)⁶⁴ подразумева да сваки орган управе мора бити одговоран за своје поступање другим управним, законодавним

62 Практична потврда овог начела лежи у томе да се неће одлучивати о правима и обавезама странке док се она претходно не упозна са релевантним чињеницама и да постоји дужност пружања прилике странци да се изјасни у одређеном процедуралном тренутку.

63 Према начелу транспарентности, грађани морају бити упознати са радом управе. Управа би требало да се развија у правцу који обезбеђује отвореност у раду, доступност службених информација, директну изложеност критици. Један од предлога је доношење „Информационог акта“, који ће на најбољи, најтачнији начин информисати грађане о раду управе, висини трошкова, услугама које се пружају, лицима одговорним за одређене послове. Доступност службених информација, независни медији и организовање интересних група, указују на то да државна управа постаје отворена за директну критику и контролу. Опширније Е. Vigoda, *The Responsiveness of Public Administration to Citizens Demands*, Часопис *Public Administration*, Vol. 78, No 1, 2000 (165-191)

64 У складу са великим бројем критеријума, у литератури постоји више видова одговорности. Тако, Dwivedi и Jabbra праве разлику између следећих категорија: административне, правне, политичке, професионалне и моралне одговорности. Dwivedi, J. G. Jabbra „Public Service responsibility and Accountability,“ у Dwivedi, J. G. Jabbra *Public Service accountability – A Comparative perspective*, (Kumarian Press, Inc. 1989), стр. 5-7. Romzek и Dubnick идентификују хијерархијску, персоналну, друштвену, професионалну и грађанску одговорност. B. S. Romzek, M. J. Dubnick, „Accountability in the Public Sector: Lessons from the Challenger Tragedy,“ *Public Administration Review*, 47, 3 (1987), стр. 227-238. А. Sinclair сматра да одговорност има политичку, јавну, административну, професионалну и личну димензију. А. Sinclair (1995) „The Chameleon of Accountability: Forms and Discourses,“, *Accounting, Organization and Society*, 20, 219-237. А.В. Cendon указује на политичку, административну, професионалну и демократску одговорност. А.В. Cendon, *Accountability and Public Administration: Concepts, Dimensions, Developments, Openness and Transparency in Governance: Challenges and Opportunities*, Maastricht, 1999, NispaCee Publication. У смислу овог рада, појам „административне одговорности,“ (одговорности управе), нема у основи политичку конотацију. Хоризонтална административна одговорност, везана је за однос

или судским органима, односно подвргнут процесу контроле од стране других органа, институција и тела као што је омбудсман који ће и код нас, надамо се, ускоро бити уведен. Начини спровођења контроле могу бити судска контрола, управна контрола управе, контрола коју врши омбудсман, јавни тужилац, инспекцијски органи, одбори скупштине, унутрашња и спољна ревизија (Internal and External Audit), јавни медији итд. Утврђивање процедура којима се ефикасно обављају послови и обезбеђује поштовање правила поступка, као и коришћење јавних овлашћења у складу са законом, чине основу сваког вида контроле.

Принцип одговорности најбоље указује да ли се принципи законитости, отворености, транспарентности и независности поштују у једном правном систему. У управном праву, одговорност мора бити конкретна и обезбеђује се путем сложене формалне процедуре, што се своди на поштовање административних принципа од стране државних службеника и органа управе, са једне стране и придржавања поступка доношења одлука, са друге стране.

4) Принципи ефикасности и ефективности (Efficiency and Effectiveness) су типични принципи менаџмента.⁶⁵ Принципом ефикасности се остварује равнотежа између уложених средстава и остварених резултата, док се принцип ефективности се односи на успешно остваривање циљева управе и решавање проблема од јавног интереса и углавном је везан за анализу и евалуацију управне политике.⁶⁶

Прихватање и имплементација заједничких управних принципа, један је од задатака за нашу земљу која намерава да укључи у савремене европске токове. Известан број принципа постоји и у нашем правном систему, међутим даља преиспитивања као и правна и институционална доградња су неопходни. Очекујемо да ће актуелна реформа управног законодавства донети очекиване промене.

државних службеника, односно управе као целине а) према грађанима и према б) контролним институцијама (инспекција, омбудсман, ревизија...). Вертикална одговорност подразумева однос хијерархијски нижих државних службеника према вишим.

65 Принципи познати као "Три е" - принципи економичности, ефикасности и ефективности.

66 О значају ових принципа говори чињеница да су 1978. године уведени у Устав Шпаније. Постоји могућност да буду укључени и у нови Устав Србије.

IV ЗАЈЕДНИЧКА ПЛАТФОРМА ЗА УКЉУЧИВАЊЕ У ЕВРОПСКИ УПРАВНИ ПРОСТОР

Након анализе основних административних принципа, указујемо на основне елементе модернизације управе и приближавања Европском управном простору, који чине заједничку платформу. То су:

- Демократизација и заштита права грађана на принципима Европске Уније на целој територији земље (Косово и Метохија не могу из овог процеса бити искључени)
- Подела власти у систему међусобне контроле и равнотеже
- Независност система судства
- Парламентарна контрола и омогућавање успешног рада омбудсмана
- Деполитизација
- Савремени систем децентрализоване државне управе и службеничких односа регулисан законом и секундарним законодавством
- Каријерни развој и латерално запошљавање као допуна интерној мобилности
- Државна управа и локална самоуправа у служби корисника
- Реформа државне управе као трајни процес у њеним основним видовима: деполитизацији, професионалности као основи службеничког система, реорганизацији и увођењу е-управе, променама у систему јавних финансија, децентрализацији и изградњи савремене локалне управе, односима према недржавном сектору кроз развој институција цивилног друштва на начин на који то чине развијене земље итд.

Као што смо видели, у оквиру Европске Уније, системи, принципи вредност и делатност јавних управа појединих држава – чланица теже конвергенцији. Јављају се заједнички обрасци поступања при утврђивању управне политике у основним ресорима, слични механизми доношења управних одлука и појединачних управних аката. Методи извршења се усавршавају по систему “benchmarking” (систем најбољег примера) што опет води конвергенцији.

Ширењем европског управног простора, сувереност држава није битно сужавана пре свега јер је у области јавне управе и њеног регулисања аутономија велика. Карактер институција прилагођених историји и на њој насталој управној култури у извесној мери утиче на законодавство. Не треба притом заборавити да се схватање суверености државе ипак мења и да све интеграције представљају мања или већа ограничења суверености. Процес демократизације има изузетне последице. Неки аутори сувереност везују за грађане као

носиоце. Како се у доба свеопште конвергенције, постепено смањују разлике између англосаксонског и континенталног правног система тако се смањују и разлике међу европским државама и њиховим управама. Све ово ваља имати у виду у процесу прилагођавања нашег управног законодавства вредностима, стандардима и принципима који карактеришу европски управни простор.

V ЕВРОПСКИ УПРАВНИ ПРОСТОР И НЕУТРАЛНОСТ ЈАВНЕ УПРАВЕ

Дихотомија између политике и државне управе једно је од најстаријих питања јавне управе. Како разрешити конфликт између легитимне одговорности и рационалне ефикасности? Како заштитити вредности демократског процеса уз истовремени развој знања и способности: пре свега техничких када службеници раде на припреми прописа, буџета, припреми и управљању пројектима, управљању информационим системима. или када одлучују доносећи збирне акте. Како да функционери управе руководе или сарађују у заштити јавног интереса вођени стандардима професије а не личним интересима? Како ускладити политичко одлучивање и организацију извршења. Како избећи сиренски зов корупције тако чест у процесу транзиције? Како да интегришемо принципе, вредности, знање и јавни интерес?. Чини нам се да је у овим областима Европски Управни простор са својим стандардима од највећег значаја за развој наше управе.

Јавна управа треба да даје политички неутралне стручне основе за прихватање политичких одлука ("policy-making") Легитимно донете одлуке ваља спроводити без обзира на то да ли се одговорни службеници слажу са тим одлукама. Непосредно мешање у организовање процеса извршења представника политичке странке мора се свакако избећи. Тиме се избегава дилетантизам и политички волунтаризам који негативно утичу на квалитет јавног управљања, а са друге стране, умањује опасност да носиоци власти своје интересе реализују преко управних одлука уместо преко транспарентних демократских процедура подложних контроли.

Култура политичке неутралности, несумњиво је најдуже време и до перфекције развијена у Великој Британији. Тони Блер се, убрзо након доласка на власт у посебном говору захвалио службеницима државне управе за поштовање принципа политичке неутралности који је омогућио лабуристима да преузму друштвено кормило и промене поједине „управне политике“ (Departmental Public Policies) служећи се истим административним апаратом којим се пре њиховог доласка на власт служила конзервативна влада Маргарет Тачер.⁶⁷

Достићи задовољавајући ниво политичке неутралности јавне управе веома је важан задатак. Политичка неутралност управе пре свега ствар је развоја политичке и управне културе – у управи морају се постепено развијати стручњаци и менаџери који каријеру граде на професионализму, а не на заштити интереса одређене политичке странке. Пре много година, почетком двадесетог века, W. Wilson, председник САД сугерисао је нормативни идеал за државну управу: легитимно право да утврде политику имају изабрани политичари а право да је потврде имају судови. То право не припада јавним службеницима. Они ту политику извршавају професионално, користећи знања и вештине, у границама аутономије стручности.

Политичка неутралност осигурава се применом ових стандарда:

- заснивање каријерног односа: ступање у радни однос у јавној управи на неодређено време
- примена латералног улаза само ако то оправдава стручност кандидата и потребе службе
- специјални режим селекције и менаџерског уговора за „топ менаџмент“ у јавној управи или посебног образовања врхунских кадрова (по узору на примере из других земаља: Senior Executive Service у САД, Hoherer Dienst у Немачкој, реформисана ENA у Француској, модел Словеније)
- изградња система институција за професионално образовање кадрова за државну управу и јавне менаџере свих нивоа
- развијање цивилне и управне културе.⁶⁸

VI ЗАКОНИТОСТ У РАДУ ЈАВНЕ УПРАВЕ

Законитост, предвидивост и недискриминација рада, основа су за приватну иницијативу. Домаћи и страни инвеститори више ће улагати у националну привреду ако правни оквири буду јасни и стабилни – пре свега што се тиче приватизације, оснивања, регистрације и функционисања правних лица, услова за обављање појединих привредних делатности, грађења и других захвата у простору, заштите околине, финансијског система и заштите уложених средстава, социјалног система и радноправних односа. Принцип предвидивости захтева да прописи буду јасни и недвосмислени. Ако јавна управа (наравно,

⁶⁷ Слично Г. Вирант

⁶⁸ Цитирано према Lemay, M: „Public Administration“ Wadsworth, USA 2002; Видети и у: „Елементи стратегије реформе државне управе“ Савет за државну управу Владе Србије - објављено у књизи Д. Кавран: „Јавна управа“ Прилози, 2003

исто важи и за судове на подручју цивилног права) нема јасне критерије, слободне од корупције и опортунистичког понашања, положај странке је непредвидив, а у таквој ситуацији корупција има плодно тле, одлучује се под утицајем политичке странке, веза и познанстава, негује се ауторитарни однос управе према појединцима и правним лицима. Ако управа нема транспарентне, на закону засноване критерије за одлучивање, онда је свака одлука „правилна“ и за грађанина постаје тешко оспорива.

Најзначајнији механизми за постизање законитости, правне сигурности и предвидивости су:

- јасни и недвосмислени прописи који доносе прегледне критерије за оперативно деловање управе,
- ефикасна контрола законитости унутар јавне управе (жалба и друга правна средства), управносудска и уставносудска контрола, уважавање рада омбудсмана,
- поједностављење управних процедура
- јавност рада
- ефикасни механизми за заштиту од корупције, опортунистичког понашања и дискриминације.⁶⁹

VII ОДНОС ПРЕМА ГРАЂАНИНУ

Принцип усмерености према кориснику захтева да се управни поступци обаве тако да је корисник њима задовољан (наравно, у границама јавног интереса) У управном поступку не могу се стварати непотребне невоље и трошкови на путу до остварења неког интереса. Такав третман позитивно утиче на привреду јер олакшава пословање и смањује финансијске и временске трошкове. Принцип усмерености према кориснику тражи од јавне управе пре свега:

- да су њене услуге доступне (у просторном и временском смислу), а то значи да канцеларије јавне управе морају бити лоциране тако да се услуге физички приближе странкама, а радно време буде повољно за корисника,

69 Слично Г. Вирант: „Усмерјеност ка упорабнику кот начело деловања јавне управе“ Управа бр 2/03 стр. 67, Факултета за управо Универза в Љубљан; П. Ковач: „Европски управни простор: реалност али мит“, Управа, бр 2/03 стр. 18, Факултета за управо Универзе в Љубљани. Б. Бугарич: „Европеизација државне управе - утицај европског права на државно управо; Зборник радова Х дана јавне управе, Љубљана, 2003

- да управа мора да понуди што више информација и услуга преко интернета, да кориснику треба да се омогући да до услуге дође што пре и без чекања,
- да су кориснику доступне квалитетне и разумљиве информације о услугама (написане „језиком корисника“, а не неким бирократским новогovorом) у различитим облицима (шалтери за информације, брошуре, телефон, интернет),
- да су поступци (укључујући и начин плаћања) што једноставнији, услуге интегрисане (по принципу „one-stop shop“), цене прихватљиве,
- да се институције јавне управе базирају на критике, примедбе и предлоге корисника и усвајају корисне предлоге уз контролу и одговорност старешина за такво поступање,
- да поједине институције јавне управе на методолошки коректан начин мере задовољство корисника својих услуга,
- да се корисник може поуздати у оно што му је управни службеник обећао или најавио (на пример, рок доношења одлуке или пружања неке услуге),
- да се битно побољшају радни услови и стандард опреме пословних просторија намењених контактима са странкама (удобне чекаонице са информационим материјалима, могућност индивидуалног третмана уместо шалтерског система, „touch screen“ итд),
- да се промени систем награђивања и битно побољша тренинг у области односа са корисницима и да се обезбеди стрпљење и толеранција у раду са странкама.

Даљим променама закона о управном поступку ваља забранити органима јавне управе да траже од странке да прибави податке (изводе, сертификате, потврде...) о којима се воде званичне евиденције.⁷⁰ У Словенији је та промена закона у пракси позитивно утицала на хоризонтално повезивање пословних процеса у управи (чак и процесно повезивање јавне управе и судова – у вођењу земљишних књига), бржу информатизацију инфраструктуре података (информатизовани су регистар становништва, земљишне књиге у великом проценту, атрибутни подаци, као и део графичких података земљишног катастра, пословни регистар, покренут је пројекат информатизације матичних књига), развој интегрисаних апликација за прикупљање података и промену организационе културе.

70 Искуство Словеније, наводи Г. Вирант

У оквиру модернизације јавне управе у успешним земљама транзиције, нпр. у Словенији и Естонији, посебно се води рачуна о поједностављивању поступака. Тако је, на пример, поједностављено плаћање управне таксе, која може да се плати у готовини или „пластичним новцем“, а врло често је омогућено и плаћање преко мобилног телефона. Законодавне промене донеле су битну либерализацију на подручју обављања привредних делатности (укинута је посебна дозвола за почетак обављања делатности) и грађења објеката и других захвата у простор. У неким случајевима не ради се само о административном поједностављању поступака него о правој либерализацији која има и политички садржај. Код либерализације је потребан опрез. Либерализација несумњиво подстиче привредни развој, али увек треба имати у виду и њене негативне ефекте на поједине сегменте јавног интереса. Неконтролисани захвати у простор и околину могу имати позитивне економске ефекте али и негативне еколошке, урбанистичке и „суседске“ ефекте. Земља у транзицији која се деценијама градила на јакој административној контроли и патернализму управе у односу према грађанима и предузећима, мора бити опрезна на свом путу транзиције, да не заврши као земља „дивљег запада“.⁷¹

VIII ЈАВНОСТ РАДА

Јавност је неопходни коректив у раду државне (јавне) управе. Принцип отворености и транспарентности односи се на могућност јавности и грађана да дођу до информација о деловању јавне управе. У многим земљама право на јавну информацију има статус уставом заштићеног права и разрађено је посебним законом. На тај начин јача се могућност контроле а тиме и поверење грађана у јавну управу. Право на јавност информација обухвата не само обавезу управе да пружа информацију на посебно потраживање, него и активну улогу управних институција које морају да изложе јавности (пре свега преко интернета) структуриране податке о свом деловању. У првом реду су опет информације о управним услугама и о правним документима на којима се темељи рад институције. Идеално би било да је преко интернета свима слободно доступан бар један регистар прописа. Код нас је Закон о слободи приступа информацијама од јавног значаја донет, али почетак рада Пуномоћника не сведочи да је потпуно схваћена његова улога.

71 ибид.

Пракса у Европској Унији је богата примерима. Принцип отворености јавне управе обухвата и обавезу управе да омогући партиципацију цивилног друштва у фази припрема прописа и других политичких докумената путем јавне расправе. Тиме се побољшава квалитет, смањује број грешака, са садржином упознају грађани на које се прописи односе и тиме олакшава имплементација. Сем тога, припрема се и терен за анализу утицаја прописа (Regulation Impact Analysis). Јавна расправа и учешће стручне јавности била је раније обавезна као фаза на путу доношења значајних прописа. Данас је под сумњом и могућност организовања одговарајуће јавне расправе чак и о тексту Устава кога још увек немамо. Устав није ствар договора политичких странака, већ ефикасног консенсуса грађана.

Државна управа припрема прописе али то чини сарађујући са грађанима излажући решења суду јавности. Партнерство са привредом и запосленима као и грађанима један је од принципа на којима почива савремена управа. Промене које наступају утицаће на наш менталитет, организациону културу и правни систем. Неопходне су и корисне. Требало би да буду пројектоване са жељом да постану одрживе. Потребна је воља, способност за пројектовање и увођење одрживе стратегије промена и процес сталног стицања знања.

IX ОБРАЗОВАЊЕ КАДРОВА ЗА ЕВРОПСКУ УНИЈУ

Из овога следи да је за нас изузетно важно да одмах приступимо тренингу и образовању јавних службеника на основи два критерија: у образовању студената курикулуми свих релевантних високошколских институција морају бити прилагођени принципима, начелима и стандардима европског управног простора и усклађени са прихватљивим начелима Болоњске Декларације и закључака у Прагу 2001. године и Берлину 2003. године, Братислави и другде. Не ваља заборавити на рок: 2010. година, али ни на остварљивост решења која се усвајају. Сем тога, системом модуларизованог тренинга потребно је одмах почети са припремама стручњака који ће понети терет рада на усклађивању нашег правног система и са формалним и са неформалним Acquis-ом. Упознавање и интернализација вредности и начела на којима почивају велике европске интеграције, од највећег је значаја. Образовање и тренинг имају ове компоненте:

Организацијску. Потребно је што пре формирати ефикасну мрежу институција које образују специјализоване кадрове за државну упарву и локалну самоуправу. Централно место ваљало би да заузме специјализовани

Институт за јавну управу који би имао одељења за истраживање, за образовање, за функционалну анализу и консалтинг.

Процесну. Органи државне управе а пре свега министарства за државну управу и локалну самоуправу и министарство, односно канцеларија за европска питања, требало би да свој рад удруже са радом истраживачких и образовних институција у оквиру посебне мреже која би помагала Влади Србије у управљању процесима промена, утврђујући редослед и садржину реформских захвата. Сарађивати са међународним организацијама и без одлагања активирати рад у низу развојних пројеката (WB, UNDP, IIAS, NISPACee, CAF итд.). Такође, потребно је развијати знатно ширу билатералну сарадњу (на подручју управе, извучена су, надамо се, поучна и корисна искуства која могу даље унапређивати сарадњу са Норвешком, Великом Британијом, Швајцарском, САД, Немачком, Француском, Италијом, Холандијом, Шведском, Данском, Финском итд.).

Евалуациону: рад ваља непрекидно подвргавати оцењивању према резултатима. Користити уобичајене евалуационе инструменте управне политике у употреби у Европској Унији.

ЗАКЉУЧАК

Административне вредности, принципи и стандарди конституишу незванични ацљуис који се приближава званичном „Ацљуис Цоммунаутаире“ (садржаним у уговорима, упутствима и директивама.) Заједно, оба чине „Европски управни простор“ (European Administrative Space)⁷² – основу по којој се понашају сви учесници јавног живота у земљама чланицама.⁷³

Мера у којој вредности и принципи ЕУ инспиришу домаће законодавство показује колико је земља способна да ефективно примењује комунитарно право и тиме испуни основни услов за прикључење ЕУ.⁷⁴ Стога је један од задатака за нашу земљу, прихватање и имплементација заједничких управних вредности, принципа и стандарда. Скуп тих вредности, критерија, стандарда и регулаторних инструмената чини Европски управни простор. Интеграциони токови у ЕУ захтевају много брже прилагођавање нашег управног законодавства. Упоредним истраживањем, и коришћењем искустава других долази се до

72 Видети Sigma paper, No. 23, Preparing Public Administrations for the European Administrative Space, Oecd, Париз, 1998

73 Односе се на јавне службенике, политичаре, судове, као и грађане и приватни сектор.

74 Ефикасна државна управа омогућава усвајање и примену европских управних вредности и стандарда, утиче стварањем информационе основице на доношење политичких одлука о омогућује њихово извршење.

решења која оптимално задовољавају захтеве нашег правног амбијента и омогућавају усклађивање са управном регулативом Европе. Доношење закона и других прописа и њихова примена без дискриминације по ма ком основу у складу са нашим правним и културним окружењем које чини не само домаћа традиција и култура већ и Европски управни простор, услов је за стварање савремене, професионалне државне управе, способне да служи ефикасно свим грађанима.⁷⁵ Чини нам се несумњивим да се ово односи и на простор нашег југа, Косова и Метохије. Европа будућности не може личити на леопардову кожу, са тамним мрљама, Нисмо на почетку деветнаестог већ двадесет првог века. Европски управни простор почива на схватању Денија де Ружмона да су „Границе међу државама само болни ожиљци историје.“

Савремена начела рада управе садрже многи наши правни инструменти.⁷⁶ Разлога за задовољство нема. Даља, знатно бржа преиспитивања и увођење нових правних и институционалних решења, насталих у амбијенту Европског управног простора неминовна су. Посебну пажњу треба посветити тумачењу и обезбеђивању примене закона, реформи и модернизацији јавне управе, посебно изузетно важним секторима унутрашњих послова и државне безбедности. Земље чланице ЕУ истовремено усвајају заједничке вредности, принципе, стандарде и регулаторне инструменте и развијају механизме за њихову примену. Подизање ефикасности на основама одрживе стратегије реформе такође представља трајан задатак. Стога је неопходно развијати савремене принципе менаџмента у јавној управи. Увек у оквирима доследног схватања начела законитости и заштите права грађана на целој територији наше земље. Најзад, образовање и тренинг који почивају на Болоњској декларацији, идејама из Прага и Берлина, клима пораста разумевања међу европским земљама имаће све већу улогу у нашем процесу промена и припремању за приступање Европској Унији. Потребна нам је одважност и постојаност.

75 У Србији је у току припрема системских закона који опредељују рад управе – Закона о државној управи, Закона о државним службеницима, Закона о управном поступку, Закона о управним споровима. Ради се на стварању консенсуса око садржине новог Устава који би одражавао Европске вредности. На Космету нема знакова да се у том правцу у стварном животу креће.

76 Чланови 5.-17. Закона о општем управном поступку (Сл. лист СРЈ бр. 33/97), Чланови 3, 5, 6, 66. Закона о државној управи (Сл. гласник Републике Србије, бр 20/92, 6/93, 48/93, 53/93, 67/93, 48/94, 49/99), Чланови 4, 53.-63. Закона о радним односима у државним органима (Сл. гласник РС бр 48/91, 66/91, 44/98, 49/99, 34/01). Ови текстови ускоро ће бити мењани.

EUROPEAN ADMINISTRATIVE SPACE AND PUBLIC ADMINISTRATION REFORM

- Summary -

Is there a convergence between national administrative systems? Formal Acquis Communautaire, although full of impact - is not prevalent – the Community legal system leaves the autonomy to institutional and administrative organization and functioning of member states. The last decade of European integration, however, resulted in an evolving process of convergence between national administrative systems in member states encouraging definition and adoption of common principles, values and standards.

Cooperation between member states and permanent contacts between civil servants, benchmarking, common administrative practice and definition of administrative principles, standards and values, had, as a result, establishment and development of European Administrative Space. This set of common values, principles and standards, does not replace national administrative systems. It represents specific supra-structure to which national administration should be adjusted. Harmonization of administrative legislation and adoption of elements of European Administrative Space based on certain principles is important for each candidate country. Most prominent principles are rule of law, political neutrality, transparency, citizen orientation, effectivity and efficacy, corruption control. Taking into account a strategic goal of Serbia to access the European Union, it is very important to prepare and adjust administrative structures for efficient implementation of European administrative space principles and practice. The administrative system in Serbia will have to respond to European integration requirements in many aspects. The extent, to which the administrative environment Serbia meets commonly accepted standards, will be of great importance in speeding up and attaining accession. Many of European legal standards and principles are already reflected in Serbian legal system. However, further energetic administrative legislation reform and building of institutions is required. Strict adherence to European legal and administrative standards based on our environmental requirements should guide our legal drafting activities in the future. EU Accession process thus becomes faster, simpler and easier.

POLICE ACTIVITIES IN CRIME PREVENTION IN A LOCAL COMMUNITY

Report from Internatioanl Conference "European Model of Police" – Sofia 2004

Vladimir Krivokapic, Ph.D.

Police Academy, Belgrade

Abstract: Crime prevention in the territory of Serbia and Montenegro was for a long time pushed into background and out of the police and other state agencies activity. Numerous deviations in the society have contributed to that situation as well as extremely aggressive conflicts that have left relations between the police and the citizens in a local community aside of more fruitful cooperation and coordination.

The existing as well as new crime factors have provoked serious crime out of social control and an organized and efficient activity of the police and other state agencies was requested to fight the crime. In that context, it is necessary to consider the need to create new relations between the police and the citizens in the local community in accordance with democratization of social relations and demands and needs of the society in order to fight the crime. However, the quality and justified programming and realization of prevention through this integrative relations will be possible only if various requirements are firstly satisfied. Among other things, it is necessary to carry out some researches which could prove the social usefulness and justification of prevention and enable its planning theoretically and practically in accordance with democratization of the society and positive changes in relations between the police and citizens in the local community.

The aim of this paper is to analytically recognize the possibility of crime prevention, and based on cooperation between the police and the citizens to consider possibility of its improvement regarding specific organizational, functional and normative changes in the police and the local community.

Key words: the police, crime prevention, local community, possibility of improvement

PRELIMINARY PREMISES OF CRIME PREVENTION • LOOK TO THE BACK

Crime prevention in a local community can not be regarded apart from crime prevention on a general social and legislative level.

Looking to the past, great attention must be paid to the preventive efforts of 1980's which represented an important part of state and crime policy. The obligation of some state and social agencies to be engaged on preventive level was managed by the existing regulations on social self-protection.

According to the Constitution of 1974, social self-protection was proclaimed as a constitutional and legal category. The Constitution, republic and regional regulations prescribed special working bodies and offices charged for self-protection: commissions, committees, councils of national defence and civil protection within local community, company, republic and federation. Social self-protection measures were formally aimed to provide social security and defence of the country, protection of civil rights and interests, physical and technical security of buildings and property, self-protective control, official and business secret protection of a company, as well as procedures and measures in a case of emergency.

Formal, legal and ideological strategy was for a long time dominant component of the primary crime protection inspired by the self-management model of social self-protection. It was commonly accepted that negative effects of criminal behaviour could be replaced by a socially more desirable behaviour if the public is provided with political explanations of some deviations and if such behaviour is criticized in public. Finally, it was obvious that the results of preventive activities, inspired by the social self-protection concept, were very mediocre and short-lived but, naturally, it could not be recognized during the period of ideological ostracism and propaganda of the existing social and political system.

Basing its anti-crime program only on emerging forms and consequences of the crime, and excluding more thorough analytical and research approach as obviously unwanted, social self-protection supported largely an inherited model of "society without vice". It is evident that a thorough and deepened approach to the etiological component would face the society with the causes of crime in it, which could largely endanger the basic concepts of social self-protection.

The explanation that crime prevention should come from the results of target scientific researches, and without insisting on the institutionalization of prevention and its connection with the organization of specialized institutions was avoided. Also, preventive programs in which should be included professional staff, professional in-

stitutions and experts were not applied. There were attempts to program and plan prevention on a research basis by some scientific institutes and eminent experts, but they could not be completely finished and successfully carried out because they had only an ideological and political support in principle, and were insufficiently practical and concretized. That means that such target researches and programs of crime prevention in the context of social self-protection did not exist or that they were carried out occasionally without a clear theoretical and hypothetic framework and disciplinary direction, especially regarding some specific crime forms among which economic crimes were very prominent in that time. Simply, the real possibilities to successfully carry out social, namely primary prevention did not exist.

Law enforcement agencies were basic and often the only subjects in fighting crime, and also in the field of prevention. However, these agencies remained unsuccessful in crime prevention due to lack of comprehensive institutionalized organization, financial, program and other support of relevant state and social institutions. It is also important to mention that, besides the fact that crime prevention in the context of social self-protection was carried out unsystematically, without coordination and as a marginal activity, there were not justified and more decisive attempts to improve these activities. There were not clear objectives of preventive activities in which prevailed lack of systematization, organizational and institutional connection between relevant institutions and agencies in creating and carrying out different programs, as well as thorough scientific researches which could provide an excellent base for preventive programs. Prevention as an idea or program that should be carry out did not practically reached, except as a declarative statement, immediate appointed individuals who could carry out it professionally in an organized and functional way in accordance with the real society needs. It was a question of an inherited tendency to remain an idealistic image of the society that could not be disturbed by any criticism or thorough correction of the existing situation. By criticizing that situation, however, it can be drawn very constructive preventive solutions useful for the present situation.

Conflicts that our country faced (1990-2000), provoked by various objective and subjective factors, economic, political and other long lasting threats, war situation and environment, forced migration, abuse of the power and criminalization of the society, division of the society into classes on the base of social, political and economic status, have caused an escalation of social, economic and political crisis, disturbance of moral values and much more criminalization of some classes. It is generally accepted that abuse of the power was for a long time a significant source of crime taking into consideration that the status of some perpetrators of the most

serious crimes enabled some of them to be out of the law. It was a question of social political destruction having consequences at that time for the political and economic system, human rights, property and lives, often of innocent people. Certainly, one of these consequences is very high dark figure of crime concerning as crimes as perpetrators. These crime forms are more dangerous for the society than those concerning conventional crime because of their undercover character and consequences for the society and individuals. The most dangerous forms of abuse of the political power certainly were murders of political opponents, terrorism, political torture, corruption, drug-related organized crime, money laundering, ammunition, vehicle and power resources smuggling, illegal migration, trafficking in human beings.

A special social danger in this field represented incapable officers in law enforcement and other state agencies susceptible to various negative influences as inertia, irresponsibility, tardy decision making, corruption and many other political influences and pressure of some authorities. All that contributed to the common legal uncertainty strengthening criminal tendencies and weakening moral values.

That means that besides traditional causes of crime, social in their nature and still actual, the crime in that period and from the causal point of view acquired also some different, till then unknown and less exposed forms in our country.

During almost ten years, traditional social and moral relations and links were weakened, and alienation was increased together with a general criminalization of our society, abuse and decrease of social control, especially in the field of finances and business, and many conflicts followed by extremely inhuman and ineffective repressive measures, lack of any preventive strategy both in the field of scientific research and in the practice. Corruption and other kinds of social destruction were connected with some high officials of the government while terrorism, drug-related delinquency, stock market and financial affairs and other forms of modern crime became much more organized on internal as well as international level. Modern terrorism which went beyond all previous crimes by its inhumanity, tragic consequences concerning human victims and losses in materiel, is a consequence of political relations in a separated society. These consequences were also a reason for the new political conflicts and international clashes and they had a great impact to political fight against the crime in our country. Many authors think that this causality will disappear with a justified and well planned crime prevention which planning and programming should be harmonized with economic, political and cultural circumstances which are, first of all, in close connection with causality and manifestation of criminal phenomena. For any constructive and attainable crime prevention, on domestic and international

level, it is necessary to remove, i. e. to manage conflict and negative political relations if they are criminal by themselves.

Since our society was previously in the middle of very negative and conflict situations, it was mostly dealing with the consequences of the crime and not with its prevention. Positive changes after 2000 have contributed to the democratization of social relations, but only in the last time they open a possibility to completely implement crime prevention into crime policy and the society in general. Modern knowledge concerning the research of crime and other related social phenomena, and especially tendencies to take crime prevention as a base of practical actions, have imposed the belief that fight against the crime cannot be successful without joint action of different social and state agencies, organizations, specialized institutions and the public in the broadest sense. That means first of all planning, programming and taking of different socio-economic, socio-protective, health, educational and pedagogical measures influencing to the conditions and causes of criminal and other socio-pathological behaviour. The partnership between the police and the citizens in the local community has a special importance in that field.

The attitudes that the policy of prevention, as a part of crime policy, should be aimed to establish well planned and organized actions of some state and social subjects in order to prevent the emergence and development of the crime and other similar phenomena, are prevailing.

According to the mentioned above, the policy of prevention might express determination of social and state subjects to act preventively which includes planning and organized taking of preventive activities in general in order to prevent, namely to control crime and other phenomena harmful to the basic interests of the state, citizens and their associations.

A special importance, however, has crime prevention in the local community which organization and functioning have fundamental significance for any society.

RELATIONS BETWEEN THE POLICE AND THE CITIZENS IN A LOCAL COMMUNITY

Crime prevention organized in the local community, namely in a police sector represents today one of practical and indirect crime prevention methods in general. This method in its different variants is based to a great or less extent on coordination and cooperation between the police and the citizens. There are the following possible forms of this integration regarding its scope and matters:

- Independent preventive actions of the citizens in the local community.

- Preventive actions undertaken by the police in a safety sector with partial cooperation from the citizens.
- Cooperation between the police and the citizens in order to prevent crime in the local community.

All three models exclude each other but can be combined in compliance with the democratic changes and social needs and demands for successful preventive actions. The models also offer a possibility of choice according to the specific existing conditions concerning its application.

CITIZENS AS SUBJECTS OF CRIME PREVENTION

Independent preventive actions can be regarded as a very modern more concerning achievements of preventive theories and preventive strategies and less concerning the practice. This model itself represents an integration of social and situational approaches and it is dominant in the Western world. What is basically new about it is the change in the very subject of prevention. If all the previous approaches have been founded on the principle of intervention of the authorities in charge, then crime prevention in the community represents an attempt that the social community, i.e. organized citizens themselves should undertake certain measures in order to prevent crime. Therefore, the strategy of community policing becomes standing point upon which the problem of crime prevention rests in democratic countries.

The very fact that prevention strategy has been separated from police agencies as traditional enemies of the crime thus becoming a responsibility of the whole community, is considered to have a great importance. The fact that the citizens themselves are undertaking some preventive measures means that they might become targets, i.e. victims of crime. Besides that, the activities undertaken by social community in fighting crime prove the traditional forms of fighting crime used by the police and law enforcement agencies inadequate, so the tasks performed by the citizens represents an additional method in fighting crime. The very process of organizing local communities, neighborhoods and secondary social groups has itself a preventive effect since the statistics have showed that crime weakens as social individual and group bonds grow stronger.

These and other reasons have led up to some kind of weak revolution in inventing preventive strategies conducted by the citizens themselves • individually or organized in a group. Prevention programs, however, can be more or less successful depending on the preventive strategy itself and the nature of the area where that strategy has been applied. It is already known for certain that the prevention model

offered by community policing has very good prospects of becoming a dominant strategy in fighting crime.

The very first thing to be discussed is the question why the citizens undertake preventive measures in fighting crime. Firstly, the prevention depends on citizens' readiness to take part in preventive activities. On the other hand, when the citizens taking part in crime prevention are about, it is often referred not to the individual activities but primarily to the organizing or self-organizing of the citizens in order to undertake proactive measures to prevent crime. The researches have showed that there are three groups of factors, namely characteristics relevant to independent engagement or involvement of the citizens in crime prevention:

a) Demographic factors include all the demographic characteristics but first of all those favorable to voluntary participation of the citizens in preventive activities. These characteristics are:

- economic status, i.e. the citizens willing to participate belong mainly to the middle class or the upper middle class,
- marital status, i.e. these citizens are most commonly married,
- house owners, i.e. they possess flats or houses making them more interested in the security of their flats/houses,
- education, i.e. these citizens have higher education,
- residential stability, i.e. these citizens show a tendency to stay permanently in the area of living so they show no intention to change the town or the part of town where they are living at present.

b) Psychological factors include psychological characteristics of citizens taking actively part in the voluntary preventive strategies. According to the statistics, the citizens showing willingness to participate are:

- communicative, showing tendency to easily communicate with their environment,
- satisfied with their life achievements,
- happy, i.e. they show in communication and in its regard to the life their happiness and wish to keep rhythm of their lives,
- predictable, not favoring their life to be uncertain. As a result, they try to foresee every uncertainty and be ready to fight if necessary,
- Capable of self-control, i.e. they need to be master of their lives and they firmly believe that they have firstly to deal with their problems on their own.

c) Community factors including the factors of the very community where the individuals ready for preventive actions live. The research has shown that the following characteristics are favorable for the implementation of the crime prevention in the community:

- homogeneousness, i. e. in these communities there are strong bonds among the individuals and the families,
- low crime rate, i.e. in these communities crime is very scarce,
- class structure of these communities is that they consist of predominantly middle class households.

All these social, psychological and demographic characteristics described above, generally form an environment unfavourable for crime development. That means that crime usually appears in socially poorly organized areas where the crime rate is rather high and where the class structure heads in the negative direction resulting in the community being both ethnically and socially heterogeneous. Psychological profile is opposite to the one presented in the community where the citizens are willing to act in terms of crime prevention. This reflects the main problem referring to the civilian participation in crime prevention for there is a phenomenon that the citizens show neither willingness nor readiness to take part in the preventive activities in the very areas where it is the most necessary. Therefore, the main issue of the crime prevention lies in how to motivate the unmotivated individuals in the areas in question (city areas). If it fails, there are no suitable and elementary conditions for preventive actions that the citizens have to undertake by themselves.

The matters underlying the above mentioned problem have incited a series of research analyzing the motivation of the citizens ready to participate in the prevention. The results have shown that the motivation matrix for participation in the prevention has three main aspects. They are:

- economic motivation, i. e. taking part in the prevention is understood as an activity protecting personal assets and property or the prosperity come from the use of certain financial means and benefits,
- purpose, i.e. the motivation based on the need to express certain values or ideologies etc,
- solidarity, i. e. the need to belong and understand oneself as a part of a whole.

The results have also proved that solidarity is the most important motive which makes an individual to decide to take part in the organizations whose goal is to fight the crime. It is quite obvious that the state of alienation, which is the result of high

individualization in the modern society, although a negative phenomenon, can act as a positive mechanism for favorable activities such as crime prevention.

POLICE CRIME PREVENTION IN THE LOCAL AREA

a) Criminal police

The part of the police dealing with prevention and fighting crime in the local area (sector) mainly work in accordance with the so called line principle. Extremely relevant are those actions of this unit which have predominantly crime preventing character, bearing in mind that there are other activities performed in the sector with a totally different purpose. This paper will in detail discuss the preventive importance of the sector, it being a local territorial field of acting of our police forces.

Preventive duties and actions of the criminal police are directed to persons suspected to be able to commit a crime or for deviant behaviour. They are most commonly repeaters, i. e. persons with criminal past and criminal tendencies in general. One of these measures is closely watching territories and objects which are common targets of crime or criminal behaviour and these objects can be marked as constant or temporary crime objects. A part of this measure is in the first place, collecting necessary information and data concerning and indicating certain pre-crime activities (organized crime activities, encouraging to the crime, preparative actions).

For the successful preventive activity of the police in the sector, it is vital to gather information on the actions indicating the possibility of breaking the law and violating public order on a large scale, endangering the lives and safety of the citizens or destruction of public property. Preventive duties also include cooperation with the organizers of public meetings, together with the prompt measures of uncovering and preventing the actions considered as dangerous for personal safety of certain persons and objects including those of utmost importance. Supporting and helping state institutions or other subjects authorized to carry out certain decisions are also included in the above mentioned duties.

Numerous activities in the local area (sector), such as traffic safety, supplying, maintenance and carrying of the firearms, have also their preventive effect. Other activities in the sector are of organizational or criminal repressive character including solving crimes and law violations, doing the necessary paper-work for reporting these crimes to the justice. In cases that these actions are done successfully, professionally and efficiently, they have a very strong preventive impact.

The crime preventing role of the police lies in their direct and immediate contact with crime, either from the aspect of its revealing and reporting or its immediate

prevention, it is essential that all the obstacles preventing and keeping up the actions of the police be removed. This role of the police would prove much more effective were there more cooperation between the police itself and the citizens. Based on certain programs, the police should carry out certain measures enhancing the civil security in the micro territory (sector). On account of that, more authority is to be given to the police for the cooperation and interaction with the citizens. That means that the police could listen to their suggestions and initiative, organize and run some preventive programs and actions involving the citizens and providing that these are not risky for the citizens. The above mentioned programs and measures should be purposeful and suitable for the kind of cooperation which would lead to mutual confidence and exchange of information. This cooperation aims at building mutual confidence between the citizens and the police on one side, and necessary informing both the police and the citizens of the criminal actions and socio-pathological and other deviancies. Without this kind of information the citizens are quite unprotected and the police rather powerless. The above mentioned program should be made between the police and other relevant subjects in the territory in charge, such as schools, companies, associations, institutions etc. These programs should be imaginative, functional, justified from the point of view of crime, purposeful and intended and attractive to those who the police intend to coordinate their work with.

Such a role of the police would undoubtedly ask for the changes in the police itself, as well as the correction of the position that the police holds in the system of state establishment and the society in general. These changes would mean police decentralization and partial demystifying of certain police actions which would bring the police closer to the ordinary people and motivate them to cooperate and trust each other. The current situation, however, tends to keep distance between the police and the citizens rather than bring them closer. Efficient fight against the crime excludes too formal work of the police. Too formal, rigid, vertical hierarchy of decision making, being too slow and thus inoperative, can have negative effects on the efficiency and creativity of the actual criminal activities in the micro territory, especially when it is essential that a dynamic interaction with numerous non-police subjects and the citizens should be achieved and this kind of cooperation nourished. The activity of this kind demands skilled and educated people both on local and republic level, able to plan and program skillfully and carry out certain preventive programs. All these problems refer to crime prevention but there is a strong belief that police decentralization might lead to a higher level of self-initiative, creativity and responsibility of the police in the sector, and their closer relation with the citizens and the public in general. Some other requirements need to be met such as changes in the law regulations

which would make the preventive actions of the police obligatory. Introduction of other regulations which would obligate the other subjects in the society to undertake preventive actions, be they cooperation with the police or personal involvement. Moreover, a strong media support is needed for not only anti-crime actions but for joint preventive actions as well. One of the basic and most essential premises of successful anti-crime actions of the police is its efficient control both internal and parliamentary. Naturally, other important conditions, functional, organizational and professional need to be met so that the preventive activity of the police can be successful. Police crime prevention cannot be viewed apart from crime prevention in general. However, most authors regard in the same way police activities aimed at preventing the crime and reducing the crime rate. This view is partially wrong, as the police crime prevention can be successful only if it is in interaction with the same activity of many other subjects. This approach to crime prevention depends on democratic processes within a society and their development will largely have impact to the possibility of crime prevention and crime control in general.

b) Activities of police beat officers and patrols

The work of uniformed police officers in the local community (sector) which mostly involves work of beat officers and patrols should be harmonized with the work of other police department sections. This means that a strong connection between street police forces and other operational members of public safety and national security services should be maintained in the sector. This kind of cooperation includes the united action of sector police officers and operative lines, joint organization of activities, constant and prompt exchange of information, coordination and cooperation concerning some operational and tactical activities and measures especially in a case of ambush, chase and pursuit when a large number of policemen and considerable resources are required.

A special type of cooperation in the sector should exist between the police forces engaged in that sector on one, and the citizens and other important subjects on the other side. Activities of police beat officers and patrols in fighting crime include the following:

- activities concerning discovering of crimes and their perpetrators,
- those concerning discovering and apprehending of criminals,
- strict supervision and local control of some categories of delinquents, which has only the preventive importance,
- gathering of information important for the safety of persons and property.

Members of beat and patrol services are in a situation, due to their duties, to find out as planned as committed crimes. The activities of these services enable a number of possibilities to undertake some preventive measures resulted from previously obtained information and personal observations of uniformed police officers in the sector regarding certain dangerous behaviors and situations that tend to become criminal. Uniformed police officers should notice and pay special attention to such behaviors and situations so that, acting upon their suggestion, certain preventive measures should be undertaken against individuals with previous police records, persons on parole, as well as persons manifesting certain anti-social behaviors such as alcoholics, drug-addicts, gamblers, tramps, prostitutes and etc.

In the context of prevention, police officers undertake day and night patrol rounds, ambushes, rations, supervision of streets, squares, quays, public clubs and other premises in the sector. These measures can be also repressive when undertaken in order to detect crimes and their perpetrators and if successful, they can have very important preventive effect.

Since the activities of beat officers and patrols are among most numerous activities carried out by the police department, the organizational and functional frame of these activities is of utmost importance. Namely, the sector type of performing activities and duties involves the close cooperation of police forces and citizens, local communities, companies and other subjects. This type of work has to direct police work to action, to “cover the field” more thoroughly, to rational use of means and stronger orientation to preventive activity while performing the duties of beat officers and patrols.

The sector type of work of the police forces, which is closely related to the activities of beat officers and patrols, should be based on studying the complete criminal and general conditions in an area, as well as collecting and processing information relevant for the division of the territory in question into sectors. The rounds done by beat officers and patrol cars are directed to the places where unlawful actions and criminal offences are most common, or where numerous socio-pathological behaviours and situations exist, as well as to the persons under surveillance. The constable in charge of a sector is also responsible for acting preventively against some offences that are objectively caused. For example, these are numerous traffic offences which are mainly involuntary but very common and with dangerous consequences.

Planning the activities of beat officers and patrols in their area of charge largely depends on: how large and densely populated the area in question is, how the property is concentrated in the area, crime and offence rate in the area, how the area is threatened and affected by the crime, the existence of the places (casinos, bus and

railway stations, fairs, night clubs, markets etc.) prone to criminal activities. However, it is important to bear in mind that the situation is changing, that criminal activities and offences shift from the areas closely watched by the police to those where the presence of law enforcement officers is scarce. Therefore, planning and intensifying the activities of beat officers and patrol cars, concerning the time, place, rhythm and crime threat should be changeable and adaptable despite the existence of the long-term beat and patrol territories in the area. There is a more and more evident need to change and adapt the beat and patrol activities to the actual demands. Namely, the tendency to improve the role of the uniformed police acting as beat and patrol officers and to make them more efficient in fighting crime is prevailing today.

The police officer working on the beat or patrol territory must be motivated to perform preventive tasks and have sufficient both professional and expert knowledge and orientation. In order to achieve this, a beat officer as well as other operative officers, must possess extraordinary knowledge of social events and conditions. Furthermore, he must be able to adapt to the social environment and create an adequate relation with the citizens and their associations. The fact is that all these tasks can hardly be completed by a street policeman alone, and that is why he needs an additional education and training. Besides, it is much better if beat officer and patrol duties at a certain area are performed by the same street policemen. The need of the beat officers to get to know people, objects and situation in an area and to create certain relations with the citizens justifies the previously stated point of view.

The activities of beat and patrol services today are not functional if they rely solely on their traditional program, since mere existence of a policeman in the area is not enough to have successful preventive effects on a potential wrong-doer, as it is usually believed. Nowadays, in the age of technical and technological advances largely used by trained and educated professional criminals, it is no longer enough to rely upon the belief that beat officers and patrols cause uncertainty and reluctance in the criminals intending to commit a crime, even when they are under impression that all the places suitable for criminal actions are well "covered".

From the point of view of criminal prevention, it is of utmost importance that a beat officer receives appreciation and trust of the people in his sector even when he acts repressively. Beat officers and patrols doing their activities in curt, too formal and sometimes even aggressive way, characteristic for the traditional and nowadays out of fashion manner of work, are often alienated from the common people thus being less effective and isolated in their work.

Also, the relationship between police officers and the citizens is jeopardized by the possible conflict situations between the policemen and citizens themselves.

These conflicts may be caused by untactful behaviour of a policeman or aggressive behaviour of a citizen and often result in the assaulting the police officer on one, or repressive actions on the other side, what can pose a life threat and very often results in death on one of the sides involved in the conflict. What should be bear in mind is that very often a citizen in conflict with a police officer is usually a dangerous criminal who does not want to compromise. The general situation has resulted in the very strong and quite violent criminal aggression. These situations often take place in the streets and are encouraged by misinformed and even ill willed citizens creating even stronger tensions by their behaviour. All of this leads to tougher and more violent response on both sides. These situations ask for operative readiness and they should be solved tactfully and reasonably. They have counter-preventive effect and they taint the reputation of the police.

The main and most important condition for adequate and appropriate fight against the crime lies in the accurate and punctual information obtained in the sector by a police officer while performing his beat or patrol duties. It is real to suppose that all the necessary information concerning almost every criminal action or offence committed can be found in the very sector where the crime has occurred. The aim of this is to either solve or prevent the crime. The immediate contact “policeman-citizen” based on mutual trust and confidence should involve as many beat officers as possible.

It is a duty of police officer to inform the citizens about the safety and crime situation in the sector which will allow him to get informed about different socio-pathological situations, devious manifestations and other criminogenous activities about to happen.

In the previous text, the role of beat and patrol activities on the sector was only partly included in the section concerning cooperation between the police and the citizens not only when a crime is committed but also before that in order to prevent the crime.

IMPROVEMENT OF CRIME PREVENTION BY THE POLICE BOTH IN THE SECTOR AND OUT OF IT

Crime prevention with such goals asks for detailed study of not only criminals and offenders but of the broad social frame in which socio-pathological manifestations develop and occur. This means that prevention of the behaviour manifested by certain categories of offenders interacts with the prevention of a wider complex of socio-pathological behaviours that are basically criminogenous, too. The bottom line is crime prevention.

The effects of the preventive actions carried out by the police department presently, largely depend on the efficiency with which crimes are solved and offenders brought to justice. The low rate of solved crimes does not present criminal activities and people committing them in full light so the prognosis for the future criminal activities will not be objective. The simple fact that a crime has been committed, without even the basic information about the criminal act itself or the offender, can objectively depict neither etiological nor any other characteristics of the crime. Therefore, the range and the quality of data obtained by the police forces on the account of the repressive activity can largely influence organizing and undertaking of preventive measures and actions. This kind of crime study in an area for a certain period of time can serve as an important prognostic element of the future criminal actions and as the basis for prevention programming in the area in question. Any prevention aiming at being successful must be planned and programmed on a previously conducted study of etiological and phenomenological components of crime.

The effects of preventive activity, most often are not immediate and visible as in a case of repressive activity. The results can be seen afterwards since there is no time identity of the actions and achieved preventive effects. All this makes the system of operative work evaluation more important than preventive actions so the results of repressive actions become the only yardstick of work. The self-initiative of the individuals within police force concerning the preventive activities is being hushed by the still present views of the police being repressive institution whose activity should always have immediate results. Therefore, the post-crime actions of the police aimed at solving the crime and finding the perpetrators push the preventive actions into the background and regard them as less important and not quite necessary.

The above mentioned difficulties and problems should not be regarded as obstacles to apply organized measures and preventive actions, especially against certain types of crimes. The high rate of recurrent crime shows that preventive measures against these offenders have not been quite successful. Preventive work should be aimed at those types of crimes where repressive measures have proven powerless. That is the field of the hidden and covered crime which in this country mostly involves corruption and giving and taking bribe, money laundering, trafficking in human persons and organs, computer crime, secret criminal organizations which present a serious social threat often with different motives (profit, religious, pathological, political) and among which the most dangerous, by all means, is terrorism. Prevention in this field should eliminate conditions and causes of this kind of crime and law enforcement should play a definite role complying with the activities of other social subjects.

If the preventive actions of the police in cooperation with other subjects on the micro territory are to be successful, it is necessary to have a proper work methodology, organization and carrying out of every-day duties and tasks. All this requires professional training and necessary skillfulness, adaptability to a somewhat different way of working which is socially more responsible and better organized in compliance with the democratic reforms.

However, this kind of training and education for the successful preventive acting requires more effort and means than the training for the repressive, post-crime police engagement.

Planning, organizing and applying the preventive actions must be scientifically based. And yet, a broader scientific study aiming to make preventive activity more appealing is still missing. Thus, there is a need for a research team (unit) within police force to be constituted, which would study crime from the phenomenological, etiological and, naturally, crime-preventing aspect. This study will have to consider the problems of measures, actions and means so that the operative work can be improved. This scientific approach should aim at planned and systematic prevention organizing which should be based on the crime prognosis. That would contribute to the application of crime prevention which consists of suppression of criminogenous factors, meaning the immediate application of certain criminal activities and measures of preventive nature.

The crime development pace, the high specialization of criminals who take advantage of different technical and technological advances, brings about necessary changes into the crime-preventing methods requiring constant professional development of the police officers and criminologists since it is no longer enough to have general criminology education in order to be successful at fighting the crime. Professional training and development is of special importance when dealing with property or computer crimes, as well as those crimes when special skills and techniques are used by criminals. Certain studies have shown that the reasons for unsuccessful dealing with the industrial crime lie not solely in the poor financial and accountancy expertise but in the lack of basic knowledge of this matter that the law enforcement officers have.

When preventive actions are concerned, the attitude which advocates isolation and self alienation becomes unfounded. At the very stage of prevention planning any possibility of individual action is rejected in favor of team work which by its very nature calls for cooperation and coordination, often with other subjects.

The fact that the police "have been divided into special services such as constable and patrol service, traffic police, crime police which includes terrorism, homicide,

drug enforcement, has been stated as one of the main reasons for self-alienation and isolation of the police. The higher specialization is said to lead to the lack of understanding of the necessity of mutual efforts and joint results. [5] In order to overcome such situations, in cases where they exist, a closer cooperation and coordination on all levels should be maintained. There is a possibility of team work concept which may create a strong link among the groups.

Nowadays, simultaneously with the development of the organized crime, police must improve their personnel, professional knowledge and their technical and organizational abilities so that they can fight against this type of crime more successfully. High police professionalism, efficiency and realization in undertaking some measures and actions represent one of the most necessary requirements. Organized crime (terrorism, corruption, drug trafficking) imposes special demands on police force, concerning primarily special training of the police officers enabling them to complete their duties most efficiently and professionally. Furthermore, they should possess following personal characteristics: high morality, intelligence, ability to react efficiently and adequately, courage, legal awareness, ability to use their will and logic to overcome stress laden situations so common in police work. All the previously mentioned is necessary both in the pre-crime and post-crime activities. On the other hand, prevention needs much more knowledge, expert skill, effort and cooperation than post-crime repressive actions.

COOPERATION BETWEEN THE POLICE AND THE CITIZENS IN THE LOCAL COMMUNITY

All the facts that modern criminology has learnt so far lead towards a very important fact. As it has already been pointed out, fight against the crime in preventive terms has no chances to succeed if both police and local social community, namely the citizens, are not equally involved in it. For this reason many preventive methods and techniques emphasize the importance of the organized civilian actions. If preventive actions are brought down to solely traditional police methods and ways, consisting mainly of quick interventions, the crime rate cannot be expected to drop soon. In order to complete this task, a new approach which includes police-community partnership is needed.

Police-community partnership represents today an actual tendency of crime prevention in the theory and practice, and the previous results of these efforts indicate that this model could become a dominant pattern of crime prevention in XXI century. Hence, these questions need special attention. We are not talking about a special type or technique of prevention but rather about creation of an organizational

model which would prove to be more successful than all the existing techniques of prevention.

The term partnership involves equality of the cooperating subjects. Thus, it is absolutely necessary that the relation of domination and subordination is overcome. This relation traditionally implies that police is dominant whereas a community represents an additional and subordinated part. Quite the opposite of the previously stated, a partnership should mean equal right to action of both police and community. The very term “community” means “local community”, that is, a social body constituted from all the inhabitants of an urban area, most commonly, a neighborhood.

The basic premises on which police-community cooperation should be based are the following:

- a broader definition of police activities,
- reordering police priorities,
- paying special attention to the questions concerning the quality of living and social disorganization in particular urban areas • neighborhoods,
- changing the model of decision making (the police and the community should be able to make decisions together),
- reducing the influence of bureaucratic mechanisms often responsible for defining the police work,
- concentrating on prevention and problem solving rather than reacting on an incident when it has already happened,
- admitting the fact that a local community plays a key role in solving the problems of a neighborhood,
- reorganization of police departments so that new models of police officers' behaviour could be encouraged and awarded.

The first task to be completed and which stands as a starting point for an efficient cooperation between the police and a community, is eliminating all existing obstacles in the communication between the members of the partnership, including primarily psychological, organizational, functional and some other obstacles present on both sides. Traditional police is not accustomed to recognize the citizens as a partner in solving certain problems. Police force are usually considered to be the only professionally trained ones and the only ones competent for the crime matters, therefore the local community is viewed as the secondary. On the other hand, this attitude of the police causes a distrust of the citizens towards the police which is specially enhanced by the fact that the police are not particularly efficient in crime prevention.

Therefore, this cold relation between the police and a local community need to be neutralized if an intensive cooperation is to be achieved, namely a partnership of the above mentioned sides. The police must accept the fact that a very local community possesses much better knowledge of the ongoing criminal actions on its territory, and that it has a very important and serious role in crime prevention. This will result in creating new bonds of cooperation between a local community and the police. In that sense, police must fulfill the following tasks:

- mutual work of the police and the citizens in order to identify local problems,
- education of the citizens on the causes of crime and social disorganization,
- joint work on planning preventive actions,
- joint efforts in identification and mobilization all the necessary resources in fighting crime.

All these measures aim at making the local community strong and independent whole, efficient in fighting crime. That is a key task of this partnership. This situation opens a possibility for the police to take necessary actions when they are required and when the very community has already done a considerable part of its preventive task.

Realization of this pattern will not succeed in those communities which are not “communities” at all, that is where there are few social relations among their members. The research has shown that in this kind of communities, the crime rate is the highest. That is why a top priority of the police in such cases is to create a local community. This is achieved by creating the strong bond among the inhabitants. To achieve this, all possible means, including a “door-to-door” method, are used. The members of a local community are informed about all the problems surrounding them and a call for unity is sent. That is how a socially disorganized territory becomes socially shaped. All this creates a basis for fight against the crime by the citizens.

The cooperation of the police and the citizens can vary, while the modes of crime preventive actions have already been discussed and described. The very partnership may vary in size and type, or in number of secondary services, ethnic structure, number of members, criteria necessary for membership, model of decision-making and approach to the crime prevention. Basically, a partnership should always be defined according to specific characteristics of the local community included in the partnership.

Preventive actions within the partnership between the citizens and the police can be classified in several phases. The following detailed description illustrates these phases:

Problem definition This phase aims to precisely define a problem(s) typical for the life in the local community. As a means for problem definition, a whole group of information-acquiring methods are used, according to which the problem becomes defined. Those include research work, interviews, community meetings, analysis of police data etc. The most essential part of this phase is to specify the problem in all its aspects.

Program development In this phase resources and methods for preventive actions are selected. Target group is defined, preventive goals are set and mobilization of all necessary resources and forces is planned.

Program application and support In this phase, the tasks and duties for program fulfillment are given and a program support model is created. Eventually, according to the previously planned time-table, the realization of program has begun.

Evaluation and information feedback Finally, after the program has been applied, feedback information from the environment where the program has taken place may be received. Evaluation of the success of a program is made according to this information. Furthermore, evaluation of the factors preventing a higher rate of success is made, as well.

As previously underlined, it is clearly evident that the chances for the prevention carried out by the authorities are much smaller if the social community does not take an active part in preventive fight against the crime. That is way, it is absolutely necessary, that in the areas with a high crime rate, a model of a local community is formed. Thus created local community will act as a large defensive mechanism. Realization of this objective is of utmost importance for crime prevention in our society.

One of the very instructive and actual models of preventive police work internationally recognized is Community policing, which deserves our full attention when its implementation in our environment is concerned. Naturally, all the specific characteristics of our environment such as purposefulness, justification and foreseen effects, should be considered.

This model was developed during the eighties and it was created aiming to suppress police centralism as non-functional, and to contribute to more successful solution of the problems such as crime prevention affecting the local community, by closer communication between the citizens and the police.

According to this model, police and citizens cooperate in two ways, closely communicating and the police become involved in solving all the important problems occurring in the local areas, primarily the ones with crime • preventive effects. While doing so, the police take care of the citizen's needs and priorities. Together with the citizens, the police become involved in delinquency problems by put-

ting in action preventive programs in accordance with social problems present in the community in question. Within this model, a police authority should be located in the vicinity of the micro-territory under its jurisdiction.

Community policing model has been accepted in the police work of certain countries and has been adapted to the specific characteristics of local communities so it has various applications in these countries (the USA, Great Britain, Germany, Holland, Canada, and Australia). In France, for example, the model of immediate policing (*police de proximité*) has been accepted which shares the same direction and initiative with Community policing. In all its variations, Community policing represents a novelty, since the police become completely involved in solving the most important crime problems on a micro-territory, which is based more on a democratic and perpendicular relation and less on hierarchy, law procedure, etc. Furthermore, the local problems, in the first place those referring to crime prevention, are dealt with.

CONCLUSION

In analyzing preventive role of the police and other state agencies it is necessary to take into consideration position of these agencies within existing social, ideological and political relations. It is a fact that fight against the crime is organized and carried out through some social relations as a part of social relations in general. Related question is the issue concerning organizational, functional and other changes both of the police and the local community as a consequence of democratization of social relations and which represent the base of actual social practice.

The lack of research in the field of prevention make theoretical knowledge poor as well as the practice in that field despite the fact that prevention, due to its complexity, requires greater efforts than repression. The lack of scientific research in the field of prevention makes more difficult an argued defence of the statement that prevention is extremely socially needed. It is necessary first of all to find out whether the police, besides discovering crimes and their perpetrators and their repressive activities, are engaged in fighting crimes in cooperation with other social agencies, namely whether the police are engaged to create and carry out some specific preventive program which requires previous thorough analysis and studying of emerging crime forms from the aspect of their causality and immediate manifestations. Certainly, it further requires thorough analysis whether there are connection and interaction between preventive and repressive activities in fighting crime, as well as an analysis of how these two methods are associated and dialectically connected within police procedures preceding criminal charges.

It is necessary to adopt complete legal regulations referring preventive activities within police and other state agencies acts or to create a special act on preventive activities prescribing preventive obligations of not only state agencies but also of other social subjects.

Therefore, the cooperation should not be voluntarily based only but should partly be obligatory for both sides. It must be admitted, however, that present law regulations referring to preventive actions and cooperation of the police with other subjects are quite general, with no specific rules and as such can be often avoided. This has naturally resulted in the fact that for a long time, the police have not had their organizational structure able to act preventively. We must know that the field of crime prevention is harder to be completely regulated by law since all the forms of criminal activities are hard to predict in order to eliminate their causes, which contrary would remain insufficiently studied, by the strict law regulations. Some of those causes are in the recent years objectively out of possible impact of the society and can be hardly predicted.

The willingness to preventively fight against the crime depends on the readiness of the society to eradicate causes of crime contrary to the traditional practice consisting in fighting consequences of the crime. While social, i.e. criminal and political needs of preventive fight against the crime are great because of increased volume of the crime, and especially of those crime forms which are the most dangerous, we are still far from a scientifically justified concept of crime prevention program on a general social level which would be successfully and functionally reflected on a narrow local level.

The studies of the crime causes and preventive purposes are very rare due to their complexity. The more thorough insight into the causative spheres and relations is extremely problematic and this matter will not be tackled with in this paper. Among other reasons, the studies of crime causes are scarce partly because it is rather unpopular to put social, political and even economical causes under scrutiny. Certain structures may find these studies unacceptable.

Therefore, this kind of prevention is more likely to be successful and effective if there is an intensive and constructive relation between the police and the public. What is especially important is creating the basic for coordination and cooperation between the police and those social subjects, within whose line of work causes of crime occur, and in order to detect and eliminate these causes. This relation can be successfully manifested in the local area too.

The problem of studying crime phenomenology is present as well. It is about a “dark” figure of crime which is not included in the statistics, but is sure to exist in

the sphere of corruption, certain types of organized crime which often may result in terrorist or other equally dangerous criminal acts. This dark figure has no visible consequence, it is hidden, acts conceitedly, indirectly, usually in the long run, existing actually but not legally. However, even if it does not have a consequence, a dark figure has its causes which should be considered from a preventive side.

The results of the repressive, post-crime activity have for a long time been the only ones appreciated as work results which damaged the preventive police actions in cases when they existed. The lack of proper valuing, namely adequate stimulation which can be measured in the long run only, negatively affected the stimulation for preventive activities.

Successful preventive planning and programming is held back by the fact that there are numerous extremely aggressive criminal and criminogenous factors existing on both domestic and international level. The police need to act repressively against those such as in a case of terrorism.

The repressive role of state agencies is fitted into political counter crime frame in which all those agencies in accordance with their assigned authorities represent an important and necessary factor to protect the society which must be done urgently and efficiently. Practical demands are directed to discovering of crimes and their perpetrators, criminal investigation and sentencing rather than to fighting crime taking into consideration the great volume of the crime and the fact that fight against it must not be delayed.

Crime prevention involves a coordinated application and interaction of legal, social, economic, medical, criminal-political and even political measures. According to that, it is necessary that a cooperation and interaction between various organizations and agencies is maintained; in all this the police should, naturally, have an outstanding role.

It is necessary that the attitudes according to which the police fight crime only by means characteristic for state repression. On that account all the views believing that the police should report only immediate, post-crime results in their fight against the crime. These results, no matter how justified and necessary they are, indicate that a reaction to crime has been too late, and that a criminal consequence has occurred which, most often can neither be removed nor repaired. Quite the opposite, prevention aims at stopping it.

Also, there is a need for professional training of police workers in the field of prevention, which needs more effort and means than training for repressive actions.

A strong support by the media is needed not only to anti-criminal activities but to cooperative preventive actions.

One of the basic conditions is internal and parliamentary control of the police work.

Nowadays, practically speaking, “a sector type of work” on a local territory generally based on cooperation between the police and the citizens is especially popular. The application of some models, such as Community policing, in our environment is being based on different discussions and views, as well as certain practical trials which are yet to be justified. Such application, however, has proved to be quite complicated as it asks for changes to be done not only within police forces but within a society as well. Those changes include changes of constitution, law, social standards, morality, and attitudes towards the police together with the changes in the attitudes and views of the police themselves. Presently, there is a doubt whether a thorough change of the sector model, which our police forces have been applying more or less successfully for thirty years yet, should be continued or whether some other foreign models should be implemented or combined.

Insisting on police crime prevention does not necessarily lessen and negate the importance of the post-crime, repressive police activity. On the contrary, the solution of criminal acts and the discovery of the perpetrators should be made more efficient in accordance with obligatory legal, constitutional and international acts and regulations. Therefore, the very prevention would be much more successful, namely there will be made a lot of space for more efficient protection of human rights in accordance with more human fight against the crime.

**РЕЛАЦИЈЕ НЕКИХ ХЕМАТОЛОШКИХ ВАРИЈАБЛИ
И КОНАТИВНИХ ФАКТОРА ПРЕТПОСТАВЉЕНИХ
НЕБИЛИЦИНОВОМ ТЕОРИЈОМ О КАРАКТЕРИСТИКАМА
НЕРВНОГ СИСТЕМА**

Даг Коларевић, Радојко Миловановић

Полицијска академија, Београд

Константин Момировић

Институт за криминолошка и социолошка истраживања

Апстракт: На узорку од 94 испитаника мушког пола, од 20 до 25 година, клинички здравих и позитивно селекционисаних обзиром на функције когнитивних процесора и конативних регулатора анализирани су релације 12 изабраних хематолошких варијабли и 6 конативних фактора претпостављених Небулициновом теоријом о карактеристикама нервног система нелинеарним методама каноничке корелацијске анализе, каноничке анализе коваријанси и нуклеарне анализе. Резултати све три проведене анализе конвергирани су према истом закључку: инхибиторна снага нервног система, повезана са смањеном осетљивошћу, флексибилношћу и нижим неуротизмом, под јаким је негативним утицајем креатин киназе, аланин аминок трансферазе, калијума и беланчевина, док је инхибиторна форма неуротичности под нешто мањим, али још увек знатним негативним утицајем свих хематолошких фактора од којих зависи биолошка отпорност организма. Три различита и сложена статистичка поступка употребљена су да би се што детаљније испитало у каквој су вези важне биолошке карактеристике организма и особина личности. Оваква истраживања

су веома ретка и представљају битан допринос у правцу долажења до сазнања односу физиолошке и менталне равни људског функционисања.

Кључне речи: личност, хематолошке карактеристике, нелинеарни модели

1. УВОД

У три недавно саопштена истраживања показано је да постоји значајна веза између елементарних хематолошких карактеристика и особина личности.

У првome од њих испитивање релација између неких елементарних биохемијских карактеристика и фактора претпостављених Небулициновом теоријом личности проведено је на узорку од 91 клинички здравих испитаника мушког пола, од 20 до 22 године (Миловановић, Гојић и Момировић, 2000). Стандардним апаратом за аутоматску биохемијску анализу крви и урина регистроване су, између осталих, ове биохемијске варијабле: 1) број белих крвних зрнаца, 2) постотак гранулоцита, 3) број гранулоцита, 4) креатин киназа, 5) калиум, 6) аспартат аминокислотне трансфераза, 7) просечна запремина еритроцита, 8) хематокрит, 9) постотак најмањих еритроцита, 10) опсег расподеле еритроцита, 11) постотак највећих тромбоцита, 12) запремина најмањих тромбоцита, 13) запремина наслаганих тромбоцита, 14) медијана тромбоцита, 15) беланчевине, 16) калциум, 17) фосфор и 18) гвожђе. Тим је испитаницима, у исто време када су проведене биохемијске анализе, задато 6 тестова за процену Небулицинових фактора личности и 2 Спилбергерова теста за процену анксиозности. На тај су начин процењене ове конативне карактеристике: 1) активирајућа снага неуралних процеса, 2) доњи лимен осетљивости нервног система, 3) инхибирајућа снага неуралних процеса, 4) флексибилност неуралних процеса, 5) лабилност нервног система, 6) неуротицизам, 7) анксиозно стање и 8) анксиозност. Релације биохемијских и конативних карактеристика анализирале су под стандардним линеарним биортогоналним моделом каноничке корелацијске анализе. Нађене су две значајне каноничке корелације (0.77 и 0.67). Прва се могла приписати већој анксиозности и слабијој активацијској и инхибицијској снази нервног система код испитаника са слабијим нивоом оних биохемијских процеса од којих зависи хомеостатске регулације. Друга каноничка корелација могла се приписати већој реактивности и лабилности нервног система, већој неуротичности и осетљивости на генераторе анксиозног стања код оних испитаника код којих слабије функционише биохемијска основа одбрамбених реакција на ноксе изазване деловањем патогених спољних чинилаца. Ови резултати схваћени су као јак аргумент за хипотезу да конативне

карактеристике претпостављене Небулициновом теоријом личности имају јасну и препознатљиву физиолошку основу.

У другом од тих радова (Хошек, Момировић, Миловановић и Гојић, 2000) проверавани су резултати добијени у претходној анализи зато што, како је добро познато, канонички модел има тенденцију да прецењује интензитет релација анализираних скупова варијабли када структура података садржи релативно мало степени слободе. Због тога је циљ тог рада био да интензитет тих релација процени под једним аналитичким моделом који нема тај недостатак, и који, осим тога, максимизира поузданост латентних варијабли. И ово испитивање проведено је на истом узорку од 91 клинички здравих испитаника мушког пола, од 20 до 22 године на којима су регистроване исте биохемијске и психолошке варијабле као и у претходном раду. Релације биохемијских и конативних карактеристика анализираних су под моделом каноничке анализе коваријанси. Нађене су две значајне квазиканоничке корелације, обе истог реда величине (0.53). Прва се могла приписати већем степену неуротичности, анксиозности, осетљивости на претње у физикалном или социјалном пољу и лабилности нервног система код испитаника са поремећајима хомеостатских механизма. Друга се могла приписати већој активацијској и инхибицијској снази нервног система и већој флексибилности неуралних реакција код испитаника код којих су боље одбрамбене реакције на спољне патогене факторе и код којих је мања физиолошка реактивност тоничког дела Малмеовог активацијског регулатора. Ови су резултати показали да у основи генералног фактора конативне регулације и контроле леже, поред сложених биохемијских чинилаца, у којима је пресудна улога неуротрансмitera и кортикалних амина, и врло једноставни физиолошки механизми чија је пресудна улога да осигурају елементарну биолошку езистенцију.

У трећем раду (Момировић и Миловановић, 2000), у коме су исти испитаници описани истим биохемијским варијаблама као и у претходна два рада, проверавана је хипотеза да релације биохемијских карактеристика и особина личности нису линеарне јер, како је сигурно да конативне карактеристике нису линеарно повезане, и како је било врло вероватно да су и биохемијске карактеристике у нелинеарним релацијама, с разлогом се могло претпоставити да и релације биохемијских карактеристика и особина личности нису линеарне. Све варијабле биле су стога трансформисане у монотоне кубне сплинове методом алтернирајућих најмањих квадрата. Релације биохемијских и конативних карактеристика анализираних су под моделом нелинеарне каноничке корелацијске анализе. И под овим моделом нађене су две значајне каноничке корелације (0.82 и 0.76). Прва се могла приписати већој лабилности нервног система, већој неуротичности, и већој осетљивости на

генераторе анксиозног реаговања код испитаника са слабијом хомеостатском регулацијом. Друга се могла приписати слабијој активацијској и инхибицијској снази нервног система и већој анксиозности код испитаника са инфериорним функцијама елементарних физиолоких одбрамбених механизма. Иако је, дакле, потврђена суштина налаза добијених под линеарним каноничким моделом, разлике у интензитету релација између конативних фактора и елементарних биохемијских карактеристика под линеарним и нелинеарним моделом каноничке корелацијске анализе јасно показују да су физиолошке и психолошке карактеристике повезане јаким, али нелинеарним везама.

Због тога је циљ овог рада да, применом различитих метода за анализу нелинеарних релација између двају скупова варијабли, подробније испита какав је интензитет и каква је природа веза између елементарних хематолошких карактеристика и особина личности на једном нешто другачијем узорку испитаника описаних нешто другачијим скупом биохемијских варијабли.

2. МЕТОДЕ

Испитивање је проведено на узорку од 94 испитаника мушког пола, од 20 до 25 година, клинички здравих и позитивно селекционисаних с обзиром на функције когнитивних процесора и конативних регулатора.¹ Стандардним апаратом за аутоматску биохемијску анализу крви и урина регистроване су, између осталих, хематолошке варијабле чији су кодни називи, заједно са елементарним подацима о параметрима њихових дистрибуција, наведени у следећој табели.²

Табела 1. Кодни називи и параметри дистрибуције хематолошких варијабли

Кодна ознака	М	St. dev.	Min	Max	Варијабла
ЛУМНР	41.22	6.78	24.30	58.10	Односи лимфоцита (%)
ГРАНР	52.39	6.94	34.00	68.30	Односи гранулоцита (%)
КК	142.86	70.20	50.00	428.00	Креатин киназа
К	4.83	.45	3.60	6.00	Калијум
АЛТ	15.99	6.67	7.00	37.00	Аланин аминокиселина трансфераза
ХЦТ	45.39	1.88	40.70	50.10	Хематокрит
ПЛТ	187.23	37.48	101.00	291.00	Број тромбоцита
МПВ	7.54	.56	6.50	9.10	Просечан волумен тромбоцита
ПЦТ	.14	.05	.10	.20	Запремина наслаганих тромбоцита
МЕДН	7.64	.58	6.50	9.20	Тромбоцитна медијана
БЕЛ	73.86	4.05	65.00	90.00	Беланчевине
КА	10.02	.59	8.60	10.90	Калцијум

¹ Просечни коефицијент интелигенције популације из које је, практички случајно, изабран овај узорак испитаника износи 115. Ефикасност функција конативних регулатора, претпостављених

Тим испитаницима је, у исто време када су проведене биохемијске анализе, задато 6 тестова за процену Небулицинових фактора личности. Кодни називи, заједно са елементарним подацима о параметрима дистрибуција резултата добијених овим тестовима, наведени су у следећој табели.

Табела 2. Кодни називи и параметри дистрибуције конативних варијабли

Код	М	St. dev.	Min	Max	Варијабла
АКТИВ	16.78	3.32	6	27	Снага активације нервног система
ОСЕТ	9.40	3.85	1	21	Осетљивост нервног система
ИНХИБ	14.85	3.35	3	22	Снага инхибиције нервног система
ФЛЕКС	18.57	3.56	9	26	Флексибилност нервног система
ЛАБИЛ	8.87	3.98	2	26	Лабилност нервног система
НЕУРОТ	4.54	5.24	0	20	Неуротичност

Резултати у оба скупа варијабли трансформисани су у Љ сплинове методом наизменичних најмањих квадрата тако да су максимизиране прве две каноничке корелације.³

Овако трансформисани подаци анализирали су затим са три различите методе:

- 1) нелинеарном каноничком корелацијском анализом (Хотеллинг, 1935) у варијанти која се у последње време најчешће примењује (Момировић, 1997).
- 2) нелинеарном каноничком анализом коваријанси (Момировић, Добрић и Караман, 1983)
- 3) нелинеарном спектралном анализом нуклеуса (Хошек и Момировић, 2001) хематолошких и конативних варијабли.⁴

кибернетичким моделом регулативних функција, била је у тој популацији најмање за једну стандардну девијацију боља него у нормалној, неселекционисаној популацији.

² Селекција хематолошких варијабли, из скупа од 36 варијабли колико је укупно регистровано, учињена је на основу критеријума да имају бар са једним конативним фактором линеарну корелацију већу од 0.23, дакле значајну на нивоу погрешке типа I од 0.05.

³ Трансформација у Q сплинове била је завршена тек након 413 итерација, при чему је просечан коефицијент детерминације повећан за 4.64 пута. Ово, наравно, значи да релације хематолошких и конативних карактеристика сасвим сигурно нису линеарне, али значи и то да су те релације веома сложене, јер систему не би био потребан, с обзиром на мали број испитаника и варијабли, толики број итерација да би дошао до неког стабилног решења.

⁴ Једна прелиминарна анализа показала је да су и релације хематолошких, и релације конативних варијабли суштински нелинеарне, па није било никаквог разлога за претпоставку да ће њихове међусобне релације бити линеарне. Ипак, треба упозорити на то да на овако малим узорцима

Постојала су бар два јака разлога за то да се у основи исти подаци анализирају са три различите методе. Први је понашање каноничке корелацијске анализе, стандардне, а према мишљењу неких статистичара и готово свих лаика, једине методе за анализу релација између скупова варијабли којима је описан неки релативно мали узорак испитаника, поготово ако су те варијабле претходно подвргнуте некој оптимизирајућој нелинеарној трансформацији. Као што је добро познато, у тим случајевима долази и до инфлације вредности каноничких корелација, и до деформације каноничких варијабли, па је зато врло неразумно да се закључивање о везама тих варијабли темељи само на резултатима добијеним под биортогоналним моделом каноничке корелацијске анализе, премда се, наравно, примена ове методе тешко може избећи. Други разлог је понашање каноничке анализе коваријанси, коју присталице робустних статистичких метода сматрају алтернативом, уз анализу препокривања, за каноничку корелацијску анализу, често и у случајевима када је нека алтернативна метода неопходна, али и у случајевима када су испуњени сви услови за примену те методе. Каноничка анализа коваријанси, или, како је често називају, квазиканоничка корелацијска анализа, максимизира коваријансе, па зато и пузданост квазиканоничких функција, али не максимизира корелације између тих функција, па стога потцењује стварне везе између анализираних скупова варијабли.

Зато је, као могући, али не и једини коректив, примењена и метода нуклеарне анализе, која се, у ствари, своди на спектралну декомпозицију језгра два скупа варијабли, дефинисаног мутуалним пројекцијама једног скупа у други. Иако ова метода представља неки разуман компромис између каноничке корелацијске анализе и каноничке анализе коваријанси, не би је требало сматрати заменом ни за једну од њих, ако ништа друго оно зато што је реч о једном ипак новом поступку⁵, чије понашање није до сада довољно истражено. Према томе, одлучено је да се примене све три методе, јер се њима

испитаника нелинеарне методе могу дати прилично артифицијелне резултате, поготово ако у узорку има аберантних објеката, и да је и због тога неопходно да се подаци анализирају различитим мултиваријатним техникама.

⁵ Нуклеарна анализа, у форми у којој су је предложили Хошек и Момировић (2001), ипак има претходнике у методи каноничке анализе коваријансе у генерализованом имаж простору (Момировић, Кнежевић, Тењовић и Богдановић (1997) и методи за декомпозицију латентних структура (Момировић, 1999) и извесну, али далеку сличност са применом генерализованих имаж трансформација у анализи релација скупова варијабли (Момировић, Шталец и Закрашек, 1973; Добрић, Караман и Момировић, 1983), али је у свом финалном облику до сада примењивана само у експерименталне сврхе.

у суштини решава исти проблем, и да се закључци донесу на основу анализе конвергенције резултата добијених тим методама.

3. РЕЗУЛТАТИ

Резултати добијени примењеним методама приказани су у кондензованој форми на табелама чији наслови експлицитно дефинишу њихов садржај. Пре тога су наведене кроскорелације Q сплинова хематолошких и конативних варијабли, да би се видело кавки су њихови односи независно од примењене аналитичке методе. У табели 3, у којој су приказане те корелације, све корелације значајне на нивоу погрешке типа И, дакле све корелације веће од .2028, одштампане су масним бројевима.

Табела 3. Кроскорелације хематолошких и конативних варијабли

	АКТИВ	ОСЕТ	ИНХИБ	ФЛЕКС	ЛАБИЛ	НЕУРОТ
ЛУМПР	-.059	-.090	-.027	-.076	.077	.010
ГРАПР	.070	.007	-.023	.103	.023	-.034
КК	-.033	.369	-.858	.351	.099	-.073
К	.044	.090	-.003	-.010	-.024	.203
АЛТ	-.042	-.030	-.034	.160	-.170	.299
ХЦТ	-.044	.093	.000	-.054	-.075	-.175
ПЛТ	.157	-.044	-.062	.035	-.030	-.185
МПВ	.027	.156	-.037	.120	-.088	-.198
ПЦТ	.089	.052	-.106	.092	-.020	-.174
МЕДН	.021	-.114	.032	-.133	.059	.080
БЕЛ	.003	.270	-.114	.093	.004	-.015
КА	-.182	.005	-.065	.040	.069	.121

Међу кроскорелацијама Q сплинова хематолошких и конативних варијабли доминира врло висока негативна корелација креатин киназе и снаге инхибиције нервног система, која је повезана са значајним позитивним корелацијама креатин киназе са осетљивошћу и флексибилношћу нервног система. То, бар на овом нивоу анализе, значи да креатин киназа инхибира инхибирајуће функције нервног система, али нема значајног утицаја на снагу активирајућих функција, нити на поремећаје равнотеже ексцитаторно–инхибиторних процеса, што се види из њених безначајних корелација са снагом активације нервног система, и са неуротичношћу и лабилношћу нервног система.

Неуротичност је, међутим, значајно повезана са аланин аминокиселином трансферазом и калиумом, но те су везе нумерички врло ниске. Остале корелације неуротичности са овим скупом хематолошких варијабли нису значајне, али

ипак постоје систематске негативне корелације са хематокритом и мерама тромбоцита; то што су се ове корелације тек приближиле изабраном нивоу значајности може бити последица операционалне дефиниције неуротичности у Небилициновом моделу, који, слично Гилфордовом моделу, у ствари третира неуротичност као последицу базичне анксиозности.

Од осталих корелација значајна је још само позитивна корелација између беланчевина и осетљивости нервног система; према томе, остетљивост нервног система умногоме зависи од конвергентног деловања беланчевина и креатин киназе.

Иако, наравно, ово не значи да се релације особина личности и хематолошких варијабли могу свести на значајне корелације између парова тих варијабли, све примењене методе остетљиве су на конфигурацију матрице кроскорелација, тако да доминантне карактеристике те матрице морају утицати на исход и каноничке, и квазиканоничке, и нуклеарне анализе.

3.1 РЕЗУЛТАТИ КАНОНИЧКЕ КОРЕЛАЦИЈСКЕ АНАЛИЗЕ

Извод из резултата добијених под биортогоналним моделом каноничке корелацијске анализе приказани су у табелама 4, 5 и 6.⁶

Табела 4. Коефицијенти каноничке корелације и њихова значајност

	ρ	λ	χ^2	ν	p
1	.927	.029	294.673	72.000	.000
2	.826	.208	130.963	55.000	.000
3	.478	.657	35.108	40.000	.690
4	.287	.851	13.479	27.000	.986
5	.211	.927	6.310	16.000	.984
6	.171	.971	2.490	7.000	.928

Као што се види из табеле 4, добијене су две изванредно високе, и наравно значајне каноничке корелације између хематолошких и конативних карактеристика. Иако је, због инфлаторног понашања каноничке корелацијске анализе када се скупови варијабли, подвргнути некој оптимизирајућој нелинеарној трансформацији анализирају на релативно малим узорцима испитаника, потребно да се висина добијених релација разматра са више него

⁶ Изостављени су резултати добијени анализом прекривања и анализом генерализабилности, јер те две методе немају много смисла када је реч о ради о скуповима варијабли које су подвргнуте некој нелинеарној оптимизирајућој трансформацији, будући та таква трансформација настоји да минимизира корелације унутар скупови варијабли. То је био и један од разлога због којих матрице интеркорелација нису наведене.

великом дозом сумње, једна је ствар ипак скоро сасвим извесна: Између елементарних хематолошких карактеристика и конативних фактора претпостављеним Небулициновом теоријом о регулацији неуралних процеса постоји супстанцијална веза, која је последица најмање две независне функције које повезују конативни склоп са склопом хематолошких карактеристика.

Друго је, међутим, питање каква је природа тих функција. Одговор на то питање требало би, под нормалним околностима, тражити у конфигурацији каноничких коефицијената и структури каноничких фактора, дакле у подацима приказаним на табелама 5 и 6.

Табела 5. Канонички коефицијенти и канонички фактори хематолоских варијабли

	w1	w2	f1	f2
ЛУМНР	.775	1.138	.055	.133
ГРАНР	.738	.977	-.031	.021
ЦК	-.919	.443	-.851	.469
К	-.157	-.481	-.162	-.267
АЛТ	-.245	-.625	-.219	-.422
ХЦТ	.297	.270	.051	.110
ПЛТ	.472	.756	.051	.271
МПВ	.679	.796	-.047	.047
ПЦТ	-.363	-.468	-.045	.203
МЕДН	.584	.948	.078	.054
БЕЛ	-.250	-.156	-.243	-.101
ЦА	.103	.177	-.099	-.088

Табела 6. Канонички коефицијенти и канонички фактори конативних варијабли

	w1	w2	f1	f2
АКТИВ	-.088	.122	.086	.079
ОСЕТ	-.502	-.533	-.485	-.016
ИНХИБ	.669	-.733	.845	-.486
ФЛЕКС	-.221	-.400	-.423	.006
ЛАБИЛ	.098	.362	-.020	.283
НЕУРОТ	-.490	-.867	-.218	-.606

У структури првог каноничког фактора изведеног из скупа хематолошких варијабли доминира веома висока негативна корелација кретин киназе и много мање, али сигурно значајне негативне корелације аланин аминоксидотрансферазе и беланчевина. Међутим, као врло значајне супресорске варијабле понашају се односи лимфоцита и односи гранулоцита, као и већи део мера тромбоцита. Као што се и могло очекивати на основу конфигурације матрице кроскорелација, у структури првог каноничког фактора изведеног из скупа конативних вари-

јабли доминира позитивна корелација снаге инхибиције нервног система праћена негативним корелацијама осетљивости и флексибилности; но на ову димензију, као јак негативни супресор, утиче и неуротичност. Према томе, изгледа да у мери, у којој се може поуздати у резултате добијене под нелинеарним каноничким моделом, креатин киназа у спреси са аланин аминокислотом и нивоом беланчевина има јак негативан утицај на инхибирајуће функције нервног система.

Структура друге каноничке варијабле изведене из хематолошких варијабли у суштини је биполарна и диференцира ефекте креатин киназе од ефеката аланин аминокислоте трансферазе. Међутим, и на формирање ове каноничке варијабле имају изванредно јак утицај односи лимфоцита, односи гранулоцита и мере тромбоцита, које се понашају као необично јаки позитивни супресори. Каноничка варијабла изведена из резултата у тестовима конативних фактора има јаке негативне корелације са неуротичношћу и снагом инхибиције нервног система, али на њу, као негативни супресор, делују и осетљивост, и флексибилност нервног система. Изгледа, дакле, да је неуротичност која је последица неконтролисаних ирадијација инхибиције под јаким утицајем неравнотеже ефеката аланин аминокислоте трансферазе и креатин киназе, док се хематолошке функције чија је сврха одбрана од деловања спољашних реметећих фактора понашају као чинилац који смањује вероватноћу неуротичног реаговања.

Иако су, дакле, овом методом добијени резултати који су у складу, у мери у којој је то могуће с обзиром на другачије узорке и хематолошких и конативних варијабли, са резултатима до којих су дошли Миловановић, Гојић и Момировић (2000), Хошек, Момировић, Миловановић и Гојић (2000) и Момировић и Миловановић (2000), није сасвим извесно у којој су мери ти резултати реални, а у којој су мери артефакт примењене методе. Степен поверења у добијене резултате стога зависи од степена слагања тих резултата са резултатима добијеним методама које, додуше, не максимизирају релације анализираних скупова варијабли, али зато производе знатно поузданије функције изведене из тих скупова.

3.2 РЕЗУЛТАТИ КАНОНИЧКЕ АНАЛИЗЕ КОВАРИЈАНСИ

Каноничка анализа коваријанси не максимизира корелације линеарних композиција скупова варијабли који су предмет анализе, већ максимизира њихове коваријансе, што као ефекат има и много веће коефицијенте генерализабилности латентних димензија формираних овом методом, него латентних димензија формираних под биортогоналним моделом каноничке корелацијске анализе.

Релације неких хематочоских варијабли и конативних фактора...

Због тога су резултати добијени овом методом конзервативна процена стварних релација између хематолошких карактеристика и особина личности. Ти су резултати приказани у табелама 7, 8, 9, 10 и 11.

Табела 7. Квазиканоничке корелације и тестови значајности

	ψ	χ^2	f test	sig
1	.772	.595	135.354	.000
2	.463	.215	25.138	.000

Табела 8. Квазиканонички коефицијенти, склоп и структура хематолошких варијабли

	x1	x2	a1	a2	f1	f2
ЛУМПР	.039	.060	.074	.205	.117	.220
ГРАПР	-.062	-.071	-.138	-.174	-.175	-.203
ЦК	-.933	.133	-.968	.248	-.916	.047
К	-.007	.306	-.126	.298	-.064	.272
АЛТ	-.025	.563	-.158	.560	-.042	.527
ХЦТ	-.035	-.300	-.107	-.076	-.123	-.098
ПЛТ	-.061	-.371	-.144	-.519	-.252	-.549
МПВ	-.153	-.346	-.329	-.434	-.419	-.502
ПЦТ	-.153	-.308	-.194	-.596	-.318	-.636
МЕДН	.124	.113	.304	.399	.387	.462
БЕЛ	-.229	-.019	-.273	-.058	-.285	-.115
ЦА	-.056	.328	-.173	.461	-.077	.425

Табела 9. Интеркорелације хематолошких квазиканоничких фактора

	f1	f2
f1	1.000	.208
f2	.208	1.000

Табела 10. Квазиканонички коефицијенти, склоп и структура конативних варијабли

	x1	x2	a1	a2	f1	f2
АКТИВ	.011	-.294	.210	-.224	.184	-.200
ОСЕТ	-.426	-.080	-.556	-.273	-.588	-.336
ИНХИБ	.805	-.147	.906	-.248	.878	-.144
ФЛЕКС	-.387	.094	-.600	.077	-.592	.008
ЛАБИЛ	-.059	.024	-.109	.097	-.098	.084
НЕУРОТ	.133	.936	.223	.907	.327	.933

Табела 11. Интеркорелације конативних квазиканоничких фактора

	f1	f2
f1	1.000	.114
f2	.114	1.000

Како се види из ових резултата, прва квазиканоничка варијабла изведена из хематолошких варијабли веома је слична првој хематолошкој каноничкој варијабли, осим што је нешто боље, што значи чистије, дефинисана осталим хематолошким варијаблама. Ово вреди и за квазиканоничку варијаблу изведену из резултата у конативним тестовима. Квазиканоничка корелација тих варијабли је, наравно, знатно нижа од каноничке корелације, али је и даље врло висока; по најконзервативнијем критеријуму инхибирајуће функције нервног система деле стога најмање 50% своје варијансе са ефектима креатин киназе.

Друга квазиканоничка варијабла изведена из хематолошких варијабли разликује се понешто од друге каноничке варијабле, јер је доминантно дефинишу, на позитивном полу, аланин аминокиселински трансфераза и калцијум, а на негативном варијабле којима су описане карактеристике тромбоцита. Коресподентна варијабла изведена из тестова личности практички је искључиво дефинисана високим степеном неуротичности. И поред тога што, дакле постоје извесне разлике у структури каноничких и квазиканоничких фактора, добијен је, у интерпретативном погледу, врло сличан резултат: неуротичност дели скоро 25% своје варијансе са спрегнутим ефектима аланин аминокиселинске трансферазе и калцијума, и утолико је мања што су биолошке одбрамбене снаге организма боље.

Нажалост, и каноничка анализа коваријанси у стању је да открије само један део онога што се стварно крије у анализираним скуповима варијабли. Да би се утврдило да ли се иза ових резултата крије још нешто, било је неопходно да се уђе у срж тих скупова.

3.3 РЕЗУЛТАТИ НУКЛЕАРНЕ АНАЛИЗЕ

Циљ нуклеарне анализе је да открије заједничко језгро два скупа квантитативних варијабли и да утврди компоненте тог језгра. Како се та метода, у ствари, своди на каноничку анализу коваријанси варијабли трансформисаних у генерализовани имале облик, то представља један од могућих разумних компромиса између каноничке корелацијске анализе и каноничке анализе коваријанси. Резултати добијени овом методом приказани су у табелама 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 и 21.

Табела 12. Стандардизована нуклеарна матрица

	АКТИВ	ОСЕТ	ИНХИБ	ФЛЕКС	ЛАБИЛ	НЕУРОТ
ЛУМПР	-.015	-.351	-.011	-.237	.492	-.304
ГРАПР	.123	.193	-.236	.269	-.009	-.082
КК	-.146	.667	-.904	.747	.255	-.027
К	-.241	.415	-.136	.389	-.362	.660

Релације неких хематочошких варијабли и конативних фактора...

АЛТ	-.266	.299	-.087	.401	-.375	.701
ХЦТ	.221	.002	.041	-.219	.006	-.536
ПЛТ	.378	-.084	-.146	-.096	.212	-.633
МПВ	.156	.316	-.174	.172	-.181	-.245
ПЦТ	.268	.217	-.402	.188	.177	-.539
МЕДН	.049	-.425	.208	-.354	.281	-.119
БЕЛ	-.178	.687	-.480	.578	-.210	.286
КА	-.422	.153	-.208	.294	.118	.441

Прва информација о композицији језгра хематолошких и конативних варијабли може се стећи прегледом нуклеарне матрице.

И у овој матрици доминира врло висока негативна корелација креатин киназе и инхибиторне снаге нервног система, али је способност инхибицијских неурона дефинисана и ниском вредношћу беланчевина и запремине наслаганих тромбоцита.

Друга конативна варијабла која је под значајним утицајем хематолошких карактеристика је неуротизам. Што је ниво калијума, калцијума и аланин аминокиселина трансферазе већи, већи је и неуротизам, али све мере тромбоцита имају негативан утицај на вероватноћу неуротичног реаговања.

Креатин киназа, беланчевине и аланин аминокиселина трансфераза имају значајан позитиван утицај на осетљивост и флексибилност нервног система; уопште, осетљивост и флексибилност нервног система имају врло сличан положај у делу језгра дефинисаног хематолошким варијаблама.

На активацијску снагу нервног система једини значајнији утицај има ниски ниво калцијума, док је лабилност нервног система под нешто јачим утицајем односа лимфоцита, али се смањује под утицајем калијума и аланин аминокиселина трансферазе.

Због свега овога прве две спектралне вредности исцрпљују око 77% варијансе језгра хематолошких и конативних варијабли, и само су оне прешле праг дефинисан Меиг критеријумом.

Табела 13. Спектралне вредности стандардизоване нуклеарне матрице

	КСИ	%
c1	2.307	45.457
c2	1.610	31.724
c3	.817	16.107
c4	.224	4.412
c5	.080	1.580
c6	.037	.721

Табела 14. Лева структура стандардизоване нуклеарне матрице

	l1	l2
ЛУМПР	.358	-.159
ГРАПР	-.176	-.249
ЦК	-.691	-.661
К	-.598	.284
АЛТ	-.568	.356
ХЦТ	.282	-.289
ПЛТ	.305	-.498
МПВ	-.138	-.292
ПЦТ	-.010	-.628
МЕДН	.403	.094
БЕЛ	-.698	-.191
ЦА	-.388	.144

Табела 15. Десна структура стандардизоване нуклеарне матрице

	p1	p2
АКТИВ	.360	-.363
ОСЕТ	-.788	-.339
ИНХИБ	.558	.642
ФЛЕКС	-.817	-.266
ЛАБИЛ	.318	-.350
НЕУРОТ	-.690	.871

Лева структура првог задржаног вектора нуклеарне матрице дефинисана је ниским нивоом креатин киназе, калијума, аланин аминокислотне трансферазе, беланчевина и калцијума, и нешто повишеним нивоом односа лимфоцита и медијане тромбоцита, а тако су формиран и склоп и структура првог нуклеарног фактора изолованог из скупа хематолошких варијабли. Десна структура првог задржаног вектора нуклеарне матрице дефинисана је ниском осетљивошћу и флексибилношћу нервног система и повишеном емоционалном стабилношћу због значајног ефекта инхибицијске снаге нервног система; на исти начин формиран су и склоп и структура првог нуклеарног фактора изолованог из скупа конативних варијабли.

Лева структура другог задржаног вектора нуклеарне матрице дефинисана је ниским нивоом креатин киназе, малим бројем тромбоцита и малим бројем наслаганих тромбоцита. Склоп и структура другог хематолошког нуклеарног фактора дефинисани су, поред тога, и ниским просечним волуменом тромбоцита, малим релативним бројем гранулоцита, ниским нивоом аланин аминокислотне трансферазе и ниским нивоом хематокрита; међутим, калијум и калцијум

су у позитивној вези са овом латентном димензијом. Десна структура другог нуклеарног фактора дефинисана је, пре свега, високом неуротичношћу и јачом снагом инхибиције нервног система, док у структури другог нуклеарног фактора изолованог из конативних карактеристика, поред ових, учествују, али са негативним пројекцијама, осетљивост и флексибилност нервног система.

Табела 16. Склоп и структура хематолошких нуклеарних фактора

	a1	a2	c1	c2
ЛУМПР	.693	.176	.665	.065
ГРАПР	-.404	-.591	-.310	-.527
КК	-.587	-.616	-.489	-.523
К	-.723	.416	-.789	.531
АЛТ	-.685	.451	-.757	.560
ХЦТ	.285	-.563	.374	-.609
ПЛТ	.354	-.801	.482	-.858
МПВ	-.376	-.760	-.255	-.700
ПЦТ	-.040	-.989	.117	-.982
МЕДН	.697	.454	.625	.343
БЕЛ	-.896	-.315	-.846	-.172
КА	-.294	.520	-.377	.567

Табела 17. Корелације хематолошких нуклеарних фактора

	l1	l2
l1	1.000	-.159
l2	-.159	1.000

Табела 18. Склоп и структура конативних нуклеарних фактора

	a1	a2	c1	c2
АКТИВ	.507	-.359	.426	-.245
ОСЕТ	-.734	-.330	-.808	-.495
ИНХИБ	.587	.624	.727	.756
ФЛЕКС	-.820	-.269	-.880	-.453
ЛАБИЛ	.235	-.438	.136	-.385
НЕУРОТ	-.664	.810	-.482	.661

Табела 19. Корелације конативних нуклеарних фактора

	p1	p2
p1	1.000	.225
p2	.225	1.000

Табела 20. Стабилност нуклеарних фактора

	хематолошки	конативни
c1	.430	.851
c2	.027	.724

Табела 21. Финални резултати нуклеарне анализе

	rho	dtr	f test	sig
c1	.828	.686	9.215	.000
c2	.690	.476	3.840	.000

Овако дефинисане латентне димензије, које се, очигледно, суштински не разликују од оних добијених под каноничким и квазиканоничким моделом, у високим су корелацијама; нешто нижим од оних добијених под биортогоналним каноничким моделом, али виших од оних које су добијене под моделом каноничке анализе коваријанси. Оно што нуклеарне факторе разликује од каноничких и квазиканоничких фактора, посебно од ових других, је што су много потпуније дефинисани, па им је стога генерализабилност знатна, посебно конативних нуклеарних фактора, упркос томе што су изведени из релативно малог броја варијабли и што трансформација у Љ сплинове обично снижава све мере генерализабилности ако је та трансформација учињена с циљем да се максимизирају релације анализираних скупова варијабли.

Према томе, резултати све три проведене анализе конвергирају према истом закључку: инхибиторна снага нервне система, повезана са смањеном осетљивошћу, флексибилношћу и нижим неуротизмом, под јаким је негативним утицајем креатин киназе, аланин аминокиселинске трансферазе, калијума и беланчевина, док је инхибиторна форма неуротичности под нешто мањим, али још увек знатним негативним утицајем свих хематолошких фактора од којих зависи биолошка отпорност организма.

4. ЗАКЉУЧАК

Постојање јаких биохемијских корелата особина личности је, наравно, добро позната чињеница (види, на пример, Исмаил, 1979 или Гуутон, 1996), тако да се постојање физиолошких и биохемијских корелата сматра, бар у круговима експериментално, физиолошки и математички оријентисаних психолога, једним од нужних услова које неки конструкт у психологији личности мора испуњавати да би се могло сматрати да се односи на неку конативну карактеристику која има реалну егзистенцију (Момировић, 1998). Међутим, биохемијским корелатима особина личности до сада су се сматрали углавном неуротрансмитери или ендокрини регулатори емоционалних реакција, као што су, али не искључиво, епинефрин, норепинефрин, допамин, серотонин, хистамин, ацетилхолин, гама-аминобутерна киселина, глицин, глутамат, аспартат, тиреотропин, лутенизирајући хормон, бета-ендорфин, алфа-меланостимулирајући хормон,

пролактин, хормон раста, вазопресин, окситоцин, леуцин-емкефалин, метонин-екефалин, супстанца П, гастрин, холецистокинин, вазоактивни интестинални полипептид, неуротензин, инсулин, глугагон, ангиотензин, карнозин, пептиди спавања, калцитонин, еритропоетин, кортизол и тестостерон (види, на пример, Гуутон, 1996), а ретко биохемијске супстанце које учествују у регулацији елементарних биолошких функција.

Осим тога, релације између биохемијских карактеристика и особина личности врло су ретко анализиране под неким каноничким моделом, дакле под моделом који је, по природи ствари, примерен овом проблему⁷. Један од ретких изузетака су истраживања Исмаила (1979) који је, под биортогоналним моделом каноничке корелацијске анализе, испитивао релације глукозе, холестерола, тестостерона и слободних катехоламина, дакле норепинефрина и епинефрина, са особинама личности процењеним Кателовим 16 ПФ и Ајзенковим ЕПИ. Нашао је да те релације зависе од 4 пара каноничких варијабли, од којих је прва, са каноничком корелацијом од 0.71, повезивала тестостерон са неуротицизмом и доминацијом, друга, са каноничком корелацијом од 0.46, низак ниво глукозе и холестерола са снагом суперега, ергичком тензијом, конформизмом и емоционалном стабилношћу, трећа, са каноничком корелацијом од 0.33, високи ниво холестерола и низак ниво глукозе са слабом его снагом, ниском ергичком тензијом и конформизмом, а четврта, са каноничком корелацијом од 0.27, висок ниво оба катехоламина са високом ергичком тензијом и врло добром емоционалном стабилношћу. Ови резултати су били у пристојном складу са већином ранијих налаза, добијених другим, једноставнијим методама, али нису, нажалост, потврђени у каснијим анализама, углавном због тога што, због високе цене биохемијских анализа, та истраживања није било могуће провести на довољно великим узорцима испитаника.

⁷ Главни разлог за то је, по свему судећи, не само непознавање статистичке методологије, већ што су та истраживања провођена најчешће на врло малим узорцима испитаника, што је онемогућавало примену свих метода које се заснивају на генералном каноничком моделу.

ЛИТЕРАТУРА

- Dobrić, V.; Karaman, Ž.; Momirović, K. (1983): LSD: A method, algorithm and program for latent structure decomposition. *Proceedings of 7th Symposium on informatics*, 282:1-7.
- Guyton, A. C. (1996): *Medicinska fiziologija* (8. izdanje). Beograd: Savremena administracija - Medicinska knjiga.
- Hošek, A.; Momirović, K.; Milovanović, R.; Gojić, A. (2000): O biohemijskim korelatima nekih faktora ličnosti. U *Moć i nemoć psihologije: Dometi psihologije danas*, 82-84. Beograd: Društvo psihologa Srbije.
- Hošek, A.; Momirović, K. (2001): Spectral analysis of two sets of quantitative variables. Technical report, Institute of criminological and sociological research
- Hotelling, H. (1936): Relations between two sets of variates. *Biometrika*, 28:321-377.
- Ismail, A. H. (1979): Biokemijska osnova ličnosti. *Kineziologija*, 9, 1:67-82.
- Milovanović, R. Gojić, A.; Momirović, K. (2000): Neki biohemijski korelati Nebilicinovih faktora ličnosti. U *Moć i nemoć psihologije: Dometi psihologije danas*, 81-82. Beograd: Društvo psihologa Srbije.
- Momirović, K.; Štalec, J.; Zakrajšek, E. (1973): Primjena generaliziranih image transformacija u analizi relacija skupova varijabli. *Kineziologija*, 3, 2:57-61.
- Momirović, K.; Dobrić, V.; Karaman, Ž. (1983): Canonical covariance analysis. *Proceedings of 5th International Symposium 'Computer at the University'*, 463-473.
- Momirović, K. (1997): On the variance, reliability and importance of canonical variables. *Yugoslav Journal of Operational Research*, 7:267-284.
- Momirović, K.; Knežević, G.; Tenjović, L.; Opačić, G. (1977): Canonical covariance analysis in generalized image space. *Revue Statistique*, 46, 1-2:7-12.
- Momirović, K. (1998): O realnoj egzistenciji psiholoških konstrukata. U K. Momirović, *Realnost psiholoških konstrukata*, 1-8. Beograd: Institut za psihologiju i Institut za kriminološka i sociološka istra`ivanja.
- Momirović, K. (1999): A symmetric model of mutual redundancy analysis. *NBP*, 4, 1:35-41.
- Momirović, K.; Milovanović, R. (2000): O prirodi relacija između elementarnih biohemijskih karakteristika i nekih faktora ličnosti. U *Moć i nemoć psihologije: Dometi psihologije danas*, 84-85. Beograd: Društvo psihologa Srbije

RELATIONS OF SOME HAEMATOLOGICAL VARIABLES AND CONNATIVE FACTORS SUGGESTED BY NEBYLITZIN'S THEORY OF NEURAL SYSTEM CHARACTERISTICS

- summary -

The aim of this research was to investigate the relation between biological and mental functioning of a human. It has been carried out at the sample of 94 male subjects, 20 to 25 years of age, clinically in good health and positively selected considering the functions of cognitive processors and connative regulators by standard apparatus for biochemical blood analysis. Twelve haematological variables were tested, and by means of psychological tests six connative factors were determined suggested by Nebylitzin's theory of neural system characteristics.

At the level of cross-correlations of haematological and connative variables transformed in Q-spleens, a rather high negative correlation of creatine kinase and neural system inhibition power is dominant, which is connected to important positive correlations of creatine kinase with the sensitivity and flexibility of neural system. This means, at least at the level of this analysis, that creatine kinase inhibits neural system inhibiting functions, but does not have any important impact on the power of activating functions, or the disbalance of excitation-inhibiting processes, which can be seen from its irrelevant correlations with the neural system activation power and with neuroticism and unstability of neural system.

However, neuroticism is considerably connected with alanin amino transferasis and potassium, but these connections are numerically rather low. Other correlations of neuroticism with this set of haematological variables are not important, but there are still systematic negative correlations with haematocrit and thrombocyte measures; the fact that these correlations have just approximated the chosen level of importance can be a consequence of operational definition of neuroticism in Nebylitzin model, which similarly to Gilford model, actually treats neuroticism as a consequence of basic anxiety.

As far as other correlations are concerned, only positive correlation between proteins and sensitivity of neural system is important; therefore, the sensitivity of neural system depends largely on convergent action of proteins and creatine kinase.

The data were then processed by non-linear method of canonic correlation analysis, canonic analysis of co-variances and nuclear analysis. The results of all three analyses carried out converged towards the same conclusion: inhibitory power of neural system together with lowered sensitivity, flexibility and lower neurotic condition was under negative influence of creatine kinase, alanin amin transferase, potassium and proteins, while the inhibitory form of neuroticism was under lower but still considerable negative influence of all haematological factors, which were relevant for biological resistance of an organism. Three various and complex statistic procedures have been used in order to investigate in as much detail as possible the connection between the important biological characteristics of organism and personality characteristics. Such researches are rather rare and represent an important contribution to the knowledge concerning the relation between physiological and mental levels of human functioning.

ДАЛАМБЕРОВ ПРИНЦИП У ТЕОРИЈИ МИНИМИЗАЦИЈЕ РИЗИКА ОД ПОЖАРА И ЕКСПЛОЗИЈА

Љиљана Машковић

Полицијска академија, Београд

Емилијан Мохора

Одељење за заштитиу живојне средине, Панчево

Апстракт: У раду је извршена анализира ризика од пожара и експлозија коришћењем модела минимизације ризика по аналогији са минимизацијом дејства у механици (Даламберов принцип). Добијени резултати показују да је под истим условима минимални ризика од пожара два пута мањи од минималног ризика од експлозија. Такође се може закључити да величина минималног ризика битно зависи од промена температуре и притиска у времену при различитим условима који се могу појавити у пракси. Овакве анализе могуће је уопштити на низ комплекснијих ситуација.

Кључне речи: ризик, минимизација ризика, експлозија, пожар, Даламберов принцип

1. УВОД

Ризик је широк и свеprisутан појам. Постоји у животу, на послу, у спорту и у свакој врсти делатности и има своје посебне карактеристике. Због тога је веома тешко направити неку општу теорију ризика (Model Evolution Project, 19-97). Много се успешније може смањити ризик, ако се иде по карактеристикама области у којој ризик постоји. Основни циљ је минимизација ризика, а зави-

сно од параметара који утичу на ризик, постоји веома широк низ метода његове минимизације. Тако нпр. на берзи, ризици зависе од неколико хиљада параметара, док у фабрикама и радионицама број параметара није велики, а то су обично температура и притисак.

Без обзира на овај мали број параметара који одређују ризик у процесним целинама постројења, значај анализе лежи у великом броју акцеденталих ситуација са људским и материјалним губицима (Fisal I.K., Abbasi S.A., 1999), па стога најмањи теоријски допринос минимизацији ризика је значајан за безбедност услова рада.

У генералном приступу анализи ризика, уводи се функција ризика као функција ризичних параметара:

$$\Phi(p_1, p_2, p_3, \dots, p_N) \equiv \Phi(p_i) \quad (1.1)$$
$$i = 1, 2, 3, \dots, N$$

Свака промена параметра повећава или смањује ризик и генерално посматрано то се испитује тако што се претпостави да параметри добијају поправку:

$$p_i \rightarrow p_i + \delta p_i \quad (1.2)$$

па се испитују поправке функције ризика Φ првог и другог реда по поправкама параметра δp_i , другим речима функција $\Phi(p_i + \delta p_i)$ се развија у ред по поправкама параметра и добија се да је:

$$\Phi(p_i + \delta p_i) = \Phi(p_i) + (dp_i \nabla_i) \Phi + \frac{1}{2} (dp_i \nabla_i dp_i \nabla_i) \Phi \quad (1.3)$$

где је

$$\nabla_i = \sum_{i=1}^N \vec{e}_i \frac{\partial}{\partial p_i} \quad (1.4)$$

Разлика

$$\Phi(p_i + \delta p_i) - \Phi(p_i) \quad (1.5)$$

представља величину преко које се може проценити ризик. Треба напоменути да у (1.4) поновљени индекс означава сумирање.

У овом раду посматраћемо углавном ризике који се појављују у фабрикама, рафинеријама нафте и у околном простору (Van Ulden G.R., 1990). То значи да ће основни параметри бити притисак и температура.

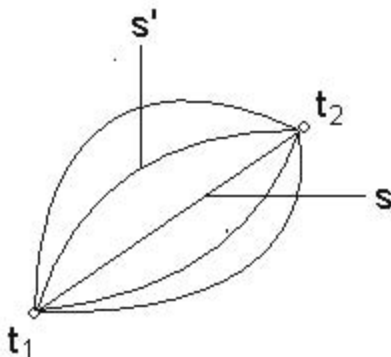
Основни проблем у теорији ризика је минимизација ризика. Један од могућих начина минимизације је примена идеја минимизације механичког дејства (Smirnov V.I., 1965). Из минимизације дејства у механици (Даламберов принцип) добијене су Лагранжеве једначине кретања, преко којих се одређује минимално ризично дејство.

Ако Лагранжеву функцију која има димензију енергије обележимо са $L(\dot{q}, q, t)$ онда је механичко дејство S једнако интегралу функције L по времену између две временске тачке t_1 и t_2

$$S = \int_{t_1}^{t_2} dt L(q, \dot{q}, t) \quad (1.6)$$

Овде је q координата, $\dot{q}$ извод координате по времену и t је време.

У времену од t_1 до t_2 може се вршити кретање различитим путањама (Слика 1.):

Сл.1- Могуће путање у времену од t_1 до t_2

Претпоставимо да је механичко дејство S по путу s минимално. Поставља се питање како учинити минималним дејство по путу s' . То је очигледно испуњено, ако је разлика $S(s') - S(s) = 0$.

Нека на путу s' у односу на пут s , q добије поправку δq и $\dot{q}$ поправку $\delta \dot{q}$ онда је:

$$S(s') = \int_{t_1}^{t_2} dt L(q + \delta q, \dot{q} + \delta \dot{q}, t) \quad (1.7)$$

Функцију L у (1.7) развијемо у Тејлоров ред :

$$L(q + \delta q, \dot{q} + \delta \dot{q}, t) = L(q, \dot{q}, t) + \frac{\partial L}{\partial q} \delta q + \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} \delta \dot{q} \quad (1.8)$$

Пошто је $S(s) = \int_{t_1}^{t_2} dt L(q, \dot{q}, t)$ и с обзиром на (1.8) следи

$$S(s') - S(s) = \int_{t_1}^{t_2} dt \left(\frac{\partial L}{\partial q} \delta q + \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} \delta \dot{q} \right) \quad (1.9)$$

Варирање по координатама q и диференцирање по времену t су независне операције па им се може променити редослед, тј.

$$\delta \dot{q} = \delta \frac{d}{dt} q = \frac{d}{dt} \delta q \quad (1.10)$$

Овај резултат се примени на други део интеграла с десне стране релације (1.9) што даје

$$\int_{t_1}^{t_2} dt \delta \dot{q} \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} = \int_{t_1}^{t_2} dt \frac{d}{dt} \delta q \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} = \int_{t_1}^{t_2} \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} d\delta q = \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} \delta q \Big|_{t_1}^{t_2} - \int_{t_1}^{t_2} dt \delta q \frac{d}{dt} \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} \quad (1.11)$$

На крајевима пута варијација координате је једнака нули па се (1.11) може написати као:

$$\int_{t_1}^{t_2} dt \delta \dot{q} \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} = - \int_{t_1}^{t_2} dt \delta q \frac{d}{dt} \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} \quad (1.12)$$

Резултат (1.12) се уврсти у (1.9) и добија се

$$S(s') - S(s) = \int_{t_1}^{t_2} dt \left(\frac{\partial L}{\partial q} - \frac{d}{dt} \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} \right) \delta q \quad (1.13)$$

Како је већ речено, механичко дејство је минимално када је разлика $S(s') - S(s) = 0$, а то је према (1.13) испуњено ако је :

$$\frac{\partial L}{\partial q} - \frac{d}{dt} \frac{\partial L}{\partial \dot{q}} = 0 \quad (1.14)$$

Добијена релација представља Лагранжеве једначине кретања. Лагранжева функција је једнака разлици кинетичке и потенцијалне енергије:

$L = T - V$. Пошто је $T = 1/2 m \dot{q}^2$, док у конзервативним системима не зависи од и представља негативни интеграл силе по координати, можемо писати:

$$\frac{\partial L}{\partial \dot{q}} = m \dot{q} \quad \frac{\partial L}{\partial q} = - \frac{\partial V}{\partial q} = f$$

Ако се ови изрази замене у (1.14) добија се

$$m \ddot{q} = f \quad (1.15)$$

што је Њутнова варијанта основног закона динамике.

Даламберов принцип смо изабрали као један од могућих начина минимизације ризика, зато што исти садржи два параметра, а то су координата и импулс, при чему је импулс пропорционалан промени координате у времену. У процени минимума ризика од пожара аналогију са поменутих механичких величина представљале би температура и брзина њене промене у времену, док су одговарајући параметри код експлозија били притисак и промена притиска у времену.

Процене ризика од пожара и експлозија биће извршене на основу модела који довољно реалистично репродукују практичне ситуације.

У првом делу рада биће уведен модел који процењује термални ризик, док други део рада приказује модел минимизације ризика од експлозивних разарања.

2. МОДЕЛ МИНИМИЗАЦИЈЕ ТЕРМАЛНОГ РИЗИКА

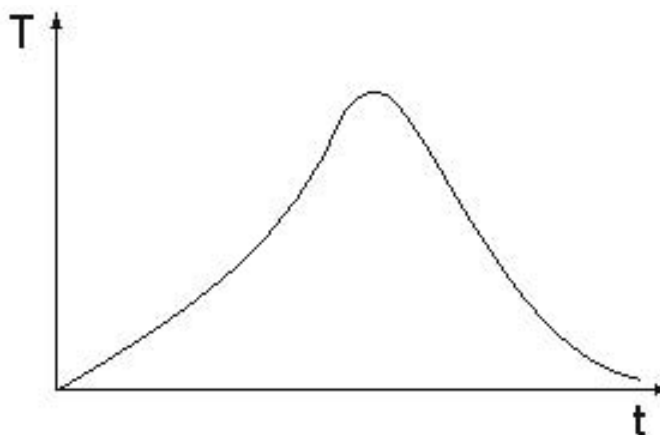
Под термалним ризиком подразумева се величина ризика да у простору који се загрева избије пожар (Hong J.L., Ching C.Y., Yung F.L., 2000). Овде ћемо дефинисати меру термалног ризика и онда је минимизирати користећи идеје минимизације механичког дејства .

Поље температуре T најчешће је дато изразом:

$$T \sim t^{-3/2} e^{-(\vec{r}-\vec{r}_0)^2 / Dt} \quad (2.1)$$

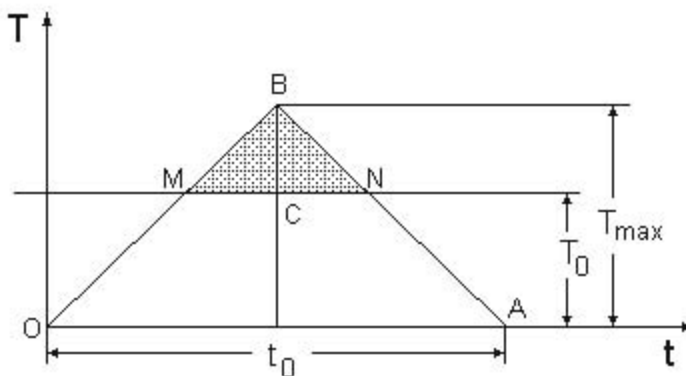
Овде је D коефицијент дифузије, $\vec{r}$ је ознака за просторне координате и t је време.

График функције $T(t)$ је облика (Слика 2.):

Сл.2 - Зависност температуре од времена

Полазећи од ових чињеница формулисан је модел на основу кога је касније дефинисана мера термалног ризика. Идеја овог модела је да се крива са Сlike 2. апроксимира једнакокраним троуглом који је дат на Слици 3. (шрафирани део):

Сл.3-Мера термалног ризика

Ако се у простору око тела које ствара дато поље температуре налазе различити запаљиви материјали од којих се најзапаљивији пали на температури T_0 онда је ризик од пожара пропорционалан површини троугла MNB . Да бисмо одредили површину овог троугла одредићемо једначине правих MB и NB . Једначина праве MB је $T = \dot{T}_M t$, док је једначина праве NB $T = -\dot{T}_M (t - t_0)$. На

основу овога координате тачке M су $M(T_0 / \dot{T}_M (t - t_0))$ док су координате тачке N : $N(t_0 - T_0 / \dot{T}_m, T_0)$. Површина троугла MNV је:

$$P_{FLX} = 1/2 \overline{BCMN} = 1/2(T_{\max} - T_0)(t_0 - 2T_0 / \dot{T}_M) \quad (2.2)$$

Мера термалног ризика дефинише се на основу (2.2) тако што се фиксне величине $T_{\max}$, T_0 и T_M и замењују одговарајућим варијаблама:

$$T_{\max} \rightarrow T, \quad \dot{T}_M \rightarrow \dot{T}, \quad t_0 \rightarrow t \quad (2.3)$$

Ако се (2.3) замени у (2.2) добија се мера термалног ризика у облику:

$$P = 1/2(T - T_0)t - (T_0 T - T_0^2) / \dot{T} \quad (2.4)$$

Ризично топлотно дејство дефинисаћемо као интеграл мере термалног ризика између две временске тачке t_1 и t_2 :

$$R = \int_{t_1}^{t_2} dt P(T, \dot{T}, t) \quad (2.5)$$

На основу услова минимизације механичког дејства, услов минимизације ризичног топлотног дејства је:

$$\partial P / \partial T - d / dt \partial P / \partial \dot{T} = 0 \quad (2.6)$$

С обзиром на (2.4) је:

$$\begin{aligned} \partial P / \partial T &= 1/2 t - T_0 / \dot{T} \\ \partial P / \partial \dot{T} &= T_0 (T - T_0) / \dot{T}^2 \\ d / dt \partial P / \partial \dot{T} &= T_0 / \dot{T} - 2T_0 (T - T_0) / \dot{T}^3 \ddot{T} \end{aligned} \quad (2.7)$$

Изрази (2.7) се уврсте у (2.6) па се добије следећа диференцијална једначина другог реда:

$$1/2 t - 2T_0 / \dot{T} + 2T_0 T \ddot{T} / \dot{T}^3 - 2T_0^2 \ddot{T} / \dot{T}^3 = 0 \quad (2.8)$$

Ова једначина је нелинеарна и захтева нумеричко решавање. Она се може егзактно решити ако се узме апроксимација:

$$t \rightarrow t_0 \quad (2.9)$$

Ако се ова апроксимација изврши у (2.8) и уведе смена :

$$\dot{T} = dT / dt = W \quad \text{и} \quad \ddot{T} = W dW / dT \quad (2.10)$$

добила се Бернулијева једначина:

$$dW / dT - 1 / (T - T_0) W + 1 / 4 t_0 / T_0 1 / (T - T_0) W^2 = 0 \quad (2.11)$$

Опште решење (2.11) је:

$$W = \frac{T - T_0}{\frac{1}{4} \frac{t_0}{T_0} T + C_1} \quad (2.12)$$

С обзиром на (2.10) следи:

$$\frac{dT}{dt} = \frac{T - T_0}{\frac{1}{4} \frac{t_0}{T_0} T + C_1} = \frac{4T_0}{t_0} \frac{T - T_0}{\frac{4T_0 C_1}{t_0}}$$

тј. после интеграције се добија:

$$T + (T_0 + \frac{4T_0}{t_0} C_1) \ln(T - T_0) = C_2 + \frac{4T_0}{t_0} t \quad (2.13)$$

Ако се констинте интеграције одреде на следећи начин:

$$C_1 = -\frac{t_0}{2} \quad \text{и} \quad C_2 = -T_0 \ln T_0$$

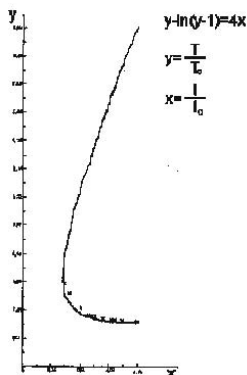
онда опште решење (2.13) постаје:

$$\frac{T}{T_0} - \ln\left(\frac{T}{T_0} - 1\right) = 4 \frac{t}{t_0} \quad (2.14)$$

Добијена зависност релативне температуре T/T_0 од релативног времена t/t_0 представља ону временску зависност температуре за коју је ризично топлотно дејство најмање, што другим речима значи да је ризик од пожара минималан.

Функција T/T_0 задата је имплицитно. Може се показати да је то двозначна крива са тачком гранања $t/t_0 = 0,5$ и $T/T_0 = 2$. Крива има хоризонталну асимптоту $T/T_0 = 1$. Облик криве дат је на Слици 3. Доња грана ове криве апроксимирана је методом најмањих квадрата и добијена је крива облика:

$$\frac{T}{T_0} = 1 + e^{-5,617(\frac{t}{t_0} - 0,5)} \quad (2.15)$$

Сл.4-Зависност релативне температуре од релативног времена

Површина испод криве (2.15) износи:

$$R = 0,178 \quad (2.16)$$

То значи да је минимално ризично топлотно дејство заиста мало.

3. МОДЕЛ МИНИМИЗАЦИЈЕ РИЗИКА ОД ЕКСПЛОЗИВНИХ РАЗАРАЊА

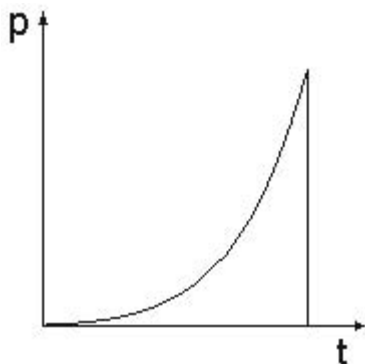
Овде се мисли на експлозивна разарања која долазе од повишеног натпритиска у ударном таласу (Ahmad R.S. 1998; Murray J.S. Vinsent H.Y., Brian C., 2000).

Прорачун натпритиска ударног таласа који се креће у пољу Земљине теже и који се формира услед силе трења дат је формулом:

$$\Delta p = \frac{RT}{M} \rho_0 e^{\Omega t} e^{-\frac{e^{2\Omega t}}{L^2} (Z - \frac{s}{\Omega} - v_0 t)^2} \Theta \left[\frac{e^{\Omega t}}{L} \left(\frac{S}{\Omega} + v_0 t - z \right) \right] \quad (3.1)$$

Овде се натпритисак ΔP обрачунава у односу на барометарски притисак p_B , величина карактерише силу трења, је брзина звука, је брзина простирања таласног поремећаја, је густина ваздуха и је Хевисајдова степ функција.

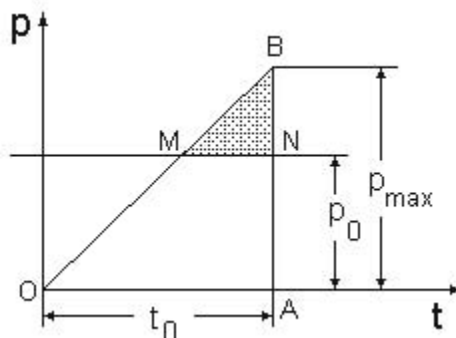
Временски профил ударног таласа који одговара формули (3.1) дат је на Слици 5.:

Сл.5-Временски профил ударног таласа

Овде је Δp из функције (3.1) замењен са p ради лакшег писања, али треба имати у виду да је са p означен натпритисак, а не укупан притисак.

Овде ћемо као и у случају топлотног ризика реалну криву са Слика 4. апроксимирати троуглом, Слика 6. (шрафирани део) :

Сл.6-Мера ризика од експлозивних разарања

На овој слици p_0 је минимални натпритисак при коме долази до разарања. Површина троугла MNB представља меру ризика од експлозивних разарања.

Пошто је једначина MB праве дата у облику $p = p_m \cdot t$, координате тачке M су

$$M\left(\frac{p_0}{\dot{p}_m}, p_0\right), \text{ а координате тачке } N \text{ су } N(t_0, p_0). \text{ Површина троугла } MNB \text{ је:}$$

$$\Pi_{FIX} = 1/2 \overline{MNB} = 1/2(t_0 - \frac{p_0}{\dot{p}_m})(p_{\max} - p_0) \quad (3.2)$$

У (3.2) прелазимо са константних величина на променљиве:

$$p_{\max} \rightarrow p, t_0 \rightarrow t, \dot{p}_M \rightarrow \dot{p} \quad (3.3)$$

Када се (3.3) замени у (3.2) израз за меру ризика услед експлозивних разарања постаје:

$$\Pi = 1/2(t - p_0 / \dot{p})(p - p_0) = 1/2(p - p_0)t - 1/2\dot{p}p_0(p - p_0) \quad (3.4)$$

Ризично експлозивно дејство дефинисаћемо као интеграл мере ризика Π по времену између временских тачака t_1 и t_2 :

$$R = \int_{t_1}^{t_2} dt \Pi(p, \dot{p}, t) \quad (3.5)$$

С обзиром на раније формуле ризично експлозивно дејство је минимално ако важи услов:

$$\frac{\partial \Pi}{\partial p} - \frac{d}{dt} \frac{\partial \Pi}{\partial \dot{p}} = 0 \quad (3.6)$$

Из формуле (3.4) налазимо:

$$\begin{aligned} \frac{\partial \Pi}{\partial p} &= 1/2t - 1/2 \frac{p_0}{\dot{p}} \\ \frac{\partial \Pi}{\partial \dot{p}} &= 1/2 \frac{p_0(p - p_0)}{\dot{p}^2} \\ \frac{d}{dt} \frac{\partial \Pi}{\partial \dot{p}} &= 1/2 \frac{p_0}{\dot{p}} - \frac{p_0(p - p_0)}{\dot{p}^3} \ddot{p} \end{aligned} \quad (3.7)$$

Ако се (3.7) уврсти у (3.6) и изврши апроксимација која је вршена код температурског поља, тј.:

$$t \rightarrow t_0 \quad (3.8)$$

долази се до једначине:

$$1/2t_0 - \frac{p_0}{\dot{p}} + \frac{p_0(p - p_0)}{\dot{p}^3} \ddot{p} = 0 \quad (3.9)$$

Ако се у (3.9) уведе смена:

$$\dot{p} = W, \quad \ddot{p} = W \frac{dW}{dp} \quad (3.10)$$

добиа се Бернулијева једначина:

$$\frac{dW}{dp} - \frac{1}{p - p_0} W + 1/2 \frac{t_0}{p_0} \frac{1}{p - p_0} W^2 = 0 \quad (3.11)$$

После делења са W^2 и увођењем смене $1/W$ добија се једначина:

$$\frac{dz}{dp} + \frac{1}{p - p_0} z = 1/2 \frac{t_0}{p_0} \frac{1}{p - p_0} \quad (3.12)$$

Решење ове једначине је:

$$z = \frac{1/2 \frac{t_0}{p_0} p + C_1}{p - p_0} \quad (3.13)$$

То значи да је:

$$\frac{1}{z} = W = \frac{p - p_0}{1/2 \frac{t_0}{p_0} p + C_1} = \frac{dp}{dt} \quad (3.14)$$

Опште решење једначине (3.14) је:

$$p + (2 \frac{p_0}{t_0} C_1 + p_0) \ln(p - p_0) = C_2 + 2 \frac{p_0}{t_0} t$$

односно

$$\frac{p}{p_0} + (\frac{2C_1}{t_0} + 1) \ln \left[p_0 \left(\frac{p}{p_0} - 1 \right) \right] = \frac{C_2}{p_0} + 2 \frac{t}{t_0} \quad (3.15)$$

Ако константе C_1 и C_2 одредимо на следећи начин:

$$C_1 = -t_0 \quad \text{и} \quad C_2 = -p_0 \ln p_0$$

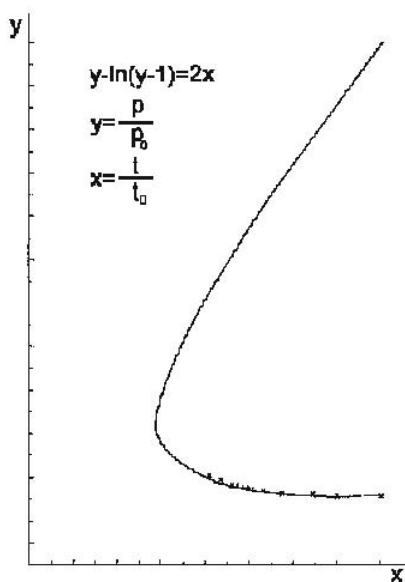
добиамо да је

$$\frac{p}{p_0} - \ln \left(\frac{p}{p_0} - 1 \right) = 2 \frac{t}{t_0} \quad (3.16)$$

Даламберов принцип у теорији минимизације ризика од пожара и експлозија

Добијени резултат одређује ону зависност релативног притиска p/p_0 од релативног времена t/t_0 при којој је различито експлозивно дејство минимално, тј. при којој је ризик од експлозије најмањи.

Крива (3.16) је двозначна и има тачку гранања за $t/t_0=1$ и $p/p_0=2$. Хоризонтална асимптота криве је $p/p_0=1$. Облик криве дат је на Слици 7:

Сл.7- Зависност релативног притиска од релативног времена

Доња грана ове двозначне криве апроксимирана је методом најмањих квадрата и добијена је крива:

$$\frac{p}{p_0} = 1 + e^{-2,865(\frac{t}{t_0}-1)} \quad (3.17)$$

Површина испод криве која дефинише ризично експлозивно дејство износи:

$$R = 0,349 \quad (3.18)$$

4. ЗАКЉУЧАК

На основу изложених модела може се закључити да је ризик минималан ако се његова мера експоненцијално мења у времена по закону који је дат у једначини (2.15) за термални ризик и у једначини (3.17) за меру ризика од експлозија.

Види се из добијених резултата, да је минимално ризично дејство код експлозија око два пута веће него минимално ризично дејство код пожара при истим условима односно истим аргументима.

Овај закључак је веома значајан посебно за проширивање ове анализе и на друге могуће зависности температуре и ризика од повећања температура, од овде изнетих примера.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahmad R. Shouman, A very simple yet accurate solution to the thermal explosion problem,(1998), Journal of Loss Prevention in the Process Industries, 11, p.p. 383 – 390.
- Fisal, I. K., Abbasi, S.A. (1999).,Major accidents in process industries and an analysis of causes and consequences, Journal of Loss Prevention in the Process Industries, 12, p.p. 361 – 378.
- Horng, J. L., Ching, C.Y., Yung F.L.,(2000), A mathematical model for predicting thermal hazard data, Journal of Loss Prevention in the Process Industries, 13, p.p. 499 – 507.
- MurrayJ.Scearer, Vincent H.Y. Tam, Brian Corr, (2000, Analysis of results from large scale hydrocarbon explosion, Journal of Loss Prevention in the Process Industries, 13, p.p. 167 – 173.
- Model Evaluation Project (1997), Eksplosion model evaluation exercise – final report, August 1997, Steel Construction Institute.
- Smirnov, V.I. (1965). Kurs višei matematike, tom II,p.p. 629 – 631, Nauka, Moskva.
- Van Ulden, G.R. (1990), Quantitative risk analysis in the chemical process industries, Reliability Engineering and System Safety, 29, p.55.

D' ALEMBERT'S PRINCIPLE IN FIRE AND EXPLOSION RISK MINIMIZATION THEORY

- summary -

Risk is wide and ubiquitous term. It is present in life, at work, in sports and in any kind of activity, having its particular characteristics. Therefore, it is very difficult to create a general risk theory. Risk could be more successfully lowered if the specific characteristics of the certain field where the risk is present are considered. Basic goal is the risk minimization and depending on the parameters involved, there is a wide choice of the methodologies available for its minimization. For example, the risk on the stock exchange depends on few thousand parameters, while in the factories and workshops number of parameters is not high, and usually they are temperature and pressure.

In the general approach to the risk assessment, the risk function is introduced as the function of the risk parameters:

$$\Phi(p_1, p_2, p_3, \dots, p_N) \equiv \Phi(p_i) \\ i = 1, 2, 3, \dots, N$$

Each change of the parameter p_i increases or decreases the risk.

Main problem in the risk theory is the risk minimization. One of the possible ways of minimization is application of the idea of the action minimization in the mechanics (D'Alembert's principle).

In the first part of this paper, the model for the thermal risk assessment will be introduced, while the second part of the paper presents the model for the destructive explosion risk minimization.

Thermal risk implies the magnitude of the risk for the heated room to be caught by fire. We will define the criterion of the fire risk and minimize it afterwards, using the idea of the mechanical effect minimization. Hazardous thermal effect will be defined as an integral of the thermal risk criterion between two time points t_1 and t_2 .

$$R = \int_{t_1}^{t_2} dt P(T, \dot{T}, t)$$

Obtained dependence of the relative temperature of relative time

$$\frac{T}{T_0} = 1 + e^{-5,617(\frac{t}{t_0}-0,5)}$$

presents the temperature dependence of time for which the hazardous thermal effect is the smallest, which in other words means that the risk for fire is minimal. This means that minimal hazardous thermal effect, $R = 0,178$, is actually rather small.

Destructive explosion implies to be the result of the increased overpressure in the shock wave. Hazardous explosive effect will be defined as an integral of the risk criterion Π by time in-between time points t_1 and t_2 :

$$R = \int_{t_1}^{t_2} dt \Pi(p, \dot{p}, t)$$

Obtained result defines the dependence of relative pressure p/p_0 on relative time t/t_0

$$\frac{p}{p_0} = 1 + e^{-2,865(\frac{t}{t_0}-1)}$$

for which the explosive effect is minimal, $R=0,349$, i.e. for which the explosion risk is the smallest.

Based on the presented models it could be concluded that the minimal risk effect for explosion is approximately two times higher than the minimal risk effect for fire, under the same conditions i.e. arguments. This conclusion is very important for extending the presented analysis to different forms of the temperature and pressure dependence.

ТОТАЛИТАРИЗАМ И НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ

Срђан Милашиновић

Полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду аутор указује на могућност појаве тоталитарних тенденција у политичкој пракси појединих развијених либерално демократских држава а које су по својој форми битно другачије од оних „класичних“ нацистичког, фашистичког или стаљинистичког типа. Ипак због тога нису ништа мање опасне. Корени неототалитаризма налазе се у самој природи неолибералног капитализма, његовој идеологији и профиту као основном циљу. Томе доприноси и колонијално-империјална традиција високоразвијених западних држава и њихова све више милитаризована привреда. Посебну улогу у процесима тоталитаризације имају медији и савремени информациони системи који пружају неограничене могућности манипулисања и уобличавања јавног мњења. Због тога се данас као императивне намећу опомињуће речи Алексис Де Токвила од пре два века да о држави и власти не треба судити по томе да ли је она у рукама многих или неколицине, већ по томе колико је њој допуштено да чини. Кључне речи: неототалитаризам, неолиберализам, империјализам, терор, Запад, демократија, људска права и слободе

1. ТОТАЛИТАРИЗАМ КАО САВРЕМЕНИ ДРУШТВЕНИ ФЕНОМЕН

Израз тоталитаризам је настао у међуратном периоду као генерички појам за совјетски, фашистички и националсоцијалистички режим (Глеасон, 1995), да би се након Другог светског рата протегало на све остале режиме које су успоставиле комунистичке партије. Иако је јасно да између појединих

међуратних и послератних тоталитарних режима постоје разлике, они су ипак довољно слични да би се као група разликовали како од уставних тако и од старорежимских апсолутистичких држава. (Молнар, 2000) Зато појам тоталитаризам, упркос многобројним критикама које је последњих деценија претрпео, и даље остаје најадекватнији за приказ реалности у којој једна партија и (или) њен вођа, ослањајући се на необуздани терор или страховладу у потпуности обесмишљавају грађанске институције, покоравају грађане државе својој власти, присиљавају их на слепу послушност и уређују њихов јавни и приватни живот.

Иако је завршетак хладног рата омогућио излазак историјских и друштвених наука из дневнополитичких погрешака и отворио могућност да се став према тоталитаризму заузме без идеолошког излагања „оптужбама било за антикомунистичке предрасуде, било властите тоталитарне тежње“, (Söllner, 1997) треба истаћи да је савремено стање теоријске мисли о тоталитаризму још увек под снажним утицајем како ранијих идејних (идеолошких) струјања тако и идејно-политичке опредељености писаца. (Куљић, 1999) Зато се може извести хипотеза да је тоталитаризам као теоријска категорија највећим делом идеолошки оптерећена деломично и научно запостављена тема. Неки од разлога за такво стање садржани су и у мишљењу да је победом либералне демократије и нестанком европског система реалсоцијализма време тоталитаризма у потпуности нестало са историјског хоризонта, док се могућност појаве нових тоталитарних држава или друштава пореди са орвеловском визијом света или са утопијом. Насупрот њима постоје и мишљења да су таква уверења неоснована, јер се један број високоразвијених западних друштава сусреће са снажном тенденцијом настанка тоталитаризма у нешто другачијој форми од оног „класичног“ нацистичког, фашистичког или стаљинистичког типа. Притом, у савременој социологији и политикологији, често се губе из вида још неке важне чињенице: прва да тоталитаризам, као структурно условљена политичко-културна и социопсихолошка појава није стање, већ перманентна историјска могућност која проистиче из логике либералног капитализма и модернизације (модерне) као једна од њених могућих резултанти; и друга, да су носиоци тоталитаризма, форме његовог испољавања, као и количина терора и жртава, историјски променљиве категорије. (Видојевић, 1997)

Због тога је неопходно указати на суштину и основне елементе тоталитарног феномена и тоталитарне државе, како би се могле према мишљењима ауторитета социолошко-политиколошке мисли сагледати реалне могућности за настанак тоталитаризма у неким високоразвијеним државама либералног типа на

прелазу двеју епоха. Тим пре уколико се узму у обзир радикалистички ставови појединих званичника светске политике попут Роберта Купера, лабуристе и личног саветника за спољње послове актуелног премијера Велике Британије Т.Блера, који је изазвао оштре расправе и полемике у западној јавности својим размишљањем о стварању „новог империјалног либерализма“. Навешћемо само неке идеје и ставове које је поменути аутор објавио под насловом *The Liberal Imperialism* у *The London Observer* 7. априла 2002. године. „Западни свет треба да се навикне да користи два аршина. Између себе треба да поступамо по закону и у оквиру отвореног кооперативног система безбедности. Али када се ради о државама које се налазе изван постмодерног европског континента, треба да се вратимо оштријим методама претходних раздобља: сили, превентивним нападима, лукавству, укратко, свему оном што је потребно да би смо се бавили онима који још живе у добу рата свакога против свих, где је хаос правило а рат начин живота као у XIX веку. Ми између себе поштујемо закон. Али када делујемо у џунгли, морамо да прихватимо закон џунгле. Зато иако су речи империја и империјализам у Европи озлоглашени термини, могућност, ако не чак и потреба за колонизацијом, једнако је снажна као што је била у XIX веку. Нама је потребан нови облик империјализма, прихватљив са становишта људских права и космополитских вредности. Империјализам који има за циљ, као сваки империјализам, да уведе ред и организацију. Као некада Рим, Запад ће становницима империје наметнути неке од својих закона, дати им мало новца и изградити мало путева“.

Не улазећи у мотиве поменутих ставова треба истаћи и један савремени парадокс који се изражава у виду ревитализације и поновног увођења у политички речник XXI века појмова из минулих епоха, као што су протекторат или проконзул,¹ што умногоме подсећа на сизеренство, за које се претпостављало да је ствар мрачног средњовековља. Такође, пре било какве анализе неототалитарних тенденција у политичкој пракси појединих модерних либералних демократија, треба истаћи да су „класични“ тоталитаризми били окренути према „унутра“, односно спроводили су свој утицај најдаље унутар својих граница или граница својих империја, док су савремене неототалитарне тенденције појединих држава, усмерене и према другим државама и народима,

1 Америчка окупација Ирака, с америчким проконзулом у Багдаду представља најсвежији пример. Детаљније у: Брезински З.: *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, 2004. ЦИД, Подгорица, 2004 стр.135-137

у чему је садржана и квалитативна разлика у односу на онај који је постојао пред и непосредно након Другог светског рата.

Појмови тоталитарно и тоталитаризам спадају у ред модерних појмова и припадају реторици модерног доба са битно идеолошким значењем.² Готово сви аутори који су писали о тоталитаризму сматрали су да је то нов и јединствен социо-психолошки и политички феномен карактеристичан за XX век. По њиховом мишљењу есенцијална одредница тоталитаризма је корпус заједничких одлика фашизма, нацизма и комунизма. Ф. Нојман, К. Ј. Фридрих и З. Бжежински користили су тај израз да опишу два типа друштва, нацизам и стаљинизам, док су Х. Арент, Р. Арон, а посебно творац „отвореног друштва“ К. Попер, сматрали да тоталитарно друштво има дубљу историју и да потиче из Хегелове филозофије историје. Тако се као основна обележја тоталитаризма најчешће наводе: постојање једне монополистичке државне партије која врши апсолутну политичку, привредну и медијску контролу над друштвом; претварање правне у полицијску државу; званична идеологија; и свођење културе на пропаганду. У свему томе, пресудан фактор чини терор док је страх пред непријатељем (најчешће ирационалним) интегративни елемент и основни принцип датог политичког режима.

Полазећи од одређења тоталитаризма које су дали класици теоријске мисли и узимајући у обзир актуелно понашање моћних држава, пре свих САД, поједини западни аналитичари, износе тврдњу да се у неким модерним високоразвијеним либералним земаљама јављају сви елементи тоталитаризма. То су према мишљењу професора универзитета у Лорени, Е. Влајкија следећа обележја: 1) Наметнута идеологија „слободних избора и слободног тржишта“ која обухвата све виталне аспекте савремене људске егзистенције с претпоставком да сваки појединац, народ и цивилизација треба да се придржавају те идеологије. Притом та идеологија се карактеристично

2 Амерички совјетолози Бењамин Барбер и Херберт Спиро међу првима су тоталитаризам приказали као вредносно оптерећен појам који је најчешће коришћен за афирмацију једног (америчког) и дијаболизацију другог (совјетског) система предлажући да га истраживачи напусте. Такође и Љ. Тадић у раду *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988. стр.362, сматра, да су изрази тоталитарна држава, тоталитарно друштво, тоталитарна економија, тоталитарна револуција, тоталитарни режим, тоталитарна идеологија, тоталитарно планирање, тоталитарна управа, постали некако у исти мах и идеолошко пропагандне етикете и теоријски појмови. Међутим, имајући у виду поратну блоковску поларизацију света, споран је постао не само појам тоталитаризма, него и сам појам демократије, с чијег се становишта оспорава тоталитаризам. Сличног мишљења је и Арент, Х.: *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1998

усредсређује и пројектује у правцу савременог коначног стања човечанства; 2) Формални вишепартијски систем који је у ствари једнопартијски. То значи да све политичке партије новог тоталитарног друштва, ма како се звале имају заједничку идеологију, циљеве и понашање; 3) Систем терористичке полиције, јавне и тајне, под контролом владара „новог светског поретка“, користећи класичну бруталност, модерну науку, централизовани информативни систем, бихејвиоралну психологију и војну организацију, усмерен је против ниже класе и сваког, рачунајући и друге државе, ко се активно супротставља већ описаној идеологији; 4) Технологија, средстава војних институција и војне ефективе готово је потпуно под монополом и контролом уске политичко-привредне елите; 5) Скоро апсолутна контрола и усмеравање читаве светске привреде посредством мултинационалних корпорација, међународних монетарних институција, тајних акција и војних инвестиција. (Влајки, 1999)

Иако се из радова о тоталитаризму могу уочити неке његове константе (страх, етатизација привреде и строго контролисано политичко понашање, идеолошки монопол од стране једне масовне партије и терор), данас се посредством њих, према мишљењу професора Видојевића, „веома тешко могу идентификовати друштвени процеси који се могу једним делом окарактерисати и као тоталитарни“. Разлози су садржани у томе што:

- прво, анализе тоталитарног феномена полазе највећим делом од искустава шпанске, нацистичке и руске револуције, чиме се поистовећују историјски врло различите појаве, а притом се тоталитаризам сматра инциденталним историјским догађајем;
- друго, у тумачењу и дефинисању тоталитаризма полази се од одређених социо-структурних услова (свеопшта друштвено-економска криза, аномија и друштвена дезинтеграција повезана са идеологијом насиља ултрадесничарских, расистичких, верско-шовинистичких, екстремно-националистичких или револуционарно-класних покрета) и не узима се у обзир чињеница да тоталитаризам може настати и из обиља исто колико и из беде. У анализама се запоставља чињеница да тоталитаризам није само друштвено-политички већ и духовни феномен колективне агресивности која се рађа како из сиромаштва, декласираности и беде, тако и отуђености, „бекства од слободе и бесмисла масовног потрошачког друштва;
- треће, феномен тоталитаризма се углавном везује за апсолутни монопол једне „револуционарне партије над целином друштва и не сагледава могућност тих тенденција и у вишепартијским системима;
- четврто, у анализима тоталитаризма се не разматра могућност трансформисања либерализма у тоталитаризам, односно могућност да високо-

развијене државе либералног типа могу имати тоталитарне тенденције у свом будућем развоју;

- пето, у њиховим одређењима тоталитаризма не уважава се могућност постојања осим унутрашње и спољнополитичке димензије тоталитаризма и тоталитарних тенденција; и
- шесто, феномен тоталитаризма анализиран је под снажним утицајем с једне стране, страхота Другог светског рата, а с друге, те анализе државале су делом и идеолошку димензију прилагођену периоду хладног рата.

Због тога, да би се потврдила или искључила хипотеза о могућности настанка тоталитаризма у постмодерној, односно постиндустријској епохи, као и могућим тоталитарним тенденцијама у политичкој пракси неких западних држава, неопходно је суштинска обележја и критеријуме тоталитаризма, које су дали класици социолошко-политиколошке мисли, допунити и прилагодити другачијим политичким и уопште друштвеним оквирима савременог периода. У супротном, било би то ништа друго до поступак грубог механичког детерминизма, лишен свих објективних и рационалних садржаја. У том смислу неопходно је сагледати:

- да ли конкретан систем или политички режим омогућава појаву радикалних алтернатива самом себи, на унутрашњем и планетарном нивоу, и какав је његов однос према партијама, покретима, политичким личностима и системима који ту алтернативу оличавају;
- какав је положај и функција агенција силе, пре свега армије и полиције (јавне и тајне) у политичком систему и свакодневном животу, као и то, каква је улога војно-индустријског комплекса у националној и глобалној привреди као и у доношењу битних политичких одлука;
- колико се уважавају суверенитет, равноправност и људска права у међународним односима, а посебно између моћних и у сваком погледу слабих;
- у којој мери спољну политику једне или више држава карактерише насиље и терор, као и то колико ту политику карактерише перманентно произвођење „програмираних“ спољних непријатеља и контрадикторних уверења која се намећу јавном мњењу (нпр., санкције и војна окупација постале су сигуран и ефикасан метод и „неопходан пут ка миру“, „хуманитарно бомбардовање“, „колатерална штета“ и сл.); и
- у којој мери су савремени медији зависни од уског круга политичке елите и да ли је заступљен процес униформизације политичке свести који се

спроводи посредством савремених информационих система и медија. (Видојевић, 1999)

Без сагледавања и примене тих критеријума, тоталитаризам данашњег времена није могуће препознати. Без њих измиче из поља анализе свеобухватност потчињавања насилничкој моћи државе (држава), не само на унутардруштвеном, него и на планетарном нивоу, јер свеобухватност потчињавања таквој моћи јесте суштина тоталитаризма. Разлике међу његовим облицима односе се на модалитет тог потчињавања, врсту и количину насиља чији су они израз, интериоризацију насиља или његову грубу спољашњу примену. Тек применом тих критеријума може се релативизовати неутемељена тврдња да се земље либералне демократије након пораза нацизма и фашизма у Другом светском рату, не могу кретати ка неком облику тоталитаризма. Притом, тај априоризам чини једно од основних ограничења теоријске позиције већине западних аутора, који су се бавили проблемом тоталитаризма.

Истовремено, из ставова које износе класици мисли о тоталитаризму, не може се уочити дубља социјално-структурна, политичка, културна и етичка условљеност евентуалних тоталитарних тенденција у политичкој пракси неких високоразвијених постмодерних држава. Зато је у анализи тога феномена нужно поћи од ширих историјских и друштвених оквира у којима је тоталитаризам настао почетком XX века и чинилаца који су га произвели. То подразумева у првом реду осврт на настанак либералног капитализма и модернизацију као дубоко противуречних процеса, који су једним својим током развоја произвели, осим свеукупног друштвеног и цивилизацијског напретка, демократију, правно уређену и социјалну државу, потрошачко друштво али и тоталитаризам као регресивну и дубоко инволутивну социо-културну појаву.

2. ИСТОРИЈСКИ И ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ КОРЕНИ ТОТАЛИТАРИЗМА

Само на први поглед изгледа ненаучно, анахроно па и парадоксално мишљење да је тоталитаризам настао са појавом грађанске класе, односно епохе модернизације (модерне) и либералног капитализма, унутар њих, и као један од њихових праваца и резултата развоја. Но, уколико се у поље анализе уврсти чињеница да су и модернизација и либерални капитализам противречни и временски ограничени процеси, тада се корени тоталитаризма али и његова генеза не могу тражити изван тих процеса. Тако се модерна и модернизација, као западни пројекат ширења хоризонта слободе у све већим оквирима рационализације, током читавог свог развоја кретала у смеру веровања у супериорност рационалне мисли (ума), неограниченог прогреса науке и

технологије, развоја производних снага и особаћања од нужности природних сила, егзистенцијалне беде и оскудице појединаца и колективитета и уопште у смеру еманципације и друштвеног напретка.³ С друге стране, либерализам као економско-политичка доктрина, идеологија и стратегија развоја младе грађанске класе, заснована на највишим начелима филозофије природног права (Lok, Russo) реафирмисала је и рационализовала њене темељне принципе. Рушећи феудалне оквири, где је наслеђе било главна друштвена вредност, либерализам као доктрина и политичка пракса обогатио је свет и цивилизацију политичком еманципацијом и идејом слободе и једнакости као идеалима којима се тежило током читавог развоја људског друштва. Одатле су проистекли конститутивни принципи модерне епохе: владавина права, институционална заштита слобода, слободно грађанско и политичко удруживање и уопште слободна и критичка јавност. Трајне тековине либерализма и епохе модерне осим слободе, су и парламентарна демократија, правна држава, секуларизација, савлађивање природних сила, политичка еманципација колонија, „потрошачко друштво“ и слично. Међутим, ово је само једна страна модернизације и либерализма као друштвених процеса.

Друга страна тих процеса одвијала се кроз принуду и насиље или барем посредством принуде и насиља. Акумулација капитала спојена са модернизацијом за последицу је имала и акумулацију моћи и принуде, што је произвело рушење заостале социјалне структуре феудализма, а потом и апсолутизацију државе, класе, нације, вођа, колонијализам, империјализам, расизам,⁴ светске ратове, високоорганизовано и технолошки усавршено системско и друштвено насиље, разарајући однос према човековој природи и дехуманизацију. Осим тога, модерна технологија, како то истичу критичари масовног друштва, када је била спојена са фанатизованом мржњом и култом насиља, производила је отворен терор, нацизам, фашизам, стаљинизам и

3 Епоха модерне се у историографском смислу тумачи као период који отпочиње у европском културно-политичком кругу са ренесансом и реформацијом (XV – XVI век) и свој континуитет наставља преко првих грађанских револуција, индустријске револуције (XIX века) светских ратова XX века све до друге половине седамдесетих година прошлог века. Такође, епоха модерне се идентификује и са секуларизацијом, тј. посветовљењем, најпре западне, а затим и свих других култура услед снажног напретка нововековне науке и технике, те афирмације политичке и економске аутономије човека као индивидуума.

4 Голдберг Д.Т. сматра да иако би требало бити обрнуто, модерна и либерализам су подстакли успон расизма притом наводећи да су и многи угледни либерални мислиоци и филозофи попут Д. Хумеа, и Ј. С. Милла били расисти. Goldberg, D.T.: *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Blackwell, Oxford, 1993

високотехнолошка мучилишта (холокауст, Аушвиц).⁵ Отуда се политичка еманципација, рационализација сфере економије и производње, научно-технолошки прогрес и свеколики друштвени напредак, као и поредак неслободе и тоталитаризам, посебно насиље и његова технологизација појављују као два пола и садржаја процеса модернизације и либерализма.

Исходишта тоталитарних тенденција модернизације и либералног капитализма садржана су у самој противречној логици капитала, односно проистичу из нужности његове концентрације и централизације и „слепе“ потребе за профитом, која је резултирала поковањем других земаља и тржишта, или прецизније, колонијализмом и империјализмом у претходна два века и неоимперијализмом на почетку трећег миленијума. Како истиче Х. Маркузе „либерализам је тај који из себе ствара тотално-ауторитарну државу, као њено властито довршавање на вишем ступњу развика“, односно тоталитарна диктатура је, кажу К.Фридрих и З. Бжежински, логичан наставак извесних црта „модерног индустријског друштва“, често називаног „капитализам“. У сваком случају, „тоталитаризам у његовој класичној - нацифашистичкој, и стаљинистичкој варијанти - легитимни је производ једног од развојних токова модернизације.“ (Видојевић, 1997) Но да би тај феномен био до краја промишљен и разјашњен, потребно је указати на противречности и ограничења либералног капитализма као политичке праксе и филозофије слободе.

Индивидуалне слободе, владавина права и парламентарна демократија, само су неки од елемената либерализма. Његову структуру чине још и приватна својина, тржиште, профит и новац. С тим се природно јављају начела сурове конкуренције, „вучјег стања“, одговорности за властиту судбину, ризик приватне иницијативе и поредак неједнакости. А поредак неједнакости, посебно оне екстремне неједнакости, може се одржавати само уз помоћ силе која природно тежи тоталном потчињавању и тоталној моћи. Тиме је либерализам као политичка пракса од својих зачетака унутар себе противречан и ограничен, „јер су идеали једнакости и слободе могући само за оне који поседују ефективну приватну својину. Осим тога и демократија као конститутивни елемент либералног капитализма више је његова инструментална вредност него нужност.“ (Видојевић, 1997) У стварности, однос између њих је веома

5 Бауман, З. доказује да је модерна донела многе користи човечанству али и да је произвела холокауст и технолошка мучилишта као последицу бирократске рационалности. Основни разлог за то је сматра Бауман што модерна раздваја морал од рационалности и техничке усавршености. Bauman Z.: *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press, New York, 1989

сложен. Теза либералних теоретичара да је либерализам проширио хоризонте демократије несумњиво је тачна уколико демократију узмемо у њеном правно-институционалном, односно процедуралном смислу. Сасвим је други случај ако се она посматра у њеној супстанцијалној односно етичкој димензији.⁶ Како истиче Н. Бобио, „либерална држава није нужно демократска: наиме, постоје у новијој историји примери либералних држава у друштвима у којима је учешће у управљању било строго ограничено на класе богатих. Стога демократски начин владавине не проистиче нужно из либералне државе... Либерали модерних времена, са своје стране, били су од почетка крајње сумњичави према свим облицима народне владавине, током целог XIX века и касније, они су подржавали и бранили ограничено право гласа.“ (Бобио 1995)

Друго ограничење либерализма и либералног капитализма уопште проистиче из колонијалне и империјалне политике држава у којима је настајао. Да би постигао циљ привредно-производне рационалности, неограничен развој науке и технологије, смањио стално растућу беду, кризе и револуционарне идеје, либерализам је морао не само да разбије окове феудалне везаности, а кмета преобрази у слободног индустријског радника, већ и да обезбеди нова тржишта. То се постигло најпре колонизацијом, а потом и империјалним освајањима. Како је још пре једног века британски државник Сесил Роудс истицао, „моја идеја решења криза и социјалних проблема, нпр. да би се спасило 40 милиона становника Уједињеног краљевства крвавог грађанског рата, ми колонијални државници, морамо да стекнемо нове земље, да средимо вишак становника, да створимо нова тржишта за робе произведене у фабрикама и рудницима. Империја, као што сам увек говорио, питање је опстанка“. (Барнет, 1983) Али, у реализацији својих циљева и вредности (слободе, једнакости и привредне рационалности) либерализам и либерални капитализам су допринели и уништењу многих култура и цивилизација. Сасвим је свеједно да ли је том приликом коришћена културна асимилација, „историјско“ или „неисторијско“ насиље.⁷ Тиме је у мери у којој се однос слободе, демократије и власништва на

6 Голдберг, Т., сматра да се модерна либерална вера у моралну једнакост и слободе није протегла на оне које су освојиле или поробиле колонијалне силе. Вероватно не изненађује но показало се да су разумни, дакле аутономни и једнаки субјекти просветитељског пројекта (модерне и либерализма) били искључиво белци, тј. Европљани. Goldberg, D.T. *ibid.* p.36

7 „Да би се створила Америка, потребно је било скоро 300 година, водити геноцидне ратове против америчких домородаца, што је нагнало савремене историчаре да америчку експанзију оцене пре као *инвазију* него као *насељавање*. Ови ратови који представљају један од најдужих низова

унутрашњем плану смањивао, у тој мери у односу на друштва која не припадају кругу богатих империјалних држава тај однос увећавао.

Овим се сасвим оправдано поставља питање: да ли у постиндустријској односно постмодерној информатичкој епохи, са планетатрним продором неолиберализма као идеологије и политичке праксе постоје могућности за настанак неког облика тоталитаризма. Одговори су различити. Идеолози глобализације и постиндустријског друштва полазе од детерминистичког става да напредак науке, технолошки и информатички развој носи у себи потенцијале универзализације производње и друштвени развитак уопште. Тоталитаризам за њих спада у историјски експес који није повезан са било којим аспектом технизације и модернизације. Посматрано из тог угла теоретичари глобализације су свакако у праву, јер техника сама по себи није ни добра ни лоша, она као таква не производи ни насиље ни терор. Међутим, они не узимају у обзир разматрање унутрашње ограничености и противуречности капитализма, посебно (нео)либерализма као идеологије и политичке праксе као ни све, а посебно оне екстремне аспекте његовог споја са екстрамодерном технологијом. Осим тога, мондијалисти не узимају у обзир још две важне чињенице: прву, да „слобода и насиље, благостање и сиромаштво, грађански мир и рат напољу, веома често иду заједно. Први чланови ових опозитних парова важе за поредак у тим државама, други за њихову политику према осталима народима и државама. Демократија изнутра, производи хегемонију споља; и другу, да модерна техника и технологија, спојене са „културом“ насиља, свесно подстицаним и усмеравањем осећањима мржње према неком објекту-непријатељу, терором и силом закономерно производе модерни тоталитаризам.“ (Видојевић 1999) Зато се ти аспекти морају узети у обзир уколико се жели објективизирати хипотеза о могућим тоталитарним тенденцијама у политичкој пракси неких савремених високоразвијених држава.

етничких сукоба у модерној историји, окончани су истребљењем, а не поделом моћи. Мада овај податак изазива данас пуно узнемирења, немогуће је замислити постојање САД у случају да су следили један разумнији правац. Јер са америчке тачке гледишта, један разуман компромис, захтевао би да се по речима Т. Рузвелта- један огроман континент остави по страни као забран за дивљач. Schwarz, B.: *Mit o raznolikosti: američki vodeći izvozni artikali*, Sociološki pregled, No.1/96 str.108

3. ОБЕЛЕЖЈА НЕОЛИБЕРАЛНОГ ТОТАЛИТАРИЗМА

Уколико се критеријуми тоталитаизма дати од стране класика социјолошко-политиколошке мисли допуне: идеологијом неолиберализма, свеобухватним потчињавањем „слепим“ моћима капитала, култу профита и државе, не само на унутар-друштвеном, него и на глобалном нивоу, као и могућношћу манипулисања, односно идеолошког уобличавања јавног мњења савременим информационим и комуникационим средствима, уз неговање култа насиља посредством мас-медија, онда се може претпоставити да тоталитаризам није само историјска инцидентација нити појава која је негативан елемент у развоју западног историског и културно-политичког круга. Тој претпоставци иде у прилог актуелно понашање моћних држава, пре свих САД, које настоје да концепцију својих правила, институција па и схватања слободе и једнакости, морала и културе, наметну као универзалне, било посредством моћи долара или бруталним високософистицираним насиљем и терором у виду завођења санкција или у крајњем војним интервенцијама. Како наводи водећи геостратег данашњице З. Бжежински, „од краја Другог светског рата САД су водиле два велика рата у којима је погинуло готово 100000 америчких војника, око шест релативно значајних војних операција с мањим америчким губицима, те извеле ваздушне нападе на најмање три стране престонице, без да су иједном службено објавиле рат.“ (Бжежински 2004) То наводи бројне аналитичаре на закључак да је у току процес стварања неке форме планетарног тоталитаризма. Ти закључци проистичу првенствено из чињенице „добровољног“ или присилног потчињавања читавих народа и држава принципима, политици и националним интересима једне глобалне супер силе. А управо потчињавање и насиље, без обзира на модалитете, врсту и количину насиља и терора, унутардруштвено или орјентисано према другим државама или народима, чине суштину тоталитаризма.

Далеко од тога да се америчко друштво које је обогатило цивилизацију Декларацијом о независности, слободарским духом, демократијом и огромним развојем производних снага може поистоветити са тоталитаризмом. Али, поједини аспекти њене економске и спољне политике по свом садржају имају милитантне и тоталитарне аспекте, од потчињавања света долларом, технологијом, масовном културом до војног интервенционизма. Ти тоталитарни импулси своје извориште и упориште налазе у једном уском делу америчког друштва, пре свега у оном који је суштински заинтересован за производњу и продају средстава насиља зарад огромних профита.

Проистиче да су милитантне и тоталитарне тенденције и потенцијали у првом реду условљени структуром и значајем војно-индустријског комплекса у политичком и економском систему појединих високоразвијених западних земаља и САД.⁸ Тако данас готово да нема привредне гране која донекле не зависи од војних програма и инвестиција, које се мере стотинама милијарди долара годишње.⁹ Зато влада САД итекако мора водити рачуна о задовољавању интереса војно-индустријског комплекса, макар и изазивањем и вођењем ратова, јер како истиче З.Бжежински, “велике силе и даље ће унапређивати и развијати нова оружја, па задржавање технолошке предности над њима остаје битном преокупацијом америчке националне сигурносне политике.” (Бжежински, 2004) С друге стране, то природно условљава стварање чврсте спреге између војне бирократије, врхова крупног капитала, моћних медијских кућа и појединих високих научних институција. Истовремено то производи околности да војна индустрија, насиље унутарсистемско и оно окренуто ван, и бизнис постају логичан и нераздвојив сегмент посмодерног друштва. О томе довољно говори и перманентан раст војног буџета САД који је од 379 милијарди долара за 2003 годину нарастао на 450 милијарди у 2004 години, о чему поједини западни аналитичари кажу: „војни буџет Беле куће је план за америчку гарнизонску државу, наоружану до зуба, са региментованим становништвом, земљом која је у непрекидном стању рата у једном или другом далеком подручју света. У условима растућих социјалних потреба код куће, и без неког значајног војног супарника у иностранству, влада САД-а ипак намерава да потроши више од 1 милијарде долара дневно на војну машинерију“. (Патрицк, 2004). Произилази да је милитаризација привреде (у смислу производње и продаје средстава рата) саставни елемент економског система високоразвијених земаља, али и пирамиде моћи, пре свега моћи војно-индустријског комплекса и политике капитала интернационалне снаге. Те околности истовремено имају

8 Органска повезаност крупног капитала, политике и врхова војне структуре није само обележје Сједињених Држава, и у неким другим високоразвијеним земљама, нпр. Јапану, војна индустрија је постала водећа индустријска грана. Тако је 2000. године Велика Британија издвојила за производњу савременог оружја близу 20. милијарди долара; Француска 19; Немачка више од 10. милијарди долара.

9 Према неким подацима, више од 30000 америчких предузећа егзистира искључиво од војних уговора, а других 150000 зависи од рада по војним уговорима. Томе треба додати да у америчком у војно-индустријском комплексу ради око 55 милиона људи а да посредно од њега зависи још око 50 милиона страновника; затим да више од 40% светске трговине оружјем и војном опремом отпада на САД јер Пентагон годишње склапа преко 20000 уговора о продаји оружја од чега је током 1998 године профит надмашио 19 милијарди долара. (Friedman 1998)

и своју теоријско-идејну основу и оправдање у радовима неких истакнутих теоретичара, по којима је сила и борба за моћ један од основних циљева сваке државе, односно да се једино уз помоћ силе могу реализовати циљеви унутрашње и спољне политике. Тако је Q. Wright сматрао да се национални интереси у међународним односима могу остварити само применом силе, те да је она основна карактеристика ових односа. (Wright, 1965) J.P. Арон тврди да је „међународна политика увек била од свих призната за оно што она јесте, а то је политика силе. (Арон, 1962) Још су одређеније тврдње Х. Витинга да је политика сама по себи борба за власт и силу, те је самим тим и свака политика - политика силе. (Whitting, 1956)

Амерички социолог Р.Милс описао је ту тенденцију у савременом друштву још пре пола века, а она је изузетно актуелна и данас. Овај теоретичар тај феномен изражава на следећи начин: „Господари рата стекли су одлучујући политички значај, а војна структура је сада знатан део политичке структуре. Привидна перманентна војна претња погодује војним круговима и контроли над људима, материјалом, новцем и влашћу... Практично све политичке и економске акције сада се оцењују у смислу војне дефиниције реалности... Виши господари рата докопали су се чврстих позиција у елити савремене власти... Од три врсте кругова који чине елиту моћи данас, војни је добио највећи део колача иако су се и корпоративни кругови ушанчили у јавним круговима одлучивања.“ (Милс, 1998)

Тоталитарне тенденције на крају XX и почетку XXI века, битно су другачије од оних које су чиниле суштинска обележја класичних тоталитаризама нацистичког, фашистичког или стаљинистичког типа. Новост је у другачијим основама на којима настају, као и формама у којима се манифестују. Та претпоставка може се сагледати кроз следеће:

Прво: Тоталитаризми прве половине XX века били су антилиберално усмерени, јер су негирали основна начела либерализма као филозофије слободе. Савремене тоталитарне тенденције у политичкој пракси појединих високоразвијених држава настају једним делом на основама доктрине и идеологије неолиберализма, наступајући у име борбе за слободу, демократију, људска права, слободне изборе и слободно тржиште. „Радикални неолиберализам као идеологија планетарне експанзије капитала, економске, политичке и војне моћи САД, обухвата готово све аспекте савремене људске егзистенције с претпоставком да сваки појединац, народ, држава и цивилизација треба да се придржавају ове идеологије.“ (Влајки, 1999) Намећући своју концепцију слободе, правила, институција, потрошње и уопште културе, као универзалан

модел, потиру се не само основе просветитељске мисли и либерализма, већ и слобода и демократија у супстанцијалном и етичком смислу. У том смислу је сасвим оправдана тврдња Е. Хобсбаума да „ништа није опасније од царства која бране своје сопствене интересе замишљајући себе да тако чине услугу човечанству“. (Хобсбаум, 2003) Одатле проистиче да је свако наметање, па и наметање слободе, не само њена негација већ и форма поробљавања, без обзира на то да ли се при томе присила и терор појављује као „радикално зло“, како га је одредила А. Харент. Притом, испољавајући снажну црту искључивости не само према другачијем схватањима слободе и једнакости, већ и у настојању за преобликовањем света на принципима глобалног тржишта, свести и културе, идеологија неолиберализма изражава сва обележја тоталитарне идеологије.

Идеологија неолиберализма садржи у себи не само искључивост већ и снажна империјална обележја, а тиме и компоненту државног насиља. Тако се неолиберализам претворен у државну политику и идеологију често ставља изнад права и слобода, када је реч о правима и слободама других народа и држава, ради заштите националих и других интереса Запада, толеришући и употребу отвореног насиља. Употреба, чак и глорификација системског насиља у име државног разлога представља ону тачку која је заједничка либерализму и тоталитаризму и поред великих разлика у погледу политичког режима и доктрине међу њима. Међутим, те разлике постају ирелевантне за оне државе и народе који су објекти насиља у име либералних вредности. Како тврди професор Видојевић, „чак и када постоје изразито ауторитарни и прототалитарни модели власти у појединим државама, употреба спољашњег насиља ради рушења тих режима ставља у исти раван рушиоце и те режиме, јер жртве су највећим делом они који су најмање одговорни за природу тих режима. То отуда што либерализам врло лако напушта властита начела и делује као отворени цинизам у коме сила заузима место права и прокламованих норми понашања. Сила постаје право и то тако да већа сила има веће право. Идентификација силе и права једна је од главних карактеристика тоталитарних идеологија и тоталитарних система“. (Видојевић, 1997)

Друго. Једнопартијски систем власти и немогућност појаве било какве радикалне алтернативе таквом систему битно је обележје класичних тоталитарних система. У развијеним државама либералног типа, парламентарна демократија је темељна одредница система. Међутим, од зачетака либерализма као политичке теорије и праксе, постојале су напетости између слободе појединца - власника и начела слободе и једнакости за све. Како сматра Н. Бобио, „неолиберализам се данас првенствено сматра широко подржаном

економском доктрином, док се политички либерализам сматра само средством њене реализације; или се пак неолиберализам бескомпромисно опредељује за економске слободе у односу на које се политичке слободе посматрају тек као нужна последица.“ (Бобио, 1995) Аустријски економиста Фридрих фон Хајек, један од родоначелника савременог неолиберализма, инсистира на нераскидивој вези између економских слобода и слободе као такве. Тако индивидуална слобода, чији је први услов економска слобода, има вредност по себи, док је вредност демократије искључиво инструментална. Он тврди да су либерализам и демократија били прожети у време борбе против апсолутизма, али време за такву прожетост је прошло када је постало јасно да та два учења одговарају на различите проблеме. (Хајек, 1997)

Готово по правилу, цикличне економске кризе и рецесије, као израз инхерентне противуречности акумулације капитала, имале су тенденцију да се „разрешавају“ изазивањем криза и унутрашњих конфликта у неразвијеном делу света и учествовањем у њима, или вођењем отворених ратова против других држава. То је, с друге стране, јачало тенденцију да се на унутрашњем плану демократска процедура доношења одлука повлачи односно своди на узак круг елите власти. У савременим условима та правила надопуњена су и несразмером између растућих захтева која долазе из цивилног друштва и способности система да на њих одговори као и монополизацијом управљачких елита на тумачења „правила демократије“. Либерал и демократа А.Токвил је још пре два века истицао да о власти не треба судити по томе да ли је она у рукама многих или неколицине, већ по томе колико је њој допуштено да чини. „Свемоћ ми се чини сама по себи лошом и опасном. Кад, дакле видим да се право и могућност да се све чини признаје било којој сили, звала се она народ или краљ, демократија или аристократија, деловала она у монархији или републици, кажем: ту је клица тираније.“ (Токвил, 1997)

Произилази да испреплетаност центара економске, војне и политичке моћи закономерно води слабљењу плурализма и концентрацији моћи. Интереси крупног и све више милитаризованог капитала, различите нагодбе и коалиције између политичара и политичких партија које су наизглед различитих идеолошких усмерења, као и огромне количине новца врло сумњивог порекла, који се улаже у њихове предизборне кампање, није нешто ново, случајно или привремено у развоју либералне демократије. Тиме су вредности либералне демократије које су цивилизацијска тековина све мање оствариве у условима корпоративне власти, тежње за доминацијом и профитом као највишим циљем. С тим у вези Е. Влајки сматра да, „формални вишепартијски систем

САД је у ствари једнопартијски, јер политичке партије, ма како се оне звале имају заједничку идеологију, циљеве и понашање.“ Наравно то стање није карактеристика само Сједињених Држава већ у великој мери и Велике Британије.

Треће. Један од најважнијих критеријума који неки режим власти дефинише као тоталитаран, према мишљењу З.Бжежинског, је централистичко управљање и контрола целокупне економије посредством бирократске координације раније независних делова друштва. Уважавајући ту чињеницу корени могућих тоталитарних тенденција у политичкој пракси неких нај-развијенијих западних држава налазе се највећим делом у корпоративној организацији капиталистичке привреде и њене органске повезаности са државом. У складу с тим тоталитаризам развијене информатичке цивилизације проистиче највећим делом из његове високотехнолошке базе. Јер, сматра Х. Маркузе, „тоталитаран не значи само терористичку организацију друштва, него и нетерористичку економско-технолошку координацију која делује посредством манипулирања потребама, додељујући интересе. Не погодује тоталитаризму само одређена форма владавине или начела партије већ, такође, одређени систем производње или расподеле који не искључује плурализам партија, новинских листова, сила протутеже и сл.“ (Маркузе, 1968) У глобалној стратегији развијених капиталистичких држава, мултинационале компаније као и разне међународне економско-финансијске институције, имају својеврсну и незаменљиву улогу. Оне се данас појављују као основни координатори интереса међународног и све више виртуелног (претпостављеног) капитала и најчешће служе као полуте којима се посредно контролишу привреде многих земаља. О томе најбоље говори податак да више од 80% светског тржишта контролише релативно мали број мултинационалних компанија, односно да светском економијом доминира 500 мултинационалних корпорација које диктирају уз помоћ ММФ-а и Светске банке економски развој на глобалном плану, при том располажући средствима и годишњим прометом који знатно надмашује бруто национални производ већине земаља у свету. (Bottomore, 1993) Данас, модерна капиталистичка држава и корпоративна привреда чији су организациони облици мултинационалне и наднационалне компаније уз мондијалистичку идеологију чине нераздвојиву целину.

Гигантска концентрација олигополског мега-капитала узроковала је стварање веома комплексног система веза и односа у светском систему капитала, али и у односима политике односно државе и привреде. Повратак политике и државе у привреду, како у националним тако и међународним

оквирима, не значи инфериорност монополистичке привреде, напротив они чине два главна аспекта постмодерног друштва, подједнако снажна и у односима међузависности. Концепт „минималне“ државе, како у доба либералног капитализма, тако и данас, много је више чинио идеолошку категорију либералне и неолибералне доктрине него реалан поредак односа, а што је Ф. Нојман убедљиво показао у анализи те државе.¹⁰ Органска повезаност државе и привреде проистиче из чињенице да мултинационалне корпорације, поред економске, имају и несумњиву политичку моћ која се повећавала упоредо са ширењем моћи империјалне државе. Њихови заједнички интереси и циљеви на међународном плану утицали су на синхронизацију стратегије и тактике како у класичном колонијалном тако и у савременом постколонијалном периоду. Њихови прерогативи су међузависни и договорно их деле. Економски раст моћних корпорација утиче директно на моћ државе која је најважнији инструмент владајуће економско-војне и политичке елите. Оне су, дакле, један од најважнијих извора моћи државе и у XXI веку. С друге стране, компаније су не само важни већ најчешће и основни инструменти материјализације државне политике на међународном плану. Зато моћне државе при реализацији своје политике полазе највећим делом од интереса својих компанија настојећи да неким политичким гестом не угрозе њихове интересе у одређеној земљи или региону. Захваљујући природи односа са мултинационалним компанијама на мондијализованом светском тржишту капиталистичка држава је данас толико ојачала и проширила своје функције да се веома удаљила од својих полазних либералних основа.

У савременим условима сарадња између капиталистичке државе и мултинационалних корпорација може се сагледавати кроз најразличитије манифестационе облике. Крај XX и отпочињање XXI века, карактерише револуција у сфери производње која се заснива на информатичким технологијама, финансијским тржиштима, виртуелном капиталу и фузионисању мега-капитала.¹¹ Поред позитивних улога у процесу глобализације привреде

10 Либерална држава била увек јака и моћна када су то захтевале политичка и социјална ситуација и грађански интереси. Она је водила ратове и сузбијала штрајкове, своје интересе штитила јаким флотама, бранила и проширивала границе јаким војскама, док је полицијом уводила „ред и поредак“. Нојман Ф.: *Ауторитарна и демократска држава*, Напријед, Загреб, 1974 стр.22-25.

11 Током 1998 године, у Европи је фузионисано 16317 компанија, у САД укупно 14408. У томе није обухваћено само банкарство (франкфуртско-лондонско са преко 2. билиона финансијског потенцијала) него и индустрија (фармацеутска, алуминијума, дувана), потом промет хране, медији и забава, као и војна индустрија. Светске интеграције су оличене у ОПЕК-у, СТО, ЕУ, и

и целог света, њихова заједничка делатност и наступање обилују и крајње негативним садржајима. Негативне последице здруженог наступа манифестују се најчешће кроз вештачка изазивања криза и конфликта, вођење економског протекционизма, формирање монополистичких цена и дампинга, спровођење разних економских санкција, блокада, или вршењем економских притисака посредством механизма међународних финансијских институција (ММФ, Светска банка) и уопште механизма глобалног светског тржишта. Захваљујући томе су мултинационалне корпорације постале изузетно моћан фактор посредством којег владе развијених капиталистичких земаља издижу државне интересе на глобални ниво. Отуда је сасвим разумљива подршка коју америчка, јапанска и владе западноевропских држава пружају својим корпорацијама.

С друге стране, структурни недостаци и потреба за страним капиталом у неразвијеним земљама упућује њихове владе на толерантан и помирљив однос према корпорацијама од којих очекују улагања и инвестиције. Олакшице које се при том нуде неразвијене земље омогућују компанијама утицај и овладавање готово свим областима привредног и друштвеног живота, чиме владе тих држава губе контролу и могућност усмеравања властите привреде. (Хирст, 1996) Снабдевајући технологијом или капиталом неразвијене земље, и поред тврдњи да их тиме знатно помажу, транснационалне корпорације поступају тако да од ових трансакција извлаче максималну корист. Тиме је међусобно повезивање монопола и међународни процеси интеграције у савременим условима пружио могућности за нове видове неслућене експлоатације и експанзије којима се остварује контрола над целином друштвене репродукције, инвестиција и тржишта на глобалном нивоу. То, са своје стране, изазива не само регресивне друштвено-економске процесе у виду повећања стопа незапослености, сиромаштва, унутардруштвених криза и сукоба у неразвијеним земљама, већ и феномен њиховог технолошког и кредитног ропства.

Тенденције тоталитаризма настале на основама неолибералне идеологије и корпоративне привреде, и уопште из унутрашње тоталитарне структуре компанија приметне су у целом свету. Стога је парадокс савремене корпоративне привреде не само то што разара земље у развоју, већ што собом носи и тенденцију пауперизације маса у развијеним земљама. Социолошка истраживања показују да је за „последњих 30 година, проценат средње класе на западу опао са 65% на 45%. Десетине милиона људи остају без посла, идентитета

НАТО-у. према: Ранковић, М.: *Нова парадигма моћи*, Социолошки преглед, Vol.XXXIV, No.3-4. 2000 стр.16

и будућности, док штрајкови и криминал озбиљно угрожавају естаблишмент. Због тога је једино решење за Запад наметање тоталитарне владавине остатку света“, истиче Е. Влајки.

Четврто: Слом система реалсоцијализма произвео је значајне новине у темељним обележјима тоталитаризма, пре свега у фигури непријатеља, култу вође и форми терора. Постојање непријатеља, спољашњег или унутрашњег, био је неопходан елемент тоталитарног феномена. У класичним тоталитарним режимима фигура непријатеља била је системски произвођена и ситуирана у другој раси, нацији, непријатељима пролетерске револуције или с друге стране непријатељима „слободног света“. Данас у неким високоразвијеним државама, пре свега у САД и Великој Британији, услед недостатка једног великог непријатеља, нпр. „комунизма“, системски се производе мали и средњи непријатељи расути широм неразвијеног дела света - од Балкана до Блиског истока. При томе, није реч да те државе немају велики број стварних непријатеља, о чему сведоче најбоље брутални терористички акти у САД септембра 2001 године, реч је много пре о потреби постојања унутарсистемске фигуре непријатеља. У ту сврху негује се и производи култ насиља, од масовне забаве и видео игара у којима је преовлађујућа експресија и тема убијање, до масовне производње, усавршавања и продаје најубитачнијег све софистициранијег оружја. На тај начин агресивност постаје преовлађујуће стање колективне свести, а убијање и смрт техничка ствар. Унутар система, у смислу његове саморепродукције, то има вишеструке функције: од обезбеђивања веће запослености, високих профита и унутрашње социјалне хомогенизације посредством идеологије безбедности, до стварања воље за доминацијом или барем контролом светских процеса. Са своје стране, то ствара друштвене околности и простор за појаву десничарских покрета, неонацистичких, ултардесничарских, националшовинистичких и расистичких група и партија, које данас јачају у развијеним западним државама. Тврдња да су то маргиналне групе и појаве узроковане разочараношћу (пре свега омладине), кризом и вакумом вредносног система услед чега постају привлачне ирационалне негативне утопије (нација, раса) јачајући менталитет подложности ауторитарним идеологијама и вођама, мора се узети крајње условно.

Макартизам као својеврсно тоталитарна идеологија и политичка пракса прогона и уништења комуниста, никада није у потпуности престао да постоји у Сједињеним Државама. Мада се никада није уобличио до те мере да постане основно обележје целокупног система, он је у различитим облицима милитантног антикомунизма остао битан ојентир ултраконзервативних

идеолошко-политичких кругова. Расистичка организација Кју Клуks Клан, иако званично забрањена у САД, и данас је активна у својим расистичким хајкама против црнаца и Јевреја, без обзира на то што је поменута држава главни „извозник“ широм планете, људских права и демократије.¹² У Великој Британији је средином деведесетих било 15 расно мотивисаних убистава док се годишње догоди 20000 расно мотивисаних напада и 230000 расно мотивисаних злостављања. (Модоод, 1997) Лепенова ултра-конзервативна десница изазвала је контроверзне расправе освојивши марта 1993 - 12,4% (3,2 милиона гласова), а на председничким изборима 1995 - 15% гласова (око 4,5 милиона бирача) док је једна трећина Француза на изборима 2002 године била ултрадесничарски оријентисана. На парламентарним изборима у Италији 1992. МСИ на челу са Мусолинијевом унуком Александром осваја 5,4 % гласова, док је у Белгији Фламански блок новембра 1991 добио 8% гласова, у Швајцарској Ауто партија 1991 - 5,1% гласова, Републиканци у Западном Берлину 1992 - 9,9% гласова, а крајем 1993 немачке службене процене наводе да у овој земљи делује 6200 милитантних и 42100 организованих екстремних десничара (Ковалски 1994) док је у бившем ДДР-у око 42% младих прихватило парољу „Немачка немцима, странци ван“, а око 30% мисли да странце треба насилно избацити. Тешко је веровати да је милионско бирачко тело дало своје гласове екстремној десници из „постматеријалистичког протеста“ или „губитка оријентације у стању аномије“. Надаље, скинхед покрети су врло активни у расистичкој кампањи против Рома и „обојених“ миграната широм западне Европе, док се неофашистички покрет у Италији врло тешко може назвати маргиналним. Екстремна десница - један од носилаца савременоих тоталитарних тенденција - настаје као производ оне струје у генези либерализма која све више потчињава слободу профиту и државним интересима.¹³ На крају развојног пута те струје је прекид с либерализмом као таквим. За ултрадесницу либерализам ће увек бити

12 Сох, S.M наводи да је у расним сукобима 1980 године у Мајамију убијено је 400 људи, док је 1992 године у расно мотивисаним нередима у Лос Анђелесу 60 људи погинуло а повређених је било преко 2400. *Police: Practices, Perspectives, problems*, Boston: Allin and Bacon, 1996

13 Десни екстремизам је неконзистентан, вишедимензионални образац десничарских ставова различите природе формиран у зависности од историје, политичке културе и окружења. Уперен је пре свега против либерализма и социјалистичке традиције, а у средишту му је етноцентрични национализам, коме су подређене све друге вредности. Водеће начело десног екстремизма је хијерархијски структурирана етничка заједница, чији је израз моћна ауторитарна држава са експанзионистичким и ревизионистичким спољнополитичким циљевима. Stöss R.: *Bestimmungsfaktoren des Rechtsextremismus*, u Klingemann, H. D., (et. al.) *Zwischen Wende und Wiedervereinigung - Analysen zur politischen Kultur in West und Ost-Berlin* 1990 Opladen: Westdeutscher Verlag. pp.105

сродан „комунизму“ као оличењу друштвеног зла, чак и идентичан с њим. Ови и овакви покрети далеко су од тога да дају печат целокупном западноевропском или америчком систему, али управо на таквој социо-психолошкој и идеолошкој матрици рађају се друштвене силе по духу милитантне и пракси тоталитарне.

Тоталитарне тенденције постиндустријског друштва разликују се од класичних и по томе што функције харизматског вође постају сувишне, ту улогу данас преузима сам систем. Свесно пројектована и наметана макијавелистичка филозофија, усмереност на стицање ствари и култ новца, глорификација рата кроз масовну културу и медије, ствара колективну свест спремну да подржи или толерише сваки облик насиља који тај систем спроведе над другом државом ради очувања материјалног стандарда. Технолошка, привредна и војна супериорност система, могућност покоравања и поробљавања других држава и народа повезана са потрошачком психологијом и идеологијом „богатог и демократског“ поретка, обезбеђује харизматична својства и привлачност самог система и датог режима власти.

У тој чињеници је једним делом кључ за разумевање тоталитарног карактера јавног мњења неких развијених западних земљама. С једне стране, тоталитарни карактер изражава се у толерантности употребе отвореног насиља према свима који се супротстављају датом поретак, без обзира на то да ли је у питању друга држава или нека унутрашња група са идејама које су мање-више радикална алтернатива том систему. С друге стране, тоталитарни карактер производи и идолатрију моћи која код младих људи ствара опасне илузије о брзом стицању новца кроз „војну каријеру која обећава“, ширећи „људска права“ у непознатим регионима и земљама као што су Гранада, Гватемала, Панама, Судан, Либан, Сомалија, Кувајт, Босна, Косово и Метохија, Авганистан, Ирак...

Терор као елемент тоталитарног феномена који спроводи полиција (тајна и јавна), у постмодерном масовном друштву неупоредиво је подношљивији од оног који је спровођен у класичним тоталитарним режимима фашистичког или стаљинистичког типа. Квалитативна измена у спровођењу терора јесте његов помак од непосредно физичког ка информационом терору. То не значи да физички терор или претња њиме није присутна, он (терор) је само модификован кроз рад моћних сателитских шпијунских мрежа (попут ЕША-LONA или MEMEX-а), којима се може прислушкивати свака комуникација, телефон, е-маил или телекс у свету. Обавештајне службе и електронски системи праћења и надзора приватности сваког појединца, као форма терора имају тако двоструку функцију: спречавању евентуалног бунта против нехуманих тенденција масовног друштва и обликовању колективне свести јавног мњења

с циљевима официјелне политике. Након стравичног злочина над америчким грађанима 2001 године, клаустрофобичне и тоталитарне претензије су вишеструко мултипликоване. О томе довољно говори најпретенциознији од свих пентагонових пројеката који се спроводи под шифром *Total Information Awareness* (TIA), систем тоталног надзора информација. Замисао је да се прикупи око 40 страница података о свакоме од 6,2 милијарде становника планете и обрада повери хиперкомпјутеру. Централизујући, укрштајући и обрађујући све расположиве личне податке - плаћање кредитним картицама, претплате на медије, банковне операције, телефонске позиве, посете веб-сајтова, електронску пошту, полицијске досијее, полисе осигурања, лекарске картоне и социјално осигурање - Пентагон рачуна да ће моћи комплетно да обележи и контролише сваког појединца. *Биће мање приватности, али више безбедности*, сматра Џон Л. Петерсен, председник Арлингтон института, *моћи ћемо да предвидимо будућност захваљујући међусобној повезаности свих информација које се односе на вас. Сушта ћемо знати све о вама*.¹⁴ Овакве тенденције изазивају широку забринутост хуманистички и демократски настројене интелигенције и доводе до потребе за редефинисањем традиционалне перцепције односа између личних слобода грађана и власти. Ту забринутост дели и З. Бжежински истичући да „темељна промена у односу грађанских слобода и националне безбедности, посебно у споју с јединственим америчким технолошким могућностима, могла би потпуно Америку претворити у изолован, наглашено безбедносно оријентисан и ксенофобичан хибрид демократије и аутократије са свим обележјима државе – касарне.“ (Бжежински, 2004)

Да је терор и страх за голи опстанак многих народа и држава на самом крају XX и почетку XXI века, постао једна од битних одредница постмодерне епохе, посебно неразвијеног дела света, има своју темељну емпиријску потврду. Не улазећи у страхоте догађања 1940/45, Корејског рата и стотина других војних интервенција, довољно је само поменути Вијетнамски рат, где је убијено више од 2000000 људи бомбама и хемијским оружјем, посебно диоксином који изазива тренутну смрт и уништење вегетације, док су заробљеници систематски мучени и убијани. У Ираку је 1991 године, приликом бомбардовања (болница, школа, енергетских постројења, канализације и водовода), убијено више од 100000 цивила. Према подацима Организације за храну и пољопривреду УН, само је у Ираку крајем 1995 године, од последица санкција умрло 570000 деце. Треба поменути и да је од заливског рата до 1998 године, америчка војска

14 El Pais, 04.07.2002

интервенисала 51 пут у тридесет страних земаља, и да се број погинулих и прогнаних у тим интервенцијама изражава у милионима.¹⁵

Рат моћне међународне коалиције САД-НАТО против СРЈ, почео је најпре против једног човека, али се бомбардовањем цивилних објеката (болница школа, стамбених насеља, избегличких кампова, затвора, аутобуса, возова, фабрика, електричних постројења, страних амбасада...) трансформисао у рат против целог једног народа. Према западним изворима, уништавајући хемијско-индустријска постројења и користећи осиромашени уранијум као муницију, готово целокупна територија некадање СР Југославије контаминирана је за многе будуће генерације.¹⁶ Број невиних жртава, страдалих као „колатерална штета“, у току бомбардовања Авганистана у акцији *Бесконачна правда*, потом *Нейроменљива слобода* 2002. године, рачуна се на десетине хиљада.¹⁷ Зато блискоисточно, југословенско, а потом и најновије авганистанско и ирачко искуство (2003/2004), уз дипломатске манипулације и претње према новоименованим „осовинама зла“, с једне стране, служи као опомена свим народима и државама, а с друге стране, производи околност да савремени свет данас живи не у стању „отворених граница и отвореног духа“ (К. Попер) већ у осећању опште несигурности, неспокоја и страха.¹⁸

Дакле, у тежњи да значајно ограничи индивидуалност, слободе и права гарантована још од Француске револуције и Декларације о независности, да контролише приватност и целокупан друштвени живот, садржана је могућност да се једно постмодерно информатичко друштво засновано на неолибералној идеологији, масовној производњи потреба, забаве, јавног мњења и оружја претвори у својеврсан тоталитаран систем. Сједињене Државе су моћна демократска држава и велико друштво с огромним прогресом који у многим областима служи на углед читавом човечанству. Надајмо се да реалне демократске снаге у тој земљи могу да напусте неисторијски бесплодан сан о тоталној контроли свих светских процеса, апсолутној безбедности својих грађана као и слепу веру у „непобедивост“ свог војно-индустријског комплекса који производи осим профита и патње, терор, страдања и смрт.

15 Западни аналитичари наводе да је од 1946 до 1975 године, Америка војно интервенисала 215 пута. Према: Blachman, B.M., Kaplan S.S.: *The USE of the Armed Forces as a Political Instrument*, Brookings Institution, Washington, D.C. 2001. www.brokedu/index/analysisandcommentary//.10.9.2003.

16 *Ибид*,

17 Подаци према *The New York Times*, 18 август, 2002

18 Збигњев Бжежински износи да је 2002 године у свету било 23 љукоба високог интензитета” који су однели око 125000 живота, 79 љукоба ниског интензитета” (са 100 до 1000 жртава сваки), те 38 љнасилних политичких сукоба” (сваки с 25 до 100 погинулих). Само 35 држава је назначено као релативно слободно од насилних, политичких превирања. *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, 2004. ЦИД, Подгорица, 2004. стр.21

ЛИТЕРАТУРА

- Gleason, A.: *Totalitarianism. The Inner History of the Cold War*, New York, Oxford University Press, 1995
- Молнар, А.: *Тоталитарна власт и модернизација*, Социологија, Београд, бр. XLIII/2000
- Арон, Р.: *Демократија и тоталитаризам*, И.К. Зорана Стојановића, С.Карловци, 1997
- Söllner, A.: *Das Totalitarismuskonzept in der Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, u: Söllner A, W. Karin (ur.): *Totalitarismus. Eine Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, Berlin: Akademie Verlag 1997
- Куљић, Т.: *О фашизму, десном екстремизму и теоријама о фашизму крајем 20 века*, Социологија, бр.XLI/4. Београд, 1999
- Видојевић, З.: *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, ИДН, Београд, 1997; Либерални тоталитаризам, Социолошки преглед, бр.2/1999
- Тадих Љ.: *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988
- Арент, Х.: *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1998
- Нојман, Ф.: *Демократска и ауторитарна држава*, Напријед, Загреб, 1974
- Fridrich, C., Brzezinski, Z.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard, University Press, 1956;
- Брезински З.: *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, 2004. ЦИД, Подгорица, 2004
- Vlajki, E.: *The New Totalitarian Society*, Legas, New York, Ottawa, Toronto, 1999
- Goldberg, D.T.: *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Blackwell, Oxford, 1993
- Bauman, Z.: *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press, New York, 1989
- Lyotard, J.F.: *The Postmodern Condition*, Manchester University Press, Manchester, 1984
- Бобио, Н.: *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995
- Барнет, Ј.Р.: *Мршаве године*, Глобус, Загреб, 1983 стр.210
- Schwarz, B.: *Mit o raznolikosti: američki vodeći izvozni artikali*, Sociološki pregled, No.1/96
- Patrick, M.: *Milijarde za rat i represiju: Bushov budžet za garnizonsku državu*, www.wsws.com/6.2.2004
- Wright, Q.: *The study of International Relations*, New York, 1965
- Aron, R.: *Paix et guerre entre les Nations*, Paris, 1962
- Hass, E.B., and Whitting A.S.: *Dynamics of International Relations*, New York, 1956
- Mils, R.: *Elita vlasti*, Plato, Beograd, 1998

- Friedman, G. & M.: *The future of War: Pover, Technology, and American World, Dominance in the 21 st Century*, St.Martins Press, 1998
- Ђорђевић, Б.: *Партнерство за мир - настанак, развој, имплементација*, Институт за ратне вештине, Београд, 2001
- Молнар, А.: *Тоталитарна власт и модернизација*, Социологија, бр.XLII/ 2000
- Хобсбаум, Е.: *Куда иде америчка империја*, чланак, Ле Монде Дипломатике, јун 2003
- Хауек, Ф.А.: *Пут у ропство*, Глобал Бок, Нови Сад, 1997
- Токвил, А.: *О демократији у Америци*, И. К. Зоран Стојановић, Сремски Карловци, Нови Сад, 1990
- Маркузе, Х.: *Човек једне димензије*, Сарајево, 1968
- Bottomore, T. B.: *Elites and Society*, Routledge, London, 1993
- Ранковић, М.: *Нова парадигма моћи*, Социолошки преглед, Вол.XXXIV, Но.3-4. 2000
- Hirst, P, Thompson G.: *Globalization in Question*, Polity Press, Cambridge, 1996
- Sklair, L.: *Sociology of the Global System*, Prentice-Hall/Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1995
- Modood, T.: *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage*, PSI, Londaon, 1997
- Kowalsky, W., Schroeder, W.: *Hrsg. Rechtsextremismus - Einführung und Forschungsbilanz. Opladen: Westdeutscher Verlag* 1994;
- Kaplan S.S.: *The USE of the Armed Forces as a Political Instrument*, Brookings Institution, Washington, D.C. 2001. www.brook.edu/index/analysisandcommentary/ /10.9.2003.

TOTALITARIANISM AND NEOLIBERALISM

- Summary -

From modern retrospective, it can be seen that the greatest future political danger was foreseen two centuries ago by a liberal and democrat de Tocqueville: a dictatorship of new form which due to the lack of term he described as despotism, and which today can be more precisely termed totalitarianism. This form of social order marked previous century and left tragic consequences overall nations and their cultures. As 21st century started, fascism and communism as forms of totalitarian regimes (in the sense of communist regimes as existed and as they still exist in some countries – Cuba, North Korea, or transformed into so-called capitalistic communism – China), which tended to become world orders, are not topical any more. However, today under the conditions of new world order being formed, there is an increasing number of humanistic-oriented intellectuals who think that totalitarianism is not an anachronous notion and incidental negative phenomenon in the historical development of Western political, ideological and cultural circle. The voices are becoming louder and louder pointing out that there is a new totalitarianism being created – neo-liberal totalitarianism which, as it seems, will spare no one, not one of the existing and new states, not one ethnos, language or religion, not one part of the planet.

The aim of this paper is to point at the possibility of totalitarian tendencies occurring in political practice of some developed liberal democratic states, which are essentially different in form from those 19th century Nazi, fascistic or Stalinist-type tendencies. The roots of these neo-totalitarian tendencies are in the very nature of neo-liberal capitalism and its ideology, the only motive of which is to accumulate profit in favour of world capital centers and multinational companies.

МОДЕЛИ ПОСРЕДНИКА НА ЕЛЕКТРОНСКОМ ТРЖИШТУ

Тамара Урош,

Београдска пословна школа, Београд

Игор Урош,

Полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду су представљени основни модели посредника на електронском тржишту. Уобичајен пословни модел садржи комбинацију следећих фаза: оглашавање, преговарање, наручивање, плаћање, и испорука. У најједноставнијем случају све интеракције се дешавају директно између купца и добављача. Савремени трендови иду у правцу одвајања појединих функција које постепено преузимају специјализовани посредници.

Електронско тржиште олакшава директан контакт купаца и продаваца, и као резултат, улога посредника може бити смањена. Међутим, иако развој електронског тржишта доводи до изумирања одређених врста посредника, ново тржиште условљава појаву нових типова посредника. Ови посредници врше функцију повезивања купаца и продаваца, обезбеђујући купцима информације о производима, а продавцима маркетиншке информације, врше физичку испоруку и плаћање, обезбеђују поверење међу купцима и продавцима и осигуравају интегритет тржишта.

Кључне речи: Интернет, Web, електронско тржиште, посредници.

1. УВОД

Данашње друштво карактерише убрзан технолошки развој. Један аспект ове технологије, Интернет, у потпуности мења начин на који фирме

улазе у интеракције са својим купцима. Њорлд Њиде Њеб је његов најмлађи и најбрже растући део. Њеб је креиран у CERN-у у Швајцарској 1989. Године 1992. развијен је графички кориснички интерфејс Мосаиц и од тада почиње убрзано коришћење Интернета у комерцијалне сврхе. Брз развој Интернета и константан пораст његове популарности мотивисао је многе компаније да га користе као медиј за промовисање и продају својих производа и услуга [Uroš,1-5], [Filipović,1], [Filipović,2], [Ray], [Rowley, 2], [Rowley, 3], [Kleindl].

Интернет мења класичан начин пословања и економске обрасце. Развијају се нови модели комерцијалних интеракција у којима на електронском тржишту учествују и купци и продајци. Светска трговина, укључујући компјутерски софтвер, забаву, информационе службе, техничке информације, финансијске службе и професионалне услуге, као што су пословни и технички консалтинг, рачуноводство, архитектонски дизајн, правни савети, итд., убрзано се развија. Све већи део ових трансакција одвија се on-line. Интернет има потенцијал да револуционизује трговину у овим и другим секторима, знатно смањујући трошкове трансакција и уводећи нове типове комерцијалних трансакција [Yan], [Watson], [Indran], [Schneider], [Konstantas] [Rowley, 1].

Интернет служи истовремено као комуникациони, трансакциони и дистрибуциони канал [Reedy], [Pantović], [Jhingran].

Интернет као електронско тржиште представља платформу за електронску трговину. Према томе, Интернет и електронску трговину морамо схватити у контексту тржишта на ком се дешавају интеракције и где је основни предуслов схватање суштине потрошачеве оријентације [McKnight], [Hanson], [Manchal].

Електронску трговину можемо најопштије дефинисати као продају и куповину коришћењем рачунарских мрежа. У том контексту, ово није потпуно нова активност; њено порекло можемо да пратимо од 60-их година, тј. од појаве електронске размене података, EDI-ја (Electronic Data Interchange). Традиционална електронска трговина била је фокусирана на бусинес-то-бусинес трансакције преко приватних мрежа у форми ЕДИ-ја. Са појавом Интернета електронска трговина укључује нове облике трансакција и учесника у трансакцијама [Jazayeri], [Hardaker].

Електронско тржиште смањује трошкове трансакција и олакшава директан контакт купаца и продаваца, и као резултат, улога посредника може бити смањена. Међутим, иако развој електронског тржишта доводи до изумирања одређених врста посредника, ново тржиште условљава појаву нових типова посредника. Ови посредници врше функцију повезивања купаца и продаваца, обезбеђујући купцима информације о производима, а продавцима

маркетиншке информације, врше физичку испоруку и плаћање, обезбеђују поверење међу купцима и продавцима и осигуравају интегритет тржишта.

2. УЛОГА ПОСРЕДНИКА НА ЕЛЕКТРОНСКОМ ТРЖИШТУ

Према степену централизације разликујемо две основне форме тржишта. У децентрализованом тржишту, купци и продавци су у директној међусобној вези, док код централизованог тржишта, један или више посредника стоји између продавца и купца. Посредници су нпр. брокери, продавци на мало, аукцијске куће итд. Они праве проспекте са информацијама и нуде додатне услуге, као што су категоризација производа и гаранција квалитета и успостављају поверење између учесника трансакција, а често и извршавају трансакције. Усаглашавањем понуде и потражње, посредници унапређују координацију између учесника трансакција и успостављају тржишну равнотежу. Они често раде за свој интерес, појављујући се као неутрална трећа страна, док у осталим случајевима репрезентују или продавца или купца.

Главна разлика између централизованог и децентрализованог тржишта је у томе што посредници смањују број контаката које купци и продавци треба да успоставе у циљу сакупљања свих могућих информација [Baligh]. Ово може да има за последицу смањење укупних трансакционих трошкова.

По својој природи, Интернет олакшава размену информација, и нуди јаку подршку трансакцијама без обзира на врсту тржишта (са или без посредника). С једне стране, Интернет побољшава директан контакт између продавца и купца и као последицу смањује потребу за посредницима, док, с друге стране, савремене информационе технологије олакшавају реализацију посредничких служби рушењем неких баријера које постоје на физичком тржишту.

Интернет омогућава ширење и интеграцију удаљених и географски одвојених тржишта. Као резултат, број купаца и продаваца који постоје на неком тржишту расте. Мањи трошкови трансакција и расположивост квалитетнијих информација могу да подстакну потенцијалне купце и продавце да се укључе у тржиште, што повратно утиче на неке карактеристике тржишта као што су величина, фреквенција поруџбина итд. Интернет олакшава понуду услуга на глобалном нивоу и омогућава лакшу сарадњу са пословним партнерима олакшавајући обједињавање понуде комплементарне робе и услуга. Ово утиче на пораст конкуренције и улазак нових учесника са улогом посредника.

Посредници у електронској трговини смањују максималан број потенцијалних контаката између партнера и, следствено томе, смањују трошкове трансакција и боље усаглашавају понуду и тражњу. На тржишту са н продаваца

и m купаца, посредници редукују максималан број контаката са n^*m на $n+m$ [Baligh].

Електронска трговина не само да појачава позицију традиционалних посредника у трговинским трансакцијама, већ условљава и појаву нове генерације посредника, тј. организација које извршавају посредничке задатке у свету електронске трговине. Развој мрежне инфраструктуре подржава радикално реструктурирање процеса и организација које повезују произвођаче и потрошаче. Иако ће доћи до умножавања директних веза између купаца и продаваца, то неће условити нестанак посредника. Упоредо са традиционалним, појављују се и нови типови посредника који успостављају везе између произвођача и потрошача.

Са појавом Интернета и електронске трговине, неки истраживачи су предвиђали смањење улоге посредника или чак њихов крај. Тако нпр. сматра се да елиминисањем трговаца на велико и трговаца на мало из традиционалног ланца могуће је смањити продајну цену производа за готово 62% [Benjamin]. Полазећи од тога може се очекивати да ће коришћење Интернета и одговарајућих информационих технологија утицати на смањење трошкова и успостављање ближих веза са потрошачима заобилажењем организација које сада врше посредничку улогу у традиционалном ланцу вредности. Мрежа би служила као тржиште, омогућавајући директну размену између продаваца и купаца. Главни аргумент је да ће информациона технологија омогућити произвођачима да сами извршавају активности које су традиционално извршавали посредници, из чега ће корист имати и произвођачи и потрошачи. Произвођачи ће остварити корист зато што им у том случају остаје већи део зараде, а потрошачи имају већи избор уз ниже цене.

Али, иако се технички напредак и организационе промене врше убрзаним кораком, предвиђени тренд у правцу елиминације посредника не може се посматрати тако једнострано.

Произвођач T-shirt мајица Fruit of the Loom користи Интернет чак и да би појачао улогу посредника у њиховом ланцу продаје. Компанија улаже велике напоре да би помогла највећим дистрибутерима како би почели да користе Интернет и обезбеђује подршку у прављењу каталога и успостављању он-лине куповине. Дистрибутери приказују лого компаније Fruit of the Loom на њиховом Web-сајту, али такође имају могућност да у своје каталоге укључе и друге произвођаче. Произвођачи се надају да ће повећати производњу и могућности наручивања без успостављања директних веза са хиљадама малих потрошача и испунити логистичке задатке повезане с тим [Radosevich].

Теорија трансакционих трошкова заснива се на могућности предузећа да изабере да ли ће интернализovati процес продаје својих производа унутар сопствених организационих оквира или ће се ослонити на тржиште и остваривати тржишне односе са екстерним фирмама. Интерна хијерархијска структура подразумева интегрисање свих активности у сопствену управљачку структуру. Каснији истраживачи су проширивали ову теорију укључивањем квазихијерархијских и квазитржишних структура као алтернативних управљачких форми за које се произвођачи могу одлучити. Ипак, основни концепт остаје исти: предузећа се одлучују на управљачку форму која је ближа хијерархијском него тржишном концепту онда када трансакциони трошкови произашли из тржишне координације постану већи од производних трошкова [Coase], [Williamson].

Касније је повезана теорија трансакционих трошкова са електронским комуникацијама. Наиме, показано је да електронске мреже могу да утичу на смањење трансакционих трошкова и на формирање електронских тржишта и електронске хијерархије. Другим речима, електронске мреже охрабрују вертикалну дезинтеграцију фирми смањењем трансакционих трошкова у односу на производне трошкове [Malone,1], [Malone,2].

Теорија трансакционих трошкова може се применити на електронско тржиште на два начина. Заговарачи хипотезе о угрожености посредника тврде да мрежа утиче на смањење трансакционих трошкова када произвођачи обављају директни маркетинг са крајњим потрошачима. С друге стране, исту теорију можемо користити да бисмо показали да смањење трошкова координације чини једноставнијим куповину ових посредничких функција у односу на њихову интеграцију у сопствену организациону структуру.

На традиционалном тржишту посредници обезбеђују низ различитих услуга које се плаћају кроз трговачку маржу. Посредничке функције које помажу потрошачима обухватају:

- помоћ у процени, контроли квалитета и проналажењу одговарајућих производа, обезбеђујући информације о производима и корисности тих производа,
- смањење изложености потрошача ризику, обезбеђујући потрошачима могућност враћања неисправних производа или давања додатних гаранција,
- дистрибуцију и испоруку производа.

Посредничке функције које помажу произвођачима укључују:

- креирање и ширење информација о производима ради информисања потрошача о постојању и карактеристикама производа, вршећи на тај начин утицај на купце и њихов избор,
- обезбеђење информација о потрошачима (фирме за истраживање тржишта обезбеђују информације које произвођачи користе у циљу увођења нових производа и планирања производње постојећих),
- смањење изложености ризику јер, попут потрошача, и произвођачи се суочавају са ризиком при уласку у комерцијалне трансакције, као што су крађе и преваре, који се традиционално преноси на трговачке и кредитне посреднике,
- интеграција произвођачевих и потрошачевих интереса, пошто су због сукоба интереса произвођача и потрошача потребне многе посредничке функције у циљу њиховог балансирања и интегрисања и
- редуковање трошкова дистрибуције.

Координирајућа улога коју посредници играју у процесу размене представља скуп различитих функција, на које електронски сервиси на Интернету имају различит утицај. Неки од ових сервиса могу да одраде велики посао у олакшавању претраге производа, али много теже могу да понуде дистрибуцију производа, осим у случају софтвера и информација. Очигледно је да се јавља нови тип посредника, а то су посредници на Интернету. Ови посредници укључују директорије, сервисе за претраживање, виртуелне трговине, издаваче, виртуелне препродавце, процењиваче Web-сајтова, сервисе за мерење аудиторија, финансијске посреднике, интелигентне агенте, итд.

- Директорији. Директорији помажу потрошачима да пронађу произвођаче категоризацијом Web-сајтова и обезбеђењем структурних менија за олакшање навигације. За сада су ови сервиси бесплатни за потрошаче. Постоје три типа ових сервиса:
- Општи директорији, као што је нпр. Yahoo, обезбеђују општи регистар мноштва различитих сајтова. Обично је укључена нека шема за организовање и избор одговарајућег сајта, а подржано је претраживање по кључним речима.
- Комерцијални директорији, као нпр. All-Internet Shopping Directory, фокусирани су на обезбеђење индекса комерцијалних сајтова на Web-у. Такође, могу да пруже информације о специфичној комерцијалној области, излиставајући чак и фирме које немају Web-сајтове.

- Специјализовани директорији, као што је нпр. Jeff Frohwein's ISDN Technical Page, тематски су директорији. Могу се користити за подршку комерцијалној размени обезбеђујући потрошачима информације о квалитету и техничким карактеристикама робе појединачних произвођача, уз подршку једноставног претраживања.
- Сервиси за претраживање. Насупрот директоријима, сајтови за претраживање, као што су нпр. Lycos и Infoseek, омогућавају претраживање великих база Web -сајтова индексираних по кључним речима. Они углавном не дозвољавају претраживање базе директно, и ретко су тематски специфичне. Могу да омогуће појединцима да додају улазе у базу.
- Виртуелне трговине. Овај термин се користи да би означио сајт који има линк према више од два сајта. Према томе, многи комерцијални директорији заправо су виртуелне трговине. Ипак, потребно је експлицитно раздвојити директорије који садрже списак екстерних комерцијалних сајтова од ових посредника, који као традиционалне физичке трговине обезбеђују инфраструктуру за продају од које остварују добит, као што је проценат од продаје. Често, ове трговине имају географску одредницу (нпр. The Alaskan Mall). Виртуелне трговине могу да садрже линкове ка трговинама које нису експлицитно део те трговине. Кључна разлика између виртуелне трговине и директорија је у извору њихових прихода. Виртуелне трговине остварују приходе од својих купаца, док директорији немају купце, већ остварују приход од неке врсте оглашавања.
- Издавачи. Издавачи су „генератори саобраћаја“ који нуде свој садржај потрошачима (нпр. Information Week или Wired Magazine). Они представљају он-лине часописе. Издавачи постају посредници када нуде своје линкове ка произвођачима путем оглашавања или листинга производа везаних за њихов садржај. Издавачи остварују добит од оглашавања или од продаје.
- Виртуелни препродавци. За разлику од виртуелне трговине, виртуелни препродавци продају производе директно потрошачима (нпр. International Shopping Club). Они добијају производе од произвођача, који се не могу одлучити за директну продају, већ се радије опредељују за ефикасне посреднике.
- Процењивачи Web-сајта. Они нуде неку форму процене Web-сајтова, која може помоћи смањењу ризика потрошача (нпр. GNN). Понекад

су процене засноване на фреквенцији приступа, а некад представљају само преглед сајтова. Добит могу да остварују зарачунавањем зараде произвођачима које процењују, или потрошачима за своје услуге. Такође, и неки од директорија и претраживачких сајтова почињу да обезбеђују ову врсту услуге.

- Сервиси за оцењивање аудиторијума. Оцену аудиторијума на Интернету реализују фирме као што су нпр. The Internet Audit Bureau i Nielsen. Иначе, Nielsen је фирма која доминира међу сервисима за оцењивањ аудиторија у другим медијима, и убрзано покушава да оствари доминантну позицију и у оцењивању аудиторија на Интернету.
- Финансијски посредници. Било која форма електронске трговине захтева постојање одговарајућих средстава за плаћање. Системи плаћања могу имати разне форме, укључујући плаћање помоћу кредитних картица (нпр. Visa, Mastercard), електронских чекова (CyberCash, Checkfree), плаћање дигиталним кешом (Digicash) итд. Ови финансијски посредници могу да остварују добит по трансакцијама, преузимајући тако и ризик везан за ток новца.
- Интелигентни агенти. Интелигентни агенти представљају одговор на проблеме у вези са навигацијом на Интернету. Агенти су софтверски програми који се активирају давањем одређеног критеријума за претраживање добијеног од корисника, при чему памте претходно понашање корисника у циљу оптимизације претраживања. Они могу да се појаве као нова посредничка служба коју купци „унајмљују“ у потрази за одређеном робом или услугама. Један такав интелигентни агент је сајт БаргинФиндер.

Поред економских, постоји и више неекономских фактора за очекивање континуитета улоге посредника у електронској трговини. Тако нпр., моћ посредника, која произлази из њихове директне везе са крајњим потрошачима, може условити одустајање произвођача од потпуног премошћавања посредника из страха од освете. Ово може бити прелазни феномен, јер у овом моменту само мањи број потенцијалних купаца користи Интернет као платформу за електронску трговину. Према томе, предузећа не желе да ризикују губитак већине послова због тог мањег дела купаца који користе Интернет. Нпр. француска авио-компанија Air France користи French Teletel систем за обезбеђење он-лине резервација седишта, који је приступачан готово свим предузећима и половини домаћинстава у Француској [Streeter]. Она је

планирала да својим највећим купцима дистрибуира штампаче карата, чиме би им омогућила избегавање путничких агенција. Ипак, на крају је одустала од тог плана из страха од освете агенција које би се могле одредити за друге авио-компаније. Уместо тога, свако ко резервише карту преко Интернета мора да је купи преко агенција, на традиционалан начин.

Потрошачи могу изабрати коришћење, било традиционалних или он-лине посредника пре свега због тога што посредници репрезентују већи број произвођача. Наиме, када појединачни произвођачи не могу да задовоље све потребе потрошача, тада су много пожељније посредничке службе. Нпр. једна авио-компанија не може да обезбеди летове у сва места у било које време које одговара купцу. Поред тога, купац више верује савету посредника који представља већи број произвођача, јер посредници неће бити пристрасни као произвођачи који представљају сопствени производ, иако и ово може бити манипулисано различитом добити коју остварују од различитих произвођача.

Дакле, улога посредника на електронском тржишту се не смањује, већ на супрот томе, развој информационе инфраструктуре води убрзаном стварању нових форми посредника.

3. МОДЕЛИ ПОСРЕДНИКА НА ЕЛЕКТРОНСКОМ ТРЖИШТУ

Учесници у електронској трговини могу бити купци, продавци и посредници. Купац тражи одређене услуге или производе од продавца или посредника, очекујући испоруку тражене робе, односно услуга. Продавац нуди робу или услуге купцима или посредницима, испоручује их према договореним условима и може да захтева плаћање за њих. Посредници нуде одређене услуге купцима и продавцима, а могу да нуде робу купцима или другим посредницима. Конкретни пословни модел може да има било који број ових учесника, али у најмању руку мора да укључује купца и продавца.

Робе и услуге које нуди посредник могу бити разноврсне. Посредник може да пружа услуге претраживања, оглашавања, преговарања, плаћања. Купци, продавци и посредници могу да изаберу специјализоване посреднике за обављање одређених функција тако да не морају сами да их обављају.

Уобичајен пословни модел садржи комбинацију следећих фаза:

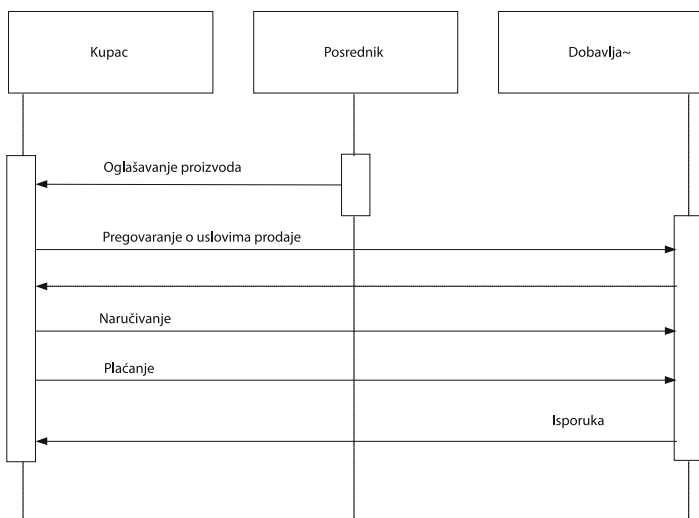
- **Оглашавање:** Објављивање описа расположивих производа и услуга, како би друга страна могла да пронађе оно што је интересује. Најчешћа имплементација укључује: објављивање на веб серверу (пасивно), дистрибуцију путем e-mail (активно), или активно претраживање и проналажење уз помоћ мобилних агената.

- Преговарање: Када је производ од интереса пронађен, може да почне преговарање у погледу услова продаје, које мора завршити споразумом између укључених страна како би се наставило са наредним фазама.
- Наручивање: Након успешног преговора следи наручивање производа.
- Плаћање: Ако се ради о роби која се плаћа, неопходно је обавити плаћање трансфером реалног новца или помоћу неког од метода који се користе за плаћања преко Интернета.
- Испорука: У овој фази тражени производ се испоручује купцу након добијања потврде од стране банке или друге финансијске институције о извршеном плаћању.

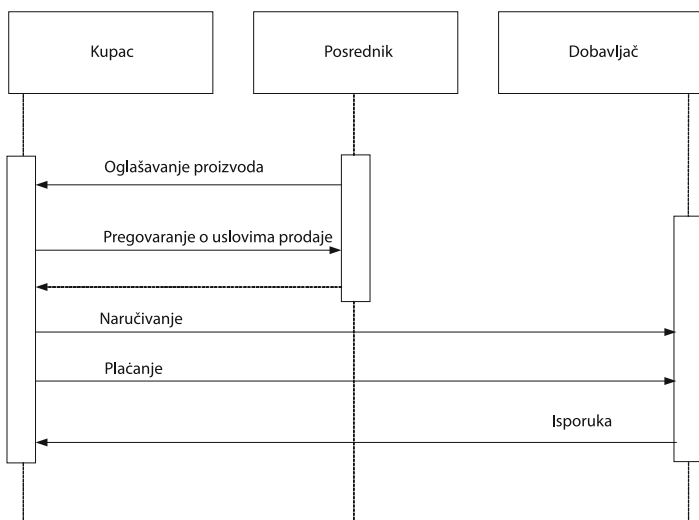
У најједноставнијем случају све интеракције се дешавају директно између купца и добављача. Овакав модел можемо назвати директни модел [Verity]. Савремени трендови иду у правцу одвајања појединих функција које постепено преузимају специјализовани посредници. Предност овог модела за добављача је у томе што он не мора да имплементира све процесе, већ плаћа посредника за обављање неких услуга. Купац такође остварује корист, јер му овај модел пружа могућност да са једне локације пореди цене и спецификације производа, и да наручи одабрани производ.

У првом моделу који је представљен UML секвенцијалним дијаграмом посредник преузима улогу оглашавања од добављача. Да би обављао ову функцију посредник мора да има маркетиншке информације од добављача, као нпр. податке о добављачу, производима или каталог производа. Оглашавање може бити обављено стављањем каталога на Web сервер посредника или у претраживач, или слањем података купцима и другим посредницима. Овај модел се често користи у апликацијама за електронску трговину и одговара порталима, као што је нпр. Амазон.цом.

У другом моделу приказаном на слици 3.2. посредник, поред оглашавања, нуди и услуге преговарања. Добављач у овом моделу мора снабдети посредника додатним информацијама, као што су модел цена и попушта. Овај модел треба да омогући посреднику да преговара са купцем на разуман начин у корист добављача. У зависности од комплексности модела, преговарање може да иде од једноставног попушта за наручивање веће количине производа до софистицираних модела који се заснивају на класификацији потрошача, њиховој историји куповине, итд.

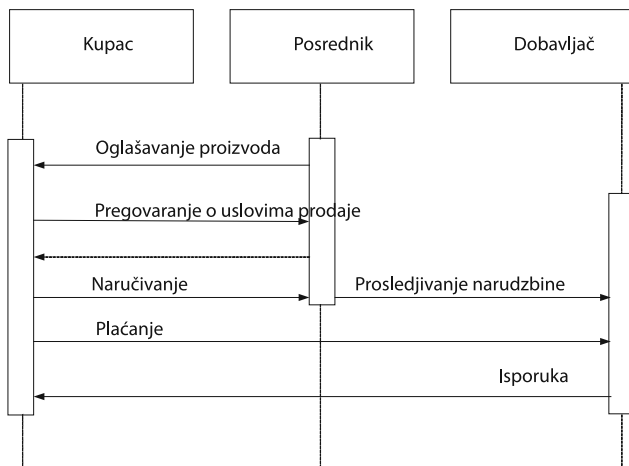
Слика 3.1. Први модел

Слика 3.2. Други модел

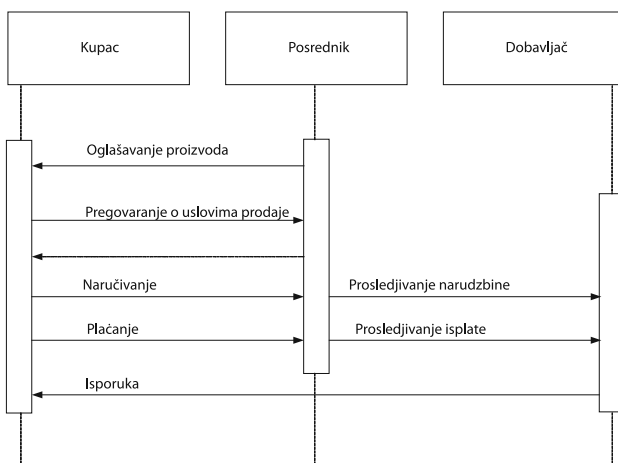
Трећи модел је модел у ком посредник, поред оглашавања и преговарања, прима и наруџбине за добављача. Посредник може да захтева од купца све неопходне информације за креирање и слање коректне наруџбине коју ће добављач прихватити. Он може одмах да прослеђује наруџбине добављачу или да их сакупља и шаље повремено као једну поруку (нпр. једанпут дневно).

Посредник може да нуди купцу и могућност комбинованог наручивања производа. Ова комбинована наруџбина може бити подељена у поднаруџбине за различите добављаче.

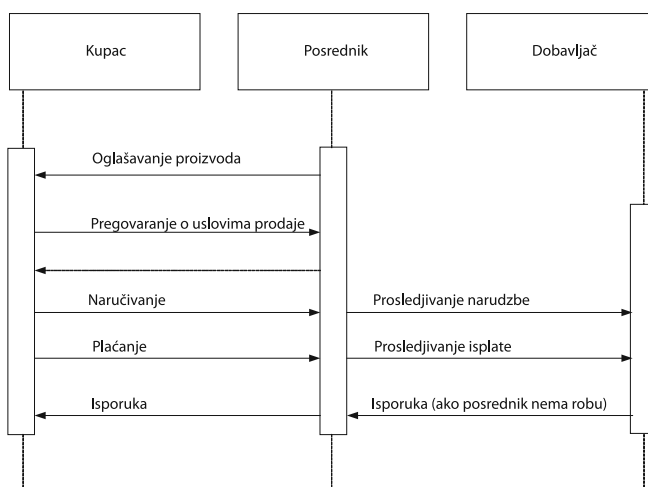
Слика 3.3. Трећи модел

У четвртном моделу посредник поред оглашавања, преговарања и наручивања обавља и услуге плаћања у корист добављача. Купац нпр. може да плати посреднику помоћу протокола за микроплаћање, а посредник да изврши плаћање добављачу помоћу протокола за макроплаћање након акумулирања већег броја уплата, смањујући на тај начин трошкове трансакција.

Слика 3.4. Четврти модел

У петом моделу приказаном на слици 3.5. посредник обавља и испоруку робе и услуга до купца. Механизми испоруке за електронску робу су: преузимање датотека са ФТП или Web сервера или слање помоћу е-маил поруке. Физичка испорука је ван оквира овог модела. Посредник може да делује и као „гатеаут“ за испоруку, обезбеђујући јединствену услугу испоруке за своје купце који преузимају датотеке преко Интернета и имају различите канале испоруке за своје добављаче. Овај модел омогућава посреднику да комбинује производе различитих добављача, креира, нуди и продаје комбиноване производе. На овај начин и сам посредник постаје добављач, чиме се губи јасна граница између посредника и добављача. Проблем у овом моделу је што посредник има копију производа коју може искористити за нелиценцирано копирање и продају, што представља генерални проблем са електронском робом.

Слика 3.5. Пети модел

4. ЗАКЉУЧАК

У раду је представљен Интернет као платформа за електронску трговину. Указано је да електронско тржиште смањује трошкове трансакција и олакшава директан контакт купаца и продаваца, и као резултат, улога посредника може бити смањена. Међутим, иако развој електронског тржишта доводи до изумирања одређених врста посредника, ново тржиште условљава појаву нових типова посредника. Ови посредници врше функцију повезивања купаца и продаваца, обезбеђујући купцима информације о производима, а продавцима маркетиншке информације, врше физичку испоруку и плаћање, обезбеђују поверење међу купцима и продавцима и осигуравају интегритет тржишта.

Уобичајен пословни модел садржи комбинацију следећих фаза: оглашавање, преговарање, наручивање, плаћање, и испорука. У најједноставнијем случају све интеракције се дешавају директно између купца и добављача. Овакав модел можемо назвати директни модел. Савремени трендови иду у правцу одвајања појединих функција које постепено преузимају специјализовани посредници. У раду су приказани основни модели посредника представљени помоћу UML дијаграма.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [Baligh] H. Baligh, L. Richartz: „*Vertical Market Structures*.“ Boston/Mass.:Allyn and Bacon, 1967.
- [Coase] R. Coase: „*The nature of the firm*.“ *Economica*, 4 (November), pp. 386-405, 1937.
- [Filipović,1] V. Filipović, T. Uroš, D. Starčević, I. Uroš: „*The Payment Methods in Electronic Marketing: IDEF1X Model*“, 6th Balkan Conference on Operational Research, pp 54, Solun, 2002.
- [Filipović, 2] V. Filipović, T. Uroš, I. Uroš: „*Internet kao interakcija sa kupcima*“, INFOTEH 2000, str.105-110, Vrnjačka Banja 2000.
- [Hanson] W. Hanson „*Principles of Internet marketing*“, South Western College Publishing, Cincinnati, Ohio, 2000.
- [Hardaker] G. Hardaker, G. Graham: „*Wired marketing energizing business for e-commerce*“, Wiley, Chichester, 2001.
- [Indran] I. Naick, J. K. O'Brien, J. Nicolson, T. Oya: „*Design Considerations: From Client/Server Applications to e-business Applications*.“, IBM Redbooks, USA, 2000.
- [Jazayeri] M. Jazayeri, I. Podnar: „*A Business and Domain Model for Information Commerce*.“ Proc. HICSS, Maui, Hawaii, 2000.
- [Jhingran] A. Jhingran: „*Anatomy of a Real E-Commerce System*.“, Proceedings of the ACM Conference MOD 2000, pp 571-572, Dallas, TX USA, 2000.
- [Kleindl] B. A. Kleindl: „*Strategic electronic marketing: managing e-business*“, South Western College Publishing, Cincinnati, Ohio, 2001.
- [Konstantas] D. Konstantas, J.-H. Morin: „*Trading digital intangible goods: the rules of the game*.“ Proc. HICSS, Maui, Hawaii, 2000.
- [Malone, 1] T. Malone, J. Yates, R. Benjamin: „*Electronic markets and electronic hierarchies: Effects of information technology on market structure and corporate strategies*.“ Communication of the ACM, 30 (6), pp. 484-497, 1987.
- [Malone, 2] T. Malone, J. Yates, R. Benjamin: „*The logic of electronic markets*.“ Harvard Business Review, May – June, pp. 166-171, 1989.
- [Manchal] D. W. Manchal: „*A E-Commerce Trust Metrics and Models*“, IEEE Internet Computing, march - april 2000, pp. 36-44, IEEE, USA, 2000.
- [McKnight] D. H. McKnight, N. L. Chervany: „*Conceptualizing Trust: A Typology and E-Commerce Customer Relationships Model*.“ Proceedings of the 34th Hawaii IEEE International Conference on System Sciences – 2001, pp. 22-31, IEEE, USA, 2001.

- [Pantović] V. Pantović, S. Dinić, D. Starčević: „*Savremeno poslovanje i Internet tehnologije*.“ Energoprojekt – InGraf, Beograd, 2002.
- [Radosevich] L. Radosevich: „*The Fruits of Their Labors*.“ CIO Nov 15, 1996. (http://www.cio.com/CIO/111596_fruits.html), 1996.
- [Ray] I. Ray, I. Ray: „*Failure Analysis of an E-Commerce Protocol Using Model Checking*.“ Second International Workshop on Advance Issues of E-Commerce and Web-Based Information Systems (WECWIS 2000), Session V: Architecture, Protocols, and Analyses, 8 – 9. June 2000, Milpitas, California, USA 2000.
- [Reedy] J. Reedy, S. Schullo, K. Zimmerman: „*Electronic Marketing*.“ Hartcourt College Publishers, 2000.
- [Rowley, 1] J. Rowley: „*Remodeling marketing communications in an Internet environment*“, Internet Research 11(3), 2001.
- [Rowley, 2] J. Rowley: „*E-business, principles and practice*“, Palgrave, New York, 2002.
- [Rowley, 3] J. Rowley: „*E-business: Principles and Practice*.“ Palgrave, New York, 2002.
- [Schneider] M. Schneider, M. Hauswirth, M. Jazayeri: „*A Phase Model for E-Commerce Business Models and its Application to Security Assessment*.“ Proceedings of the 34th Hawaii IEEE International Conference on System Sciences – 2001, pp. 89-98, USA, 2001.
- [Streeter] L. A. Streeter, R. E. Kraut, H. C. Lucas, L. Caby: „*The impact of national data networks on firm performance and market structure*.“ Unpublished Bellcore manuscript, 1993.
- [Uroš, 1] T. Uroš, V. Filipović, D. Starčević, I. Uroš: „*Model e-marketinga*“, INFOTEH 2001, Zbornik na CD ROM-u, datoteka: /RADOVI/042.pdf, Vrnjačka Banja 2001.
- [Uroš, 2] T. Uroš, V. Filipović, D. Starčević, I. Uroš: „*Modeli plaćanja u e-marketingu*“, INFOFEST 2001, Budva 2001.
- [Uroš, 3] T. Uroš, V. Filipović, I. Uroš: „*Electronic Store: Generic Model*“, IASTED International Conference: Internet and Multimedia Systems and Applications, pp 10 – 16, Las Vegas, Nevada, USA, 2000.
- [Uroš, 4] T. Uroš, V. Filipović, D. Starčević, I. Uroš: „*Elektronsko plaćanje: IDEF1X model*“, INFOTEH 2003, Zbornik na CD ROM-u, Vrnjačka Banja 2003.
- [Uroš, 5] T. Uroš, I. Uroš: „*Sigurnost na Internetu*“, BEZBEDNOST br. 3/03 str. 392-415, Beograd 2003.
- [Verity] J. W. Verity, D. H. Robert: „*The Internet: How it Will Change the Way You do Business*.“ Business Week, November 14, pp. 80-86, 1994.

- [Watson] R. T. Watson, G. M. Zinkhan, L. F. Pitt: „*Integrated Internet Marketing*.“ June 2000/Vol.43, No.6 Communications of the ACM, 2000.
- [Williamson] O. E. Williamson: „*The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*.“ New York: Free Press, 1985.
- [Yan] G. Yan, J. C. Paradi: „*Success Criteria for Financial Institutions in Electronic Commerce*.“ Proceedings of the 32nd Hawaii International Conference on System Sciences, Hawaii, 1999.

INTERMEDIARY MODELS AT ELECTRONIC MARKET

- Summary -

The basic models of intermediaries at the electronic market have been presented in this paper. The usual business model contains a combination of the following stages: advertising, negotiating, ordering, payment and delivery. In the simplest case, all interactions occur directly between a buyer and seller. Contemporary trends go towards separation of certain functions, which are gradually overtaken by specialized intermediaries.

The electronic market decreases the costs of transactions and facilitates direct contact between buyers and sellers, and as a result, the role of intermediary can be diminished. However, although the development of the electronic market leads to withering away of certain kinds of intermediaries, a new market stipulates the appearance of new types of intermediaries. These intermediaries function as a connection between buyers and sellers, providing information on products to buyers and marketing information to sellers, performing physical delivery and payment, providing trust between buyers and sellers and ensuring the integrity of market.

The Internet enables to spread and integrate distant and geographically separate markets. As a result, the number of buyers and sellers existing at some market grows. Lower costs of transactions and availability of better information can move the potential buyers and sellers to join in the market, which in reverse influences some characteristics of the market such as size, frequency of ordering, etc.

The Internet makes the offering of services at global level easier and provides for the easier cooperation with business partners, facilitating also uniting of offering complementary goods and services. This influences the growth of competition and appearance of new participants at the role of intermediary.

НАСИЉЕ МЛАДИХ НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА

Небојша Теофиловић
Полицијска академија, Београд

Апстракт: Последњих година у Србији све је присутније насиље навијача на спортским приредбама, најчешће на првенственим фудбалским и кошаркашким утакмицама прволигашких клубова. Насиље испољаваји углавном малолетна лица, веома често под дејством алкохола или лаких дрога. Нови Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама није спречио ескалацију насилничког понашања на спортским такмичењима и манифестацијама, јер је оно настављено и после његовог доношења.

Кључне речи: насиље, млади, спортске приредбе, навијачи, полиција.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Хулиганство које је постало савремено друштвено зло, развило се седамдесетих година прошлог века у Енглеској, у време када се већина спортова, а највише фудбал¹ драстично почео мењати због професионализма и интернационализма. Великом брзином ова „епидемија“ се проширила на све земље.

1 Скоро свака земља у својој спортској историји има један датум забележен црним словима због жртава навијачког дивљања. Најдрастичнији пример догодио се 29. маја 1985. године на бриселском стадиону „Хејсел“ пред финални меч Купа шампиона између енглеског Ливерпула и италијанског Јувентуса. Сукоб две групе навијача окончао се смрћу 41 присталица торинског клуба, док је око 100 навијача тешко повређено.

Са насиљем на спортским такмичењима и манифестацијама све интензивније се сусрећу и далеко развијеније и уређеније државе ² од наше земље. При томе стадиони, дворане, арене и друга места за одржавање спортских приредби су одавно постали полигони за испољавање разних емоција, а веома често навијачи, познати као хулигани, од трибина направе стратиште за противнике другачијих клупских боја. Актери инцидената су углавном младићи од 16-17 година, и њима су спортске приредбе, с обзиром да су као појединци неприметни, практично једино место где могу да испоље своју нагомилану негативну енергију.

У последњих десетак година на територији Републике Србије све је присутније насиље навијача на спортским приредбама,³ како пре почетка тако и приликом путовања, а нарочито након завршетка утакмице, када је највећи број навијача „нервозан“ од дугог навијања или „одушевљен“ и „разочаран“ игром свог тима.

Психологија масе тада избија у први план, а алкохол и друга негативна стимулативна средства „потпомажу“ да навијачи све агресивније наступају и користе трибине и места ван стадиона за обрачун са свима онима који не носе исте клупске заставе. Том приликом долази до испољавања рушилачких страсти кроз најтеже облике насиља, што за последицу има наношење велике материјалне штете, лаких и тешких телесних повреда, а понекад и са смртном последицом.

Већина оних који су носиоци оваквог понашања, у ствари уопште и нису заинтересовани за сам спортски догађај, тако да после завршетка утакмице и не знају ни резултат. Њихови циљеви састоје се у: изазивању нереда; прекиду одржавања спортских сусрета; међусобним физичким обрачунима са навијачима противничких екипа; физичким нападима на грађане, играче, службена лица и припаднике полиције; насилним улажењем на терен, оштећењу спортских објеката и опреме на њима; оштећењу моторних возила средстава

2 После трагедије на „Хејселу“, енглеска влада на челу са тадашњим премијером Маргарет Тачер спровела је одлучну акцију у циљу искорењивања фудбалских екстремиста са стадиона. Специјалци Шкотланд Јарда и припадници тајне службе МИ-5 су се инфилтрирали у навијачке редове и идентификовали креаторе зла на трибинама. Поред тога камерама су покривени сви делови стадиона, док се на претплатним картама за целу сезону на полеђини налазе: подаци о власнику, број седишта и упозорење о санкцији у случају било каквих ексцеса на стадиону. Све је то довело да се утакмице Премијер лиге и нижих рангова такмичења углавном одигравају у позоришној атмосфери.

3 У спортске приредбе, према чл. 4 Закона о спорту, спадају спортска такмичења и спортске манифестације, („Службени гласник РС“ бр. 52 од 17.12. 1996. год.).

јавног саобраћаја, угоститељских и трговинских објеката око спортских терена на правцима кретања и крађе из истих; уношењу и коришћењу пиротехничких и других средстава подесних за напад или ометање одвијања спортских сусрета, као и кроз друге видове асоцијалног понашања којима се озбиљно угрожава лична и имовинска сигурност грађана.

Посебно забрињава чињеница да овакво насиље углавном испољавају малолетна лица, а стално стижу нове генерације младих који се доказују кроз све теже облике насиља. Најчешће под дејством алкохола или лаких дрога користе бодже, ножеве, ланце, бејзбол палице, металне шипке, пиротехничка и друга средства погодна за напад, па чак и ватрено оружје.

Доношењем Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама⁴ није спречена ескалација насилничког понашања на спортским такмичењима и манифестацијама. Сиптоматично је да најекстремније навијачке групе учествују и у догађајима који немају везе са спортом (паљење џамија у Београду и Нишу, инциденти испред амбасаде САД и Хрватске итд.).

ПРЕСТУПНИЧКО ПОНАШАЊЕ МЛАДИХ

У социолошкој, криминолошкој и правној литератури за преступничко понашање младих постоји мноштво израза и језичких конструкција у целини или поједини њени делови. У најширој употреби су изрази: малолетничка делинквенција⁵, делинквентно понашање младих, малолетничко преступништво и преступничко понашање младих. При томе изрази „преступништво“ и „делинквенција“ наглашавају битна својства таквог понашања (преступ, прекорачење одређених стандарда, повреда друштвених норми и вредности заштићених тим нормама), док изрази „млади“ и „малолетници“ говоре да је реч о понашању младих чланова друштва.

Поред тога, употребљавају се и термини: васпитна запуштеност, лоше друштвено понашање, запуштена омладина, проблем омладине, морално посрнули омладинци, друштвено неприлагођени, асоцијални, антисоцијални, безпризорни, хулигани, вандали, силеџије итд.

С обзиром да појава друштвено неприхватљивог понашања младих није у науци на задовољавајући начин регулисана, у литератури се налази велики

4 „Службени гласник РС“ бр. 67 од 1. 7. 2003. год.

5 Сам појам малолетничке делинквенције изведен је од латинске речи *Delictum* што значи кривично дело, односно злочин, преступ.

број „дефиниција тог појма, колико има и аутора који се баве тим питањем“.⁶ С обзиром на ограничење овог рада споменућемо само, по нашем мишљењу најрепрезентативније ауторе.

Тако, професор Милан Милутиновић⁷ издваја два схватања малолетничке делинквенције, шире и уже. По првом, ширем схватању, појам малолетничке делинквенције заснива се на проширивању појма омладинске делинквенције на све девијације у понашању младих људи (као што су: социјална неусклађеност у најширем смислу речи, скитња, пушење у школи, бежање из породице и школе и слична понашања која често излазе из оквира законских лимитација, као и оне активности које су инкриминисане нормама материјалног кривичног законодавства).

Насупрот овоме, малолетничка делинквенција, по ужем схватању, обухвата све активности малолетника које су инкриминисане по позитивним кривичним законима појединих земаља. Наиме, то су таква понашања која и за одрасла лица представљају кривична дела, јер у природи дела односно понашања не може бити разлике.

Према др Жарку Јашовићу⁸, преступничко понашање младих јесте свако понашање појединаца или група младих које је противдруштвено, односно друштвено неприхватљиво, тј. којим се крше правне или моралне норме одређеног друштва и које, када је друштвено видљиво изазива спонтано или организовано друштвено реаговање у намери да се заштите друштвена добра и вредности а и сами актери таквог понашања.

Дефиниција коју даје Бећин⁹, односи се на „лоше друштвено понашање“, а оно је „свака активност малолетних лица или малолетних група која представља знатније кршење било које друштвене норме која служи искључиво усклађивању и релативном подређивању индивидуалних потреба захтевима заједничког живота с другим људима. Ово понашање је, значи, девијантно у најширем етичком смислу, а може бити оцењено само сходно специфичностима друштвених норми које важе у датој друштвеној средини“.

Најшире значење васпитној запуштености даје Скала,¹⁰ која према њему има три ступња или фазе, и то: васпитну угроженост, васпитну занемареност

6 Скаберне, Б., „Аспекти васпитне запуштености“, Осврти, бр. 2/68, стр. 35.

7 Милутиновић, М. (1981), „Криминологија“, Савремена администрација, Београд, стр. 237-239.

8 Јашовић, Ж. (1983), „Криминологија малолетничке делинквенције“, Научна књига, Београд, стр. 61

9 Бећин, А. (1968), „О појму и називу такозване васпитно запуштене деце и омладине“, Осврти, бр. 1/68, стр. 105.

10 Скала, А. (1959), „О васпитању деце ометене у развиту“, Београд, стр. 176-178

и малолетничко преступништво. Он дефинише сваку фазу, које све заједно означава заједничким изразом и појмом васпитна запуштеност.

Интересантно је и мишљење које заступа Нунберг¹¹, који васпитну запуштеност одређује као образац озбиљног антисоцијалног понашања које не значи кршење закона, али се налази у непосредној опасности да постане деликвентно.

За разлику од њега, други аутор Брочић,¹² узима васпитну запуштеност као најшири појам, а преступништво одређује као најтежи вид васпитне запуштености.

Насупрот њима, Педичек,¹³ васпитну запуштеност сматра девијантном појавом која се изражава у несоцијализованом понашању детета.

ИЗГРЕДИ НАВИЈАЧА У НАШОЈ ЗЕМЉИ¹⁴

У задњој декади прошлог века када је започео процес реформи у земљама тзв. реалсоцијализма дошло је до погоршања друштвено-економске и социјалне ситуације у нашој земљи.

Оваквом стању допринео је, пре свега, распад тадашње Југославије (одвајање и осамостаљивање појединих република), дугогодишње ратно окружење, велики број избеглица, изолација земље од стране међународне заједнице, санкције, хиперинфлација, масовна емиграција младе и школоване популације и веома спор процес транзиције. Као последица дуготрајне друштвено-економске кризе дошло је до осиромашења знатног броја становништва, високог учешћа апсолутно сиромашних, пада индивидуалног и друштвеног стандарда и све израженије несигурности и неизвесности у животу. Висока стопа незапослености, смањење социјалне функције државе, тешкоће у задовољавању социјалних потреба становништва, ерозија морала и тешкоће у функционисању правне државе, претстављају факторе који су погодовали развоју и ширењу преступништва младих.

11 Zbornik: Ch. Gluecka – „The Problem of Delinquency” Boston, 1959, pp. 511.

12 Брочић, М. „Друштвени узроци васпитне запуштености преступништва код омладине”, Гледиште, бр. 2 и 3/62.

13 Педичек, Ф. „Васпитна запуштеност (педагошки аспекти)”, Осврти, бр. 1/68, стр. 31.

14 Наша земља је, 26.07.1990. године, ратификовала Европску конвенцију против насиља на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама. Она се обавезала на доношење одговарајућих закона из ове области, као и на предузимање практичних мера у циљу спречавања и сузбијања насиља и недоличног понашања гледалаца.

У осиромашеном друштву школа и друге институције значајне за образовање и оспособљавање младих за живот и рад нису више од угледа и не могу да удовоље савременим потребама и захтевима младих.

У Србији млади су све више фрустрирани и њихово незадовољство немаштином, бесперспективношћу и осећањем немоћи врло често се испољава насилничким понашањем и ексцесима на спортским приредбама.

Посебно негативан утицај на идентификацију младих имају средства масмедија (штампа, радио и телевизија), јер им намећу негативне узоре („жестоки момци“, „момци са врелог асфалта“ и сл.). Препуно је текстова, фељтона и емисија о „подземљу“ и њиховим вођама, као и о особама криминалног понашања и сумњивог морала.

У нашој земљи, у почетку, по узору на енглеске „колеге“, појединим екстремним групама навијачи су давани страни називи „УЛТРАС“, „РЕД ДЕВИЛС“ („Црвени ђаволи“), „Зулу Њариорс“ („Зулу ратници“), „Вандали“, „Манијаци“, „Хорде зла“ и слично. Једна група навијача „Црвене звезде“ себе је прозвала „БАХ“ (Белградес' Алцохолс Хоолиганс), чија је химна „Алкохол, алкохол, то је права ствар, ко не воли алкохол није нормалан“.

Добар део навијачког фолклора чине песме у којима навијачи свесно провоцирају супарничку страну. Тако на пример, звездини навијачи пркосе „Гробарима“ (партизановим), са песмом „Док се земља око Сунца окреће, звездини се хулигани умирити неће“. А ови одговарају „Циганима“ (звездиним навијачима) са стихом „Хиљаде Гробара хулигана свој живот даће за Партизана“.

Свуда где се игра фудбал, било професионално или аматерски долази до изгреда и екцеса с том разликом што су по обиму знатно већи они који се дешавају приликом спортских сусрета професионалних, на националном или интернационалном плану.

Екстремни навијачи се окупљају око ратоборних вођа долазе на фудбалске утакмице опремљени реквизитима за навијање, а посебно за тучу (ножеви, бодјежи, ланци, металне и дрвене шипке, бејзбол палице, пиротехничка и друга средства погодна на напад, па чак и ватрено оружје), пале бенгалске ватре и бацају „молотовљеве“ коктеле, све у циљу да се обрачунају са навијачима противничких тимова и да изазову нереде у местима одигравања утакмица.

Најекстремнији навијачи наших најпознатијих клубова, организованих у групе, као да се такмиче ко ће бити „гори“ и нанети више штете спорту. При томе навијач је познатији и цењенији ако иза себе има већи број иступа асоцијалног и криминалног карактера. Истовремено, клупски челници после сваког вандалског чина навијача за њих редовно налазе олакшавајуће околности

„Зашто се све то догодило“, несамокритично бранећи своје симпатизере, наивно говорећи (и верујући) да им је то последњи пут. Тако да у појединим клубовима имамо групе навијача које су за управу, против ње, за другог тренера, лични интерес итд.

Најјаче навијачке групе организоване су у Београду. Тако навијачи ФК „Партизана“ делују у оквиру две навијачке групе: „Гробари“ и „Јужни фронт“, док је њихов вечити ривал „Црвена звезда“ организована у оквиру навијачке групе „Делије“. Веома агресивни су и навијачи ФК „Рад“, познати под називом „Јунајтед Форс“.

Навијачке групе имају вође навијача које остали навијачи беспоговорно слушају, а често се организују и по месту пребивалишта. Што је вођа агресивнији, утолико су и изгреди навијача тежи. Преко ових појединаца клубови организују све навијачке активности, почев од куповине навијачких реквизита, одређивање ко ће о трошку клуба путовати на утакмице у земљи и иностранству, до давања месечних плата и куповину путничких возила за „најзаслуженије“ навијаче. Има и случајева да су вође навијача добијали и станове од клуба.

У већим градовима присуство навијача („делије“, „гробари“ итд.), затим формалних и неформалних екстремних навијача и асоцијалних група осећа се и у најудаљенијим градским стамбеним насељима кроз исписивање разних парола и текстова вулгарне садржине. Арсенал навијачких текстова све је богатији, а компонују се и стихови и песме са циљем да се што више увреди супарнички тим и његови навијачи. Тада се користе и познате националне песме, којима се додају увредљиви текстови и мења цео или део текста.

Експресна понашања најватренијих навијача евидентирана су и приликом гостовања њихових тимова у земљи и иностранству. Свето указује да су изазивачи нереда углавном исти појединци или групе склони агресивном и насилничком понашању. Предводе их њихове вође које често подстичу хулиганско понашање својих навијача, а не ретко праве се и „планови“ изазивања експреса и тежих изгреда приликом њиховог путовања у земљи и иностранству.

Хулигани су све агресивнији и према припадницима полиције према којима у појединим случајевима испољавају невиђену бруталност. Њихова популарност нарочито расте међу вршњацима после физичких сукоба са припадницима полиције, а нарочито у случајевима када је дошло до повређивања више полицајаца.¹⁵

15 Посебну агресивност према полицији исказали су навијачи ФК „Црвена Звезда“, 20.07.2000. године, на стадиону „Маракани“ за време одржавања међународне утакмице са ФК „Торпедо“ из Грузије, када је један полицајац задобио тешке, а 16 лаке телесне повреде.

Што се тиче безбедносних појава за време одржавања спортских приредби на територији Републике Србије у периоду од 01.01.1997. до 30.06.2004. године на спортским објектима извршено је укупно 3826 прекршаја из области јавног реда и мира (1997.-543; 1998.-470; 1999.-372; 2000.-502; 2001.-589; 2002.-564; 2003.-561; јануар - јун 2004. -225).¹⁶

Карактеристично је да је то тежих и масовнијих облика нарушавања јавног реда и мира на спортским објектима дошло у 93 случаја (1997.-7; 1998.-15; 1999.-8; 2000.-11; 2001.-18; 2002.-12; 2003.-13; јануар-јун 2004.-9). Том приликом, три лица су погинула (1998. године од добијених повреда у тучи између навијача ФК „Црвена звезда“ и ФК „Рад“, преминуо је навијач Стеван Љуботина; 1999. године на стадиону ФК „Партизан“ од испале не сигнале ракете усмрћен је малолетни Радовић Александар из Београд; 2002.

године од стране навијача „Партизана“ на железничком стајалишту испод панчевачког моста у Београду је претучен до смрти Шишковић Живорад из Београда).¹⁷

У посматраном периоду укупно је повређено 668 лица, од којих је 69 задобило тешке (10 припадника МУП-а и 59 грађана), а 599 лаке телесне повреде (238 припадника МУП-а и 361 грађани). Оштећена су и 134 превозна средства, од тога 41 возило МУП-а и 3 путничка брода. Осим тога, у шест случајева навијачи су каменицама и другим предметима оштетили службене и друге просторије клубова на стадионима, а у једном случају 01. марта 1997. године бацили су и „молотовљев коктел“ у службене просторије ФК „Партизан“ у Београду.

При уношењу пиротехничких материјала у стадионе и спортске хале навијачима често помажу и службена лица клуба. Тако је саветник директора КК „Црвена звезда“ омогућио навијачима да унесу бакље, ракете, петарде и друга пиротехничка средства у халу „Пионир“ у Београду крајем 1997. године за време кошаркашке утакмице „Црвена звезда“ - „Партизан“. Због масовне

16 Подацима за период од 1999.-2004. године није обухваћено подручје АП Косова и Метохије.

17 Поред тога, 2000. године од стране непознатог извршиоца убијен је из ватреног оружја кошаркаш КК „Партизан“, Харис Бркић, док је улазио у своје возило на паркингу испред хале „Пионир“ у Београду, а 26.03.2004. у Београду је убијен Бранко Булатовић, генерални секретар Фудбалског савеза СЦГ.

У Чачку 22.02.2004. године за време фудбалске утакмице између „Борца“ и „Партизана“, на стадиону је дошло до туче партизанових навијача, којом приликом је Лазар Лазаревић (1983) из Земуна задобило тешке телесне повреде од убода ножа.

употребе пиротехничких средстава и туче дошло је до прекида утакмице и том приликом је један навијач од испаљене ракете задобио тешку телесну повреду.

Екстремни навијачи су у више случајева демолирали инвентар на стадионима, ломећи и бацајући и више хиљада пластичних столица са стадиона према навијачима противничког тима и полицији, уништавајући рекламне паное, заштитну ограду, покретне кабине, кућице за резервне играче, голманске мреже, чупане су корнер заставице итд. Тако су, примера ради, навијачи, 10. априла 2001. године, на „Партизановом стадиону“ у Београду поломили око 2000 пластичних столица, а 08. новембра 2003. године на „Маракани“ преко 1300 столица, и на тај начин клубовима причинили велику материјалну штету.

Такође, навијачи често на утакмицама наступају и са политичких позиција, узвикују пароле и слогане непристојне садржине које су везане за политичке личности, звижде химни за време одржавања међународних сусрета и слично.

Нису ретки ни сукоби екстремних појединаца и група на међунационалној основи, током окупљања грађана на спортским сусретима или преноса утакмица. У Новом Пазару 2002. године за време ТВ преноса одбојкашке утакмице између репрезентације Турске и Југославије, у оквиру Балканског првенства за кадеткиње, гледаоци су навијали за Турску и скандирали: „Ово је Турска“, „Ово је Санџак“, „Убиј, убиј Србина“ и слично. Други пример да се спортске приредбе од стране екстремних навијача користе за нарушавање међунационалних односа је сукоб навијача ФК „Рада“ и ФК „Нови Пазар“ који се догодио 06. марта 2004. године, када је повређено 19 полицајаца и 22 навијача.

Међусобни сукоби навијачи се све чешће са трибина преносе на улицу, а често и сами навијачи договарају место туче, што представља посебан проблем за полицију да покрије сва безбедносно угрожена места ван стадиона на којима би евентуално могло доћи до нарушавања јавног реда и мира, сукоба међу навијачима и других ексцесних испољавања.

Осим на стадионима и у близини истих, појединачни и групни ексцеси све чешће се дешавају и у аутобусима и возовима¹⁸ којима путују навијачи. Врши се насилно заустављање возова, каменовања, оштећења и демолирање превозних средстава и уређаја. Све учесталије испољавање насиља у возовима може се поред осталог објаснити и прилагођавањем навијача новим условима,

18 Приликом повратка из Будимпеште 19.10.1998. године, група од око 1500 навијача ФК Црвене звезде демолирала је воз којим су путовали, причинивши велику материјалну штету, коју је надокнадио клуб „Црвена звезда“.

насталим услед предузимања све ригорознијих мера полиције према њима на стадионима и око њих, а истовремено и слабом покривеношћу припадницима полиције возова којима путују.

После ступања на снагу Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, у коме се инциденти на спортским утакмицама третирају и као кривично дела, нису се испунила очекивања да ће се његовим доношењем сузбити најтежи изгреди навијача. Наиме, навијачки бес и хулиганство се и даље испољавају на исти начин, а сада чак и приликом догађаја који немају везу са спортом.¹⁹

У периоду од доношења напред наведеног Закона, 01. јула 2003. до 30. јуна 2004. године на спортским објектима извршено је укупно 473 прекршаја из области јавног реда и мира, што је за 12,2% мање у односу на исти период 2002/2003 године (539). Укупно је повређено 147 лица, од којих је 13 задобило тешку телесну повреду (сви су грађани) а 134 лаке (41 припадник МУП-а и 93 грађана). Приведено је 380 навијача. У овим изгредима оштећено је и 27 превозних средстава (од тога 7 возила МУП-а и три речна путничка брода).

Што се тиче најтежих инцидената, од стране припадника Министарства унутрашњих послова Републике Србије поднето је 87 кривичних пријава против 184 лица, због 58 извршених кривичних дела насилничкох понашања на спортској приредби из члана 20. Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама.

Симптоматично је, у посматраном периоду, да поједини правосудни органи не поступају у свим случајевима благовремено по поднетим захтевима за покретање прекршајног поступка, не доносе решења у скраћеном поступку за извршиоце прекршаја из овог Закона, већ предмете процесуирају у редовном поступку. Најчешће се изричу минималне новчане и казне затвора. И поред доношења новог Закона, блага казнена политика стимулативно делује на извршиоце који настављају са вршењем кривичних дела и прекршаја већ приликом другог спортског сусрета.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

С обзиром да Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама није у потпуности решио проблем навијачког насиља

19 Као реакција на терор и насиље према српском народу на Косову и Метохији, у периоду од 17.-21. марта 2004. године, млади, углавном средњошколци, су запалили џамију у Београду и Нишу и изазвали инциденте испред амбасаде САД и Хрватске.

у нашој земљи, нити га може решити, поред репресивних мера потребно је што више користити и мере превенције. То подразумева пуну мобилност и ангажовање, како родитеља и васпитно-образовних установа, тако и свих друштвених и спортских субјеката, који у сарадњи са полицијом и правосуђем треба да предузму свако у оквиру своје надлежности, одлучне, енергичне и ефикасне мере у циљу спречавања и сузбијања изгледа и других облика нарушавања јавног реда и мира на спортским приредбама.

Квалитетним безбедносним проценама степена ризика од настајања инцидената, праћењем и предупредивањем намера екстремних навијача, њиховом изолацијом и ефикасном интервенцијом уз учешће и координирану сарадњу надлежних државних органа (полиција, правосуђе), спортских организација и клубова, васпитно-образованих установа и медија хулиганство на спортским такмичењима и манифестацијама, као и на улицама Београда и широм Србије свело би се у друштвено прихватљиве оквире.

Све ово, допринеће да се навијачки дух врати на спортске приредбе, да сви грађани могу да дођу на утакмицу без страха за своју безбедност, да родитељи када пусте своју децу на утакмицу не страхују за њихове животе и да се спорт афирмише у правом смислу његовог значења.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Armstrong, G. (1998). *Football hooligans: knowing the score*. Oxford, New York: Berg.
2. Бећин, А. (1968). О појму и називу такозване васпитно запуштене деце и омладине, Осврти, бр. 1.
3. Брочић, М. (1962). Друштвени узроци васпитне запуштености преступништва код омладине, Гледиште, бр. 2 и 3.
4. Gluecka, Ch. (1959). *The Problem of Delinquency*, Boston.
5. Јашовић, Ж. (1983). *Криминологија малолетничке деликванције*, Београд: Научна књига.
6. Кривокапић, В. (1980). Надзор органа унутрашњих послова над лицима склоним криминалном и социјално-патолошком понашању. „13 мај“, бр. 6.
7. Коковић, Д. (1990). Насиље у спорту: између експлозије животне снаге и лудила, Култура, бр. 88.
8. Košir, M. (1997). *Nasilje na športnih prireditvah in uloga policije pri preprečevanju nasilnega obnašanja navijačev v Sloveniji*, Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.
9. Malatesta, D. (2002). *Crime et sécurité dans le sport*. Revue internationale de criminologie et de police technique et scientifique.
10. Милутиновић, М. (1981). *Криминологија*, Београд: Савремена администрација.
11. Педичек, Ф. (1968). *Васпитна запуштеност (педагошки аспекти)*, Осврти, бр. 1.
12. Roberts, J. (2000, June). *Spectator violence in sports: a North American perspective*. European Journal on Criminal Policy and Research.
13. Скала, А. (1959). О васпитању деце ометене у развоју, Београд.
14. Скаберне, Б. (1968). *Аспекти васпитне запуштености*, Осврти, бр. 2.
15. Comeron M. (2004). *Preprečevanje nasilja v športu: odzivi na nasilje v vsakdanjem življenju v demokratični družbi*. Ljubljana: Mednarodna športna zveza Alpe Adria.
16. Williams, J., Dunning, E., Murphy, P. (1988). *Hooligans abroad: the behaviour and control of English fans in continental Europe*, London, New York: Routledge.

JUVENILE VIOLENCE AT SPORTING EVENTS

- Summary -

Under the contemporary conditions of professionalism and "business", sports competitions and events acquire various character worldwide, as well as in our country, which manifests in various forms of hooliganism, ranging from verbal, vandalism to bodily injuring, sometimes with fatal consequences.

Certain extreme groups of supporters are less and less interested in sport. Their primary goals are to cause riots, to interrupt a sport event, to fight with the supporters of a rival team, to assault citizens, players, officials and law-enforcement officers, to enter violently to the game field, to damage sport facilities and equipment in them, to damage motor vehicles, public transportation vehicles, catering establishments and shops, to bring in and use pyrotechnics and other objects suitable for assault and other forms of asocial behaviour, which seriously endangers personal and proprietary safety of citizens.

What we find particularly disturbing is the fact that in majority of cases such violence is manifested by juveniles, most often under the influence of alcohol or soft drugs, whereas they use knives, daggers, chains, metal or wooden sticks, baseball bats, pyrotechnics and other objects suitable for assault, sometimes even firearms. The leaders are usually registered as perpetrators of crimes or offences with elements of violence.

In some cases, mass media offered wrong publicity to the extreme behaviour of supporters and thus, consciously or unconsciously influenced the popularization of hooliganism in sport.

In order to oppose the hooligans at sports events in Serbia successfully, it is necessary to establish continuous cooperation between all competent authorities and those interested in prevention and suppression of this extremely negative social phenomenon, to exchange information and to make arrangements on undertaking of appropriate measures and actions.

It is also especially important to establish constant coordinated cooperation between law-enforcement and judiciary in consistent enforcement of the Law of prevention of violence and reprehensible behaviour in sport events.

Only in this way, we can expect the supporting spirit to return to sport competitions and events and the citizens to come to matches without the fear for their safety.

ПРИКРИВЕНЕ ОПЕРАЦИЈЕ НАВОЂЕЊА НА КРИВИЧНО ДЕЛО

Дарко Маринковић
Полицијска академија, Београд

Апстракт: Прикривене истражне технике данас представљају најефикасније полицијско средство у спречавању и сузбијању злочина. Њихова основна обележја су конспиративност и проактивност поступања, с циљем да се особе које врше одређене деликте наведу да се саме открију, креирањем амбијента у коме ће пласирати своје криминалне намере. Ове операције се највећим делом користе у супротстављању консенсуалном криминалу или деликтима без жртве, али њихова примена није спорна ни када је реч о другим облицима криминала. Веома често ове технике садрже одређене форме навођења на кривично дело, због чега у практичној примени морају бити фино дозирање и строго контролисане. Предмет овог рада су криминалистички аспекти прикривених полицијских операција са елементима навођења на извршење криминалног акта.

Кључне речи: прикривене операције, активна и пасивна провокација, симулована куповина предмета кривичног дела, „мамац операције“, „медена замка“

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Несумњиво је да се полиција данас, као уосталом и вековима уназад, налази на првој линији фронта борбе против криминала. Садашњи тренутак карактерише експанзија нових форми и структура криминала, нарочито оног који носи обележја организованог. Његова прикривеност и софистицираност испољавања изискују одговарајућу стратегију полицијских органа, коју такође великим делом мора карактерисати прикривеност и со-

фистицираност. С правом се констатује да су данас прикривене истражне технике најефикасније модерно полицијско оружје у спречавању и сузбијању злочина, које карактерише конспиративност и проактивност поступања, с циљем да се полиција стави у позицију из које може надгледати незаконите активности које се припремају или су у току (али их је тешко уочити), као и да наведе особе које врше одређене деликте да се саме открију, креирањем амбијента, услова и околности у којима ће они пласирати своје криминалне намере. Традиционално, прикривене полицијске операције се највећим делом користе у супротстављању тзв. „консенсуалном криминалу“ или „деликтима без жртве“ (енг. *victimless crimes*), какве су делатности илегалне трговине, пре свега наркотика али и оружја, златног накита, нуклеарног материјала, аутомобила, кредитних картица, затим проституције, децје порнографије и сл. Разлог је једноставан – основна феноменолошка карактеристика ове врсте криминала јесте прикривеност, која у великој мери неутралише бројне доказне технике, па се као најпримеренији метод ислеђивања користи онај који је такође латентан и способан да обезбеди релевантна сазнања управо у оним сегментима манифестовања у којима је та прикривеност сведена на најмању меру. Најчешће, то је сам тренутак успостављања инкриминисаног контакта. Све илегалне делатности које се одвијају пре и после њега обавијене су велом тајне и обезбеђене строгим професионализмом и високом организацијом извршења. С обзиром на чињеницу да стварни учесници процеса купопродаје забрањених добара и услуга делују сагласношћу воља, дакле консенсуално, илузорно је и у овој фази остварења дела очекивати пријаву његовог извршења и друге чињенице од значаја за истрагу.

Ипак, делатности појединаца и криминалних организације које се баве овим пословима су по свом карактеру много више проактивне него реактивне. То значи да се у њиховој реализацији не чека да се заинтересовани купци сами јаве, већ се непрекидно траже нова „тржишта“ и нове муштерије за пласман своје робе. Тако је нпр., у једном ланцу илегалне трговине наркотицима немогуће пословати искључиво са познатим и провереним партнерима, већ се неретко јављају и нова лица, која са свежим новцем кријумчарима и дилерима обећавају добру зараду. Тиме се пружа шанса припадницима државних органа задужених за сузбијање криминала, да издајући се за особе са друге стране закона заинтересоване за куповину или продају забрањених супстанци, реализују технике псеудо куповине, односно продаје предмета кривичних дела (лат. *producta sceleris*). Оне представљају проверено ефикасан метод обезбеђивања доказа у овим кривичним стварима, који због своје природе садржи и опасност

остварења недозвољене провокације, о чему треба водити рачуна при њиховој реализацији.

Униформисани припадници полиције, иако свима на видiku, нису у функцији спречавања злочина онолико колико се то уобичајено и на први поглед претпоставља. Њихово видно присуство на одређеним местима може бити од користи не само грађанима који поштују закон, већ и онима који то не чине. Потенцијални прекршиоци, знајући где се налазе униформисани полицајци, са сигурношћу могу закључити где они нису и руководити се тиме при извршењу својих криминалних радњи, попут пљачки или разбојништва. Већину ових криминалних аката практично је веома тешко решити – напади на физичка лица, на улици или у трговинској радњи, обично су почињени толико брзо – у неколико секунди – да многе жртве не могу ни идентификовати своје нападаче, чак и ако се касније суоче са њима. Жртве неретко плаши и појављивање на суду које их очекује, нарочито ако је реч о старијим грађанима који се након сведочења морају вратити да живе у истом месту где борави и осумњичени са својим пријатељима. Криминалистичка пракса је показала да операције типа „Мамац“ или „Медена замка“ у таквим случајевима представљају најбољи модус сузбијања ове врсте злочина.

Једно се мора имати у виду – уколико се жели успешно смањити криминал, снаге реда морају учинити да криминалци буду свесни велике могућности свог хватања и кажњавања. У том циљу се као веома продуктивне истичу одређене полицијске операције, о чијим криминалистичким аспектима ће бити више речи у овом раду. Из разлога што у себи садрже један облик навођења (провокације) на кривично дело, ове технике у примени морају бити веома пажљиво дозиране и њима се ни у ком случају не сме задирати у аутономност одлуке потенцијалног деликвента да изврши криминални акт. Сликовито, оне само могу представљати канал за проток илегалних намера криминалаца,¹ кроз који не смеју протицати и елементи подстрекавања, схваћеног у кривичноправном смислу.

АКТИВНА И ПАСИВНА ПРОВОКАЦИЈА КАО ЕЛЕМЕНТИ ПРИКРИВЕНИХ ИСТРАЖНИХ ТЕХНИКА

Анализирајући практичне аспекте примене прикривених полицијских операција које садрже одређене елементе навођења (провокације) на кривично дело, може се закључити да се оне, зависно од садржине, односно начина и

1 Motto, C. J., June, D.: *Undercover*, Boca Raton, 2000, p. 184.

степену умешаности тајних агената (прикривених иследника) у њима, генерално могу поделити у две категорије. У том контексту говорићемо о моделима активне и пасивне провокације на кривично дело. Активна провокација подразумева директно учешће представника закона у остварење акта који представља незаконито понашање. Узимајући одређену криминалну улогу он ступа у извршен однос са осумњиченим, преговара о извршењу деликта, конкретизује прилике и околности његовог остварења – попут места и времена предузимања радње извршења, средстава извршења и тсл. Класичан пример активне провокације представља симулована купопродаја предмета илегалне трговине, нпр. опојних дрога, где агент у улози псеудо-купца или псеудо-продавца расправља о могућностима набавке робе, њеној цени, квалитету, конкретизује место и време купопродаје, начин трансакције итд. Управо због чињенице да легендирани државни службеник у овим случајевима узима улогу активног учесника криминалног акта, ова врста провокације садржи могућност незаконитог поступања, које се у одређеним случајевима може подвести и под законом кажњиве делатности.

За разлику од активне, пасивна провокација се састоји у осмишљавању и стварању од стране представника закона таквих прилика и околности које погодују извршењу кривичног дела везано за одређену проблемску ситуацију, при чему они сами не узимају активно учешће у таквим операцијама. У овом случају полиција само конструише објективне услове за настанак деликта у одређеном времену и простору, који би у реалним, сличним приликама и околностима такође био извршен од стране тог осумњиченог на другом месту и у друго време. Пасивна провокација на кривично дело технички се може реализовати на два начина: први је да представник закона узима улогу жртве или неке друге особе, која ће самом својом појавом „привући“ на себе учиниоца деликта, а други је постављање под надзором одређених предмета, ствари и објеката у такво окружење и амбијент у коме ће бити примамљиви објект напада, односно плен потенцијалних преступника. Због своје природе, сматрамо да пасивни облици провокације не могу садржавати подстрекавање на кривично дело или друге облике понашања које ове делатности могу учинити незаконитим, односно недозвољеним.

У земљама англосаксонског говорног подручја као генерални назив за разне облике навођења на кривично дело у циљу откривања осумњичених лица и доказивања њихове кривице користи се израз *TSting Operation* (Стинг операција)². „Стинг операција“ се дефинише као дизајнирана, унапред осмишљена прикривена акција припадника полиције, која се састоји у стварању

услова, односно прилика и околности под којима се познати или непознати (потенцијални) учинилац наводи на извршење деликта, током којег се обезбеђују докази и приступа његовом лишењу слободе.³ Једна таква операција била би издавање припадника државних органа задужених за сузбијање криминала за муштерију или купца одређених забрањених услуга или производа на илегалном тржишту, с циљем да наведе лице које такве услуге или производе нуди на остварење деликта, који се управо састоји у њиховој продаји (односно нуђењу на продају), током којег се лишава слободе уз обезбеђење потребних доказа који поткрепљују његову кривицу. У пракси, „Стинг операције“ могу имати различите модалитете:

- припадник полиције узима улогу купца дроге да би се ухватио њен продавац односно добављач;
- представник закона се издаје за клијента који жели сексуалне услуге да би се ухватила проститутка или њен макро;
- полицајка узима улогу проститутке да би се ухватио клијент који жели њене услуге;
- представник закона се издаје за љубитеља и купца дејче порнографије у циљу хватања њеног добављача, односно продавца;
- изигравање добављача дејче порнографије да би се намамили њени корисници, односно педофили;
- ангажовање малолетника од стране полиције да од одрасле особе затражи продају алкохолних пића. У случају да дође до продаје алкохола малолетнику, особа која на тај начин прекрши закон се санкционише; итд.⁴

ПРИКРИВЕНЕ ОПЕРАЦИЈЕ АКТИВНОГ НАВОЂЕЊА НА КРИВИЧНО ДЕЛО

Прикривене операције активног навођења на кривично дело приказаћемо на примеру ислеђивања наркоделиката. Озбиљније и осмишљеније тајне операције (Undercover Operation) државних органа задужених за сузбијање криминала, усмерене на организације које се баве овим незаконитим делатно-

2 “Sting Operation” се може превести као операција убод п жаока, мада пренесено значење овог израза означава неку врсту преваре.

3 Nash, J. R.: *Dictionary of Crime*, London, 1992, p. 369.

4 Интернет: http://en.wikipedia.org/wiki/Sting_operation

стима, између осталог у себе укључују и послове псеудокуповине наркотика, који се уобичајено реализује у две фазе: прва је фаза куповања поверења дилера дроге, а друга њиховог лишења слободе.

Операције „куповине поверења“

Трговци наркотицима су природно неповерљиви и сумњичави према новим муштеријама из страха да би они могли бити представници закона, односно тајни агенти ангажовани на истрази њихове незаконите делатности. Зато се као опробан метод стицања њиховог поверења, ослобађања страха и опуштања у симулованом купопродајном односу намеће примена ТBuy-Walk” (купи и иди) процедуре.⁵ Њена суштина састоји се у томе да тајни агент који се представља за купца наркотика узима извесну количину ових супстанци, уредно плати узету робу и одлази, пуштајући дилера да се удаљи не лишавајући га слободе. Након извесног времена поново се успоставља контакт са дилером, уговара нова количина наркотика која се такође уредно плаћа и преузима. Куповина поверења обично почиње са мањим количинама наркотика, са тенденцијом увећања, а правило је да што се обави већи број оваквих куповина, дилер (или дилери) постаје све опуштенији и сигурнији у новог крими-партнера, уверен да није реч о представнику закона. У случају да се након сваке куповине дроге приступи лишењу слободе њених продаваца, открио би се прави идентитет тајног агента и на тај начин онемогућило дуже временско ислеђивање целе мреже осумњичених. Тајном агенту се у оваквим ситуацијама реално може пружити шанса да упозна и главне снабдеваче дрогом – тзв. гросисте, те да се инкорпорира дубље у структуре криминалне организације и упозна њене челне људе. Саставни део ТBuy-Walk” операција јесте и примена метода тајне опсервације, односно праћења, прислушкивања и осматрања осумњичених учесника илегалне трансакције, као и лица са којима ови контактирају, а који неретко могу одвести до круцијалних чланова илегалне нарко – организацији.⁶

Од оперативне процене зависи када ће процедура „купи и иди“ бити окончана операцијом „купи и ухапсиТ, што ће у највећем проценту зависити од квалитета прикупљених доказа током претходно реализованих операција,

5 Lee, G.: *Global Drug Enforcement и Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton, 2004, p. 145.

6 Маринковић, Д.: *Основни правци криминалистичког поступања у сузбијању нарко и криминалитета.* - У: Наука • Безбедност • Полиција, број 2, Београд, 2003, стр. 141.

али и фактичке и законске немогућности да се реализује већи број таквих купопродаја, које, између осталог, захтевају и доста новца који је неопходно обезбедити у те сврхе.

Операције „купи и ухапси“

Техника „купи – ухапси“ може се примењивати самостално, где се већ при реализацији прве уговорене купопродаје наркотика приступа лишењу слободе осумњичених учесника трансакције, или се пак може надовезати на TBuy-Walk” операције, у ком случају следи након неколико, претходно у потпуности реализованих послова купопродаје. У тренутку када је процес трговине обављен, односно преузета дрога и уступљен новац, тајни агент лишава слободе осумњиченог или даје знак другим агентима за подршку да брзом и енергичном акцијом ухапсе дилера, онемогућивши га да пружи отпор или побегне са лица места.⁷

Операције симуловане купопродаје наркотика веома су сложене и захтевају претходне озбиљне припреме. Тајни агент који уговара и реализује куповину ни у једном тренутку не би смео бити остављен без подршке других полицијских службеника, којих може бити различит број и који превасходно воде рачуна о његовој безбедности. Они се налазе у ближем или даљем окружењу тајног агента, прикривени, водећи рачуна да не буду уочени од стране осумњичених или евентуално њихове „екипе за надзорТ. Зависно од типа операције, агенти за подршку имају и друга, конкретна задужења. Тако у TBuy-Walk” операцијама они нагледају сам ток купопродаје дроге, а затим прате осумњиченог који је узео новац, снимају његове контактне са другим сумњивим лицима, озвучују одређене просторије и сл. У TBuy-Bust” процедури, због њене природе, само хапшење осумњиченог мора бити минуциозно предвиђено, водећи рачуна да се не угрози живот тајног агента у улози купца. Неретко су у овим ситуацијама осумњичени наоружани и покушаће да га убију, тврдећи касније да је то била самоодбрана и да нису знали да је реч о тајном полицијском агенту.⁸ Зато је веома важно да се сам агент са својим колегама претходно договори и укаже им на место на коме ће се обавити процес купопродаје, како би се сходно томе они припремили за даље поступање.

7 Lyman, M.: *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Boca Raton, 2002, p. 34.

8 Lee, G., *op. cit.*, p. 147

“Flash Roll” менаџмент

“Flash Roll”⁹ (Флеш рол) представља посебан вид симуловане куповине наркотика у којој прикривени агент у улози купца дилеру психоактивних супстанци показује одређену суму новца, како би му доказао да има средства за набавку дроге о чијој куповини се преговара.¹⁰ Пре свега, циљ показивања новца „на блиц“ (отуда израз „флешТ“) је да се осумњичени (трговац наркотицима) увери да потенцијални купац (прикривени агент) може купити дрогу, односно да је платежно способан, мада се може истаћи неколико јаких аргумената за предузимање такве делатности:¹¹ 1) показивање новца доказује да је прикривени агент озбиљан у вези куповине дроге о којој се преговара; 2) прикривени агент доказује да има средства да купи дрогу; 3) потреба за каснијим показивањем новца осумњиченима се елиминише; 4) осумњичени је, с друге стране приморан, да као противуслугу докаже да има приступ дроги тиме што ће је показати прикривеном агенту; и 5) приказивање новца намењеног куповини наркотика има тенденцију да рапидно убрза сам процес купопродаје.

Када се размишља о показивању новца неком криминалцу, увек се мора размишљати о безбедности прикривеног агента и чињеници да он, са одређеном сумом новца коју показује, неретко представља примамљив плен разбојника и убица. Да би се смањила могућност разоткривања прикривеног агента и напада на њега, користи се техника изненадног „Flash-aТ“, која се састоји у приказивању новца продавцу дроге без његовог претходног знања за то, при чему овај треба да стекне уверење да ће тај новац касније бити искоришћен за куповину дроге. Новац треба бити изложен толико да га осумњичени може избројати или се на други начин уверити да га има довољно за планирани купопродајни посао.

Планирани “Flash” је када осумњичени (потенцијални продавац наркотика) унапред зна да ће видети новац који ће бити „употребљен“ за куповину дроге. Прикривени агент у току преговора обећава да ће при следећем сусрету понети са собом новац потребан за куповину дроге, са циљем да увери дилера у озбиљност и фактичку моћ реализације посла. Ову врсту „Flash-a“ треба примењивати само у изузетним околностима, односно у максимално контролисаном окружењу. Из разлога очигледне могућности наступања

9 Израз “Flash Roll” значи изненадно, на моменат (блиц њ flash), показивање новца (roll - новац, замотуљак новца).

10 Lyman, M., *op. cit.*, p.40.

11 Lee, G., *op. cit.*, p. 155.

опасности по прикривеног агента, његовог пљачкања или чак и убиства, ову технику би ипак требало избегавати кад год је то могуће.

Изазов за агента који води случај симуловане купопродаје наркотика је изградња таквог сценарија који ће свести на минимум опасност којој ће прикривени агент бити изложен док приказује новац. Строго контролисано окружење треба бити тако конструисано како би се спречило да осумњичени чак и покуша да украде новац. Пример изградње таквог окружења био би реализација „Flash-a“ унутар банке, где је новац ускладиштен у одговарајућем сефу. Агент у улози купца доводи дилера у банку и показује му новац којим намерава платити његову робу. Прикривени агенти који надгледају случај требају бити стационирани унутар банке, прерушени у муштерије или службенике и спремни на акцију у случају да искрсну одређени проблеми.¹²

Када је новац приказан, не постоји више сумња да ли прикривени агент поседује новац за куповину дроге или не. У том случају лоптица се пребацује на терен осумњиченог – сада је на њега ред да докаже да поседује дрогу. Прикривени агент ће казати осумњиченом да му више неће показивати новац док му овај не стави на увид наркотике. Многи осумњичени ће у овом случају постати нестрпљиви и настојаће да одмах оду код свог извора снабдевања да потврде доступност дроге. У временском периоду између показивања новца и достављања дроге, главни прикривени агент треба да напусти подручје реализације „Flash-a“ и осумњиченом буде доступан само преко телефона. Агенти за присмотру би за то време требали бити у стању приправности и пратити осумњиченог до извора снабдевања, не би ли га идентификовали и касније прибавили налог за претрес његовог стана. Не треба сметнути с ума и да сам листинг телефонских бројева које је осумњичени звао у том периоду може открити идентитет самог извора снабдевања.

И осумњичени – продавац наркотика и прикривени агент знају да се елемент опасности знатно повећава када се, било новац било дрога, изнесу на отворено и постану непосредно доступни. Прикривени агент би у одређеним случајевима требао да захтева од осумњиченог да му докаже да поседује дрогу која је предмет куповине, и пре него што помисли да му покаже да има новац у те сврхе. Осумњичени ће такав предлог обично одбити, али то не треба да изненади јер су они познати по сумњичавости. У сваком тренутку прикривени агент мора бити спреман да покаже новац, посебно у случају када осумњичени показује нерасположење за даљу сарадњу са агентом. Тајни агент мора имати

¹² *Ibid.*, p. 156.

на уму да многи осумњичени немају овлашћења да покажу дрогу пре него што виде новац. Међутим, неки ће ипак понети дрогу са собом из уверења да је новац у непосредној близини и да се чека сигнал како би био донет и испоручен осумњиченом у замену за робу. Не треба сметнути са ума да је један од циљева „Flash-a“ да наведе осумњиченог да открије где се налази дрога, како би је полиција могла запленили.¹³

ПРИКРИВЕНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ПАСИВНОГ НАВОЂЕЊА НА КРИВИЧНО ДЕЛО

„Мамац операције“

Може се рећи да су „Мамац операције“ новина у полицијској тактици борбе против злочина. Користећи статистичке анализе стратегијског распореда извршених деликата у времену и простору, полиција покушава ухватити „на делу“ њихове извршиоце.¹⁴ Укратко, суштина ових операција је да припадник полиције узима улогу потенцијалне жртве одређене врсте злочина, у настојању да својом појавом изазове преступника да над њим такав злочин и почини. Овај полицајац се зове „мамац“ или „жртва/полицајацТ. Поред њега, саставни део ове стратегије је и тим за подршку, који је стациониран у близини и спреман да помогне „мамцуТ, односно изврши хапшење потенцијалних преступника.

„Операције Мамац“ се најчешће користе у борби против тзв. „уличног криминала“ – разбојништва, џепних крађа, али и код проституисања, силовања и сл. Да би ова тактика била успешна, неопходна је процена где ће се поједини злочин највероватније појавити и ко је потенцијална жртва: старија особа, туриста или неко ко је болестан или слаб. Полицајац затим узима улогу такве особе, маскира се на одговарајући начин и смешта на опасно подручје.¹⁵ За то

13 Неке полицијске службе у САД имају запечаћен новац намењен за Flash Roll, који је сачињен од новчаница чији су серијски бројеви претходно забележени, а користи се за операције које искрсну *ad hoc*. Ако тако припремљен новац садржи 100.000 долара, а за конкретну операцију је потребно само 50.000, узмеће се потребна сума а остатак се оставља у сефу и не износи се на улицу. У сваком случају прикривени агенти не би требали осумњиченом да покажу више новца него што овај очекује да види. Показивање више новца од договорене суме дилеру дроге скоро увек указује да има посла са неким неискусним, односно непрофесионалцем, што може побудити и извесну сумњу, која је свакако непожељна у таквим приликама. Замислимо да је ситуација обрнута и осумњичени тако нешто никада не би урадио и показао више дроге од количине за коју претпоставља да ће је продати и која је, у ствари, и предмет купопродаје.

14 Veene, C.: *Decoy OPS: Fighting Street Crime Undercover*, Palad. Press, Colorado, 1992, p. 57.

15 У једном примеру из праксе полиције Сан Франциска, жене су биле извлачене из кола или су им новчаници (односно торбице у којима држе новац) отимани кроз отворене прозоре на

време тим за подршку, који може бројати два и више полицајца (зависно од подручја и фактора опасности), обучен је да се уклопи у средину и стационаран је у близини „жртве“. У закрченим градским подручјима где су већина криминалаца ненасилни депароши, ова операција се може извести и са два полицајца за подршку. На отвореним подручјима, односно у случајевима када криминалци могу бити опасни или брзо побећи са места злочина, потребно је употребити већи број полицајца да би се ухватили сви осумњичени и осигурала безбедност мамац – полицајца.

Операција „Медена замка“

„Honey Trap“ (Медена замка) је врста „Стинг операције“ у којој се прекршиоци закона „маме“ (наводе) на деликт, чије се извршење тајно надгледа од стране полицијских службеника, на који начин учиниоци откривају себе и своје незаконито понашање.¹⁶ „Медена замка“ у ствари представља генерални, општи мамац који је усмерен на непозната или позната лица осумњичена за извршење одређених деликата, управо у циљу да се те особе наведу на извршење криминалног акта, током којег ће бити лишени слободе уз обезбеђење доказа о њиховој кривици. Тако нпр. полиција може у одређеном месту у коме се фреквентно врше крађе аутомобила поставити возило, које по својим видљивим карактеристикама не изазива ни најмању сумњу да је реч о полицијском аутомобилу. Такво моторно возило се претходно опрема са посебним, специјално скривеним камерама, а потом поставља у окружење

колима у стамбеној области са огромним бројем путева за бекство. Осумњичени су увек били „тркачи“ који раде на свом терену и било их је тешко детектовати и ухватити. Полицијска јединица задужена за „Мамац операције одвезла је „наместени ауто са женом полицајцем на сувозачевом седишту, која је држала торбицу у крилу тако да се лако могла видети. Претварала се да дрема. Била је упозорена да буде пасивна, избегава да гледа осумњиченог и одмах се заштити у случају физичког напада. Пре него што је сам „мамац постављен у „опасну зону, полицајци за подршку већ су били на својим местима у посебним колима, вагонима и становима изван видокруга осумњичених. Двојица од њих осматрали су терен кроз транспарентна стакла вагона и преносили информације другим полицајцима за подршку. Уочили су двојицу младића који су прво осматрали „жртву“ а потом јавили тројици других младића о „лакој мети“ у поквареним колима. Двојица од њих су били „надзорници“ док је трећи отео торбицу од полицајке. Користећи све полицајце за подршку, осумњичени су ухваћени у бегу и лишени слободе. Наведено према: Beene, C., op. cit., 1992, p. 57.

16 Интернет: http://en.wikipedia.org/wiki/Honey_trap

Овај термин се такође користи и у детективским и шпијунским новелама као синоним за клопку намењену деликвенту, у којој се користи одређени сексуални потицај жртве на учиниоца кривичног дела из области сексуалних деликата (пре свега код силовања).

(средину) које управо погодује његовој крађи или обијању, као што су мрачни делови улице, необезбеђен паркинг простор и сл. У случају крађе, камере ће снимити сам ток извршења кривичног дела и његовог учиниоца, на који начин се обезбеђују докази о деликту, идентификација самог извршиоца и његово хапшење.

Модалитет „Медене замке“ може бити и отварање одређеног бара или продавнице од стране представника државне власти у одређеној улици или градском кварту где се интензивно врше разбојништва или изнуде (рекетирање) њихових власника.¹⁷ За раднике у таквим објектима или њихове власнике постављају се управо лица која својим изгледом или понашањем остављају утисак особа која криминалцима неће представљати већу препреку у остварењу злочина (слабе физичке конституције, уплашена, незаштићена). У тренутку извршења дела камере забележе цели ток криминалне радње и на тај начин се обезбеде докази или, пак, сами припадници полиције могу реаговати *in flagranti* и ухапсити преступнике.

На интернету имамо и тзв. „Honeynet“ пројекат, којим се настоји привући пажња хакера и надгледати њихове активности којима провађују у велики број компјутерских система. У оквиру овог пројекта посебна пажња се посвећује надгледању промена у рутини и аутоматским активностима ових лица, као што су скенирања одређеног порта и сл.

„Operation Pin“

„Пин Операција“ је модел „Стинг операције“ коју су успоставили Национални одел за сузбијање криминала Велике Британије (НЦС), ФБИ, Краљевска канадска планинска полиција и Аустралијски центар за Хи-Тецх злочине.¹⁸ Њен циљ је да идентификује особе – потенцијалне педофиле, који користе интернет да би дошли до дечје порнографије. Како је то изјављено децембра 2003 године, ова операција подразумева креирање и рад на неколико веб сајтова (тзв. Thoneypots” сајтови), с циљем да се заинтересованим клијентима понуде илегалне, инкриминисане слике дечје порнографије. Саме презентације на овим сајтовима нису реалне већ имагинарне, али дизајниране тако да личе као праве, не би ли привукли што више прекршитеља закона. Веб сајтови посетиоцима нуде више опција које их, уместо до илегалних

17 Drecun, A.: *Undercover policing: infiltration by police in the criminal milieu.* - Y: NBP ñ journal of Police Academy, br. 2, 1997, p. 139.

18 Интернет: http://en.wikipedia.org/wiki/operation_pin

слика, прослеђују законодавчевом сајту на коме се обавештавају да су њихови идентификациони подаци регистровани, те да су починили злочин. На истом сајту се налази и упутство које посетиоцима помаже у одбрани, у случају да су први пут, из незнања или знатижеље, приступили овим сајтовима. Донекле је нејасно да ли су регистровани идентификациони подаци о посетиоцима ових сајтова техничке (нпр. интернет провајдер адреса) или личне природе (детаљи са кредитне картице корисника). Извесна тешкоћа у реализацији ове врсте операција је што посетиоци често покушавају наћи сајтове са дејом порнографијом из чисте знатижеље, да би се уверили да ли је у конкретном случају реч о стварном, илегалном сајту или сајту који представља својеврстан мамац креиран од стране државних органа задужених за сузбијање ове врсте криминала.

ЛИТЕРАТУРА

- Ashwort, A.: *Principles of Criminal Law*, New York, 1999.
- Beene, C.: *Decoy OPS: Fighting Street Crime Undercover*, Palad. Press, Colorado, 1992.
- De Nauw, A.: *Provokacija na krivično delo koju vrši policijski službenik*. - У: *Izbor članaka iz stranih časopisa*, Zagreb, broj 4, 1980.
- Drecun, A.: *Undercover policing: infiltration by police in the criminal mileu*. - У: *NBP - journal of Police Academy*, Belgrade, br. 2, 1997.
- Dundović, D.: *Tajne policijske operacije*, Zagreb, 2003.
- Lee, G.: *Global Drug Enforcement ñ Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton, 2004.
- Lyman, M.: *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Boca Raton, 2002.
- Маринковић, Д.: *Кривичноправни и криминалистички аспекти спречавања злоупотреба опојних дрога*, магистарска теза, Правни факултет Универзитета у Београду, новембар 2003.
- Marx, T. G.: *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley, CA University of California Press, 1988.
- Motto, C. J., June, D.: *Undercover*, Boca Raton, 2000.
- Nash, J. R.: *Dictionary of Crime*, London, 1992.
- Приручник о методама за откривање злоупотреба опојних дрога ñ Drug Enforcement Administration USA ñ DEA
- Тодини, Р.: *Тажни операцији*. - У: *Безбедност- ревија за криминалистика, криминологија и кривично право*, вонреден број, Скопје, декември 1993.
- Roduner, E.: *Verdeckte Ermittlungen*. - У: *Kriminalistik*, broj 11, 1987.
- Sačić, Ž.: *Organizirani kriminal – medode suzbijanja*, Zagreb, 2001.
- Wieczorek, E.: *Ultima ratio: Der agent provocateur*. - У: *Kriminalistik*, broj 6 - 7, 1985.

UNDERCOVER OPERATIONS OF SUBORNING TO CRIME

- Summary -

It can be stated with good reason that today undercover investigation techniques are the most efficient police weapon in prevention and suppression of crime. They are characterized by conspiracy and pro-activity of action. Their aim is to provide a position for the law enforcement from which they can oversee the illegal activities being prepared or being in progress (but hard to notice), as well as to suborn an individual who will commit certain offences to expose himself, create ambient, conditions and circumstances under which they will actualize their criminal intentions. Traditionally, undercover police operations are largely used in opposing the so-called “consensual crimes” or “victimless crimes”, such as illegal trafficking in drugs, weapons, gold jewelry, nuclear material, vehicles, credit cards, prostitution, child pornography and similar.

Undercover operations, which include certain elements of suborning (provocation) to crime, can be divided into two categories – operations of active and passive provocation. Active provocation means direct participation of law enforcement representative in commitment of crime. Taking over a certain criminal role, he enters into a relation with a suspect, negotiates on commitment of offence, specifies the opportunities and circumstances of their actualizing – like place and time of crime commitment, means of commitment, and similar. Passive provocation includes devising and creating such opportunities and circumstances by law enforcement representatives, which are favourable to commitment of crime, related to certain problem situation, whereas they do not take active part in such operations. In this case, police only develop objective conditions for an offence in certain time and place, which would, also be committed by the suspect under real similar opportunities and circumstances in some other place and at some other time.

The paper presents crime-investigation aspects of some undercover police operations such as Buy-Walk and Buy Bust procedures, Flash Roll management, Decoy or Honey Trap operation.

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Саша Мијалковић

Полицијска академија, Београд

Апстракт: Једна од израженијих димензија проблема трговине људима у нашој земљи јесте непостојање јединствене дефиниције и схватања ове појаве у законским актима, теорији и пракси субјеката безбедности. Тек недавним законским решењем дефинисана су кривична дела која директно или индиректно санкционишу трговину људима, односно њихову експлоатацију. Та одређења су, због извесних недостатака, неприхватљива с аспекта безбедносних наука. С друге стране, теорије различитих наука и научних дисциплина имале су сопствени приступ у дефинисању трговине људима који су, и поред великих сличности, ипак оригинални, али често недовољни да би се овај феномен у потпуности сагледао.

У раду се указује на проблеме око теоријског одређења појма трговине људима, битна обележја ове безбедносне појаве, недостатке појмовног одређења у теорији одређених научних дисциплина и домаћем кривичном законодавству, те на основу тога настоји да се дефинише трговина људима с аспекта безбедносних наука.

Кључне речи: трговина људима, појмовно одређење, теорија безбедносних наука.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Трговина људима је савремен, озбиљан и изузетно сложен безбедносни проблем. Висок степен друштвене опасности коју са собом носи, повезаност

са другим облицима криминала, његова актуелност, наводна умешаност појединаца из политичких структура у тзв. „sex trafficking“ афере довели су до повећане посвећености медија овом проблему. Велика медијска посвећеност и наслови о „облицима модерног ропства“ иза којих се, осим „ефекта дневног тиража“ крије савремени безбедносни ризик, учинили су да се шири слојеви становништва донекле упознају са овим феноменом. Међутим, проблем је знатно сложенији него што се у медијима приказује (често се не разликује од других појава угрожавања, не указује се на битне факторе и моделе виктимизације лица и начине самозаштите) што, и поред поспешивања њихове превентивне функције, има ниску едукативну вредност.

С друге стране, теорије научних дисциплина безбедносних наука још увек нису у потпуности разрадиле и устоличиле референтна и систематизована знања о овом безбедносном проблему. Одређене невладине организације (Anti Trafficking Center, Београдски центар за људска права, ASTRA, Beosupport, Инцест траума центар и др.) својим емпијским истраживањима дале су допринос систематизацији знања о одређеним димензијама трговине људима, али у њеном појмовном одређењу не иду даље од дефиниција међународног и националног права.

Како су знања о овом проблему скромна, неопходно је најпре описати сложену природу трговине људима на основу индикатора у безбедносној пракси, потом анализирати њен појам у теорији одређених научних дисциплина, упоредити добијене резултате и закључке, утврдити недостатке постојећих дефиниција и на основу тога дефинисати појам трговине људима. Пре тога, осврнућемо се на проблеме теоријског одређења појма трговине људима.

2. ПРОБЛЕМИ ТЕОРИЈСКОГ ОДРЕЂЕЊА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Безбедносне науке (у ужем смислу) су релативно младе науке. Неке од научних дисциплина су конституисане пре неколико деценија (Основи безбедности), неке пре само неколико година (Етиологија и превенција појава угрожавања безбедности), а неке се управо конституишу (Безбедносна култура). Њихова теоријска мисао још није у потпуности изграђена, а због велике динамичности безбедносних појава и сталне појаве нових облика угрожавања, знања о неким безбедносним проблемима и даље нису систематизована и уграђена у теорију. Теорије научних дисциплина безбедносних наука дотичу се проблематике трговине људима најчешће у делу предмета који се односи на организовани криминал. При том нема упуштања у дубљу анализу суштине проблема, као да је проблематика овог актуелног и све сложенијег и значајнијег

облика организованог криминала сама по себи јасна и као да нема потребе за њеним објашњењем. Међутим, природа овог феномена је изузетно сложена, а знања која о њему постоје скромна.

Разлози непостојања систематизованог знања о трговини људима су многобројни, а неки од њих су следећи:

- трговина људима је, у криминалистичко-безбедносном смислу, на нашем простору релативно млада појава. Иако је била изузетно заступљена у прошлости нашег народа, данашње, „епидемијске“ мере добија почетком деведесетих година прошлог века. Свакако да се ова појава и раније испољавала у разним облицима, али њен обим и медијска пажња повећавају се након распада СФРЈ, са експанзијом негативних друштвених промена на простору новонасталих држава;
- субјекти безбедности бивших социјалистичких земаља (што је уграђено и у теорију безбедносних и криминалистичких наука на њиховом простору) упорно су негирали постојање организованог криминала на свом простору, а самим тим и постојање његових појавних облика. Теорија је прихватала схватање организованог криминала у ширем смислу по коме за његово постојање није неопходна спрега организованих криминалних група са представницима државне власти, односно политичких структура. Поред тога, постојање и деловање организованог криминала везивано је искључиво за капиталистичке земље, док је његово постојање у социјалистичким земљама изричито негирано. Распадом Варшавског уговора и уласком у процес транзиције, социјалистичке земаље су биле неспремне (у теоријском и практичном – организационо-функционалном смислу) да се одупру овом проблему;
- о људским правима се, до пре извесног времена, на подручју наше земље уопште није полемисало. Иако су и раније постојала и поштовала се, људска права постају актуелна тема најпре научне и стручне, а потом и шире јавности тек након распада СФРЈ. Томе су допринели притисци и инсистирање међународних организација и нагло повећање броја невладиних организација. Забрана ропства и принудног рада, а самим тим и трговине људима, представља заштиту једног од апсолутних права човека – права на слободу, а трговина људима један је од најозбиљнијих облика кршења људских права и облика угрожавања безбедности појединца;

- пре инкриминисања трговине људима као посебног кривичног дела, овај облик криминала погрешно је третиран као илегална миграција, кријумчарење људи, проституција, подвођење, илегални боравак лица у земљи, рад „на црној и слично. Због тога овај проблем није сагледаван детаљно, у смислу озбиљног кривичног дела иза којег најчешће стоји организована криминална група или више њих, већ онако како је најлакше доказив пред органима кривичног, односно прекршајног поступка;
- трговина људима је претежно сагледавана у сувише уском контексту, као трговина женама и децом у сврху проституције, при чему су занемаривани мушкарци као жртве и други облици експлоатације;
- кривично дело Трговина људима (члан 1116 КЗ РС)¹ је релативно скоро инкриминисано, тако да није протекло извесно време у којем би се стопа и битна обележја овог облика криминалитета могла реално сагледати. То је основни разлог немогућности праћења њених трендова и немогућности израде поуздане прогнозе њеног развоја. Због тога се није могао схватити значај ове појаве, обим њеног угрожавања и њене потенцијалне опасности по безбедност државе, друштва и појединца;
- уколико би се пронашао механизам за повезивање и доказивање директне и индиректне везе одређених облика угрожавања са трговином људима, висока тамна бројка би негативно утицала на реално сагледавање битних обележја овог безбедносног проблема. Детаљна дескрипција трговине људима и квалитативна анализа њеног утицаја на безбедност захтева сагледавање ове појаве у њеном тоталитету. То подразумева и утврђивање веза с другим облицима угрожавања безбедности, при чему они могу претходити, могу се реализовати паралелно, а могу представљати и последицу трговине људима;
- неки од добрих познавалаца проблематике трговине људима јесу и извесне невладине организације које су дале стварни допринос у сагледавању и решавању овог проблема. Осим што пружају помоћ жртвама трговине људима, оне реализују и научно-истраживачки рад чији је предмет истраживања управо овај феномен. Разлог због којег се невладине организације помињу у овом контексту јесте што су се оне на подручју наше земље релативно скоро појавиле у обиму у ком данас постоје (након распада СФРЈ);

- недостатак, односно мали обим научно-истраживачког рада о трговини људима негативно је утицао на систематизацију знања о овом проблему у теорији безбедносних наука.

3. ПРИРОДА ПРОБЛЕМА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Сложеност трговине људима као савремене безбедносне појаве се, једним делом, може аргументовати карактеристикама њених облика испољавања. Иако је немогућа поновљивост у апсолутној истоветности две безбедносне појаве, посматрањем њених појавних облика може се доћи до закључака о њеним битним обележјима. Неке од карактеристика трговине људима јесу:

- *противправности* – забрањеност позитивним међународним и унутрашњим законодавством и предвиђеност као кривично дело;
- *неморалности* – представља облик кршења основних етичких норми друштва и изазива моралну осуду ширих слојева становништва;
- *организованости* – најчешће је криминална делатност организованих криминалних група (али и неморалити), и продукћиховог организованог деловања при регрутовању, транспортовању, експлоатацији и елиминацији жртава;
- *специфичности етиологије* – специфичност и кумулативно деловање више узрока и услова који доводе до настанка, опстанка и развоја трговине људима, а који се могу класификовати на разне начине, нпр., фактори потискивања и привлачења, ендогени и егзогени фактори, унутрашњи и међународни итд.;
- *специфичности виктимолошке димензије* – односно битне црте и одлике жртава овог феномена (виктимизација, допринос сопственој виктимизацији, последице и сл.) и специфичности облика експлоатације жртава (продаја жртве другом лицу, радна експлоатација, сексуална експлоатација, илегално усвојење деце, принудно склапање бракова, трговина људским органима или деловима тела, принудно учешће у оружаном сукобима, принуда на вршење одређених криминалних радњи и остали, неспецифични облици експлоатације);
- *специфичности процеса реализације* – процес трговине људима се начелно састоји од више фаза (регрутовање, транспортовање, експлоатација и елиминација жртава) по којима се разликује од других безбедносних појава;

- *мултииманифестност* – огледа се у многобројним видовима и облицима манифестације одређених елемената трговине људима кроз све фазе његовог процеса;
- *специфичност састава организованих криминалних група* – управо због постојања више фаза у реализацији трговине људима, неопходно је постојање више „подгрупа“ организованих криминалних група (нпр., за транспортовање, за пребацивање преко државне границе, за организовање проституције и сл.), које се разликују од састава организованих криминалних група које се баве другим облицима криминалитета;
- *распрострањеност* – готово да нема државе која није суочена са видовима и облицима ове појаве угрожавања;
- *интернационалност* – трговина људима не познаје националне границе; напротив, најчешће има међународну димензију;
- *висока профитабилност* – огледа се у противправном остваривању енормно високих профита кроз разне видове и облике експлоатације жртава;
- *висок степен друштвене опасности* – огледа се у опасности коју по безбедност државе, друштва и појединаца са собом носи овај облик угрожавања и последицама које по заштићене вредности наступају или могу наступити;
- *насилност* – подразумева разне методе и средства принуде које користе организоване криминалне групе према жртвама, конкуренцији и субјектима безбедности с циљем одржања и развоја облика експлоатације жртава;
- *константни пораст* – огледа се у сталном повећању броја извршених кривичних дела која се односе на трговину људима и повећање броја, односно чланова криминалних група носилаца ове активности;
- *латентност* – подразумева тајност поступања, организовања и деловања организованих криминалних група, што доводи до „невидљивости“ појавних облика трговине људима (за ширу јавност), стварања привида да она не постоји, немогућности препознавања у њеном тоталитету и виктимизацији грађана;
- *висока шамна бројка* – у непосредној је вези са латентношћу овог феномена, и представља број извршених кривичних дела и прекршаја

непосредно или посредно повезаних са трговином људима, који су непознати субјектима безбедности;

- *мобилности* – огледа се у лакој и брзој временској и просторној покретљивости организованих криминалних група, жртава и криминалитета којег са собом носе. Првенствени циљ мобилности је да се спречи зближавање жртава и њихових клијената или успостави поверење са неким представником власти. Латентност и тамна бројка трговине људима су, између осталог, последице мобилности;
- *динамичности* – представља сталну појаву нових облика трговине људима и облика експлоатације жртава;
- *еластичности* – могућност прилагођавања новонасталим условима у друштву и конкретним ситуацијама;
- *непредвидивости* – немогућност процене и предвиђања метода, средстава и поступака чланова организованих криминалних група при реализацији трговине људима и њених појавних облика експлоатације услед њене динамичности. То за последицу има немогућност безбедносне процене и прогнозе трендова ове безбедносне појаве;
- *повезаности са другим облицима угрожавања безбедности* – свакако је једна од најзначајнијих карактеристика трговине људима с аспекта безбедносних наука. Наиме, криминалитет трговине људима и њиме противправно стечен профит имају директну или индиректну везу са другим облицима криминалитета попут тероризма, кријумчарења наркотика, оружја и аутомобила, корупције и слично;
- *недовољнајпроучености* – указује на то да овај проблем, и поред досадашњих прикупљених знања, још није истражен до тог степена да постојећа знања могу да послуже као основ за спровођење адекватне превентивне и успешне репресивне акције на националном и наднационалном нивоу и
- *недовољна ефикасности супројистављања трговини људима* – нужна је последица наведених карактеристика трговине људима.

Наведене константације потврђују исправност премисе о изузетно комплексној природи трговине људима. Ради сведимензионалног сагледавања трговине људима као безбедносне појаве и њеног утицаја на безбедност, односно заштићеност одређених вредности друштва неопходно је најпре дефинисати, што захтева интердисциплинарно и мултидисциплинарно проучавање тео-

ријског знања о овом феномену, али и емпиријских обележја у безбедносној пракси.

4. ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА ТРГОВИНА ЉУДИМА У ТЕОРИЈАМА НЕКИХ НАУЧНИХ ДИСЦИПЛИНА

Настојања одређених научних дисциплина да дефинишу трговину људима нису допринела настанку универзалне дефиниције. Напротив, има више сличних схватања овог појма: свака је дисциплина, условљена ограниченошћу сопственим предметом науке, дефинисала трговину људима сходно својим сазнањима, схватањима и потребама. При том, није заузет јединствен став око самог термина ове појаве, тако да се у научној литератури наилази на разне синтагме: трговина људима, трговина људским бићима, трговина белим робљем, бело робље, сексуално ропство итд.

Међународно право је систем научних дисциплина у оквиру којег се најраније почело са проучавањем и решавањем проблема трговине људима као глобалног феномена. За разлику од Опште историје и националних историја појединих земаља које су овај проблем почеле да проучавају пре Међународног права, али су приступале парцијално, проучавајући његове специфичности по критеријумима географског или временског ограничења, Међународно право је настојало да дефинише трговину људима на универзалном нивоу. Циљ међународних уговора је управо настојање да се одређене појаве које су од значаја за већи број земаља или чланица међународних организација једнако третирају на међународној сцени. Тако се, према Конвенцији о сузбијању ропства коју је донело Друштво народа 1926. године, под ропством подразумева „стање или положај неког појединца над којим се врше атрибути права својине или извесних од њих, а роб је појединац који има тај статус или тај положај“.² Ова конвенција се залаже и за искорењивање свих установа и праксе сличних ропству, као што су: потчињеност због дуга; принуда да неко живи и ради на земљи која припада другом лицу, без права да промени свој положај; обећање или удаја жене уз накнаду у новцу; наслеђивање жена; продаја малолетне деце и слично.³ Међутим, из педагошких и дидактичких разлога, теорија Међународног права дефинисала је трговину робљем, у:

- ужем смислу, као допремање или покушај да се допреме робови из једне земље у другу било којим превозним средством и
- ширем смислу, где се, поред саме продаје или превоза робова, под тим појмом подразумевају и многа друга дела која се односе на робовласнички

однос, а нарочито хватање, стицање или уступање лица с намером да се примора у ропство; стицање роба ради продаје или размене; уступање продајом или разменом лица које је стечено с циљем да буде продато или размењено и слично.⁴

Укратко, роб је људско биће над којим постоји, у потпуности или делимично, право својине. Трговина робљем обухвата стицање роба силом или куповином, продају и превозење робова.⁵

Осим значаја међународног права који се огледа у настојању за дефинисањем трговине људима као универзалног феномена, други значај се огледа у настојању да се спречавањем ове друштвено-негативне појаве заштите основна, природом дата права човека (људска права). Тиме је трговина људима добила епитет облика кршења људских права. Наиме, први резултати у погледу заштите човекове личности постигнути су управо на пољу забране ропства: државе учеснице Бечког конгреса 1815. године осудиле су, у начелу, трговину црним робљем „са становишта начела човечности и општег морала“ као појаву која понижава Европу, да би се нешто касније, у Паризу 1904. године пришло забрани трговине белим робљем. Међународни пакт о грађанским и политичким правима, који је усвојила Генерална скупштине 1966. године, забрањује ропство управо ради заштите основног права човека, права на слободу и личну безбедност: „нико не може бити држан у ропству; ропство и трговина робљем забрањени су у свим својим облицима“ (члан 8).⁶ Касније је донето више међународних конвенција којима се забрањују разни облици трговине људима и њихова експлоатација.

Кривично право, по логици ствари, прихвата схватање трговине људима датог у релевантном међународном и националном законодавству. С обзиром на то да је наша земља потписала и ратификовала међународноправне акте који се односе на ову проблематику, логично је да се схватање трговине људима у нашем законодавству поклапа са схватањем дефинисаним међународним конвенцијама и уговорима. Поред тога, кривичноправне науке дефинишу и појам белог робља. То су „женска лица и деца (а ређе и мушкарци) који се путем обмане, преваре или присилно ангажују за вршење проституције“.⁷

Криминалистика користи термин бело робље. При том се појам белог робља поистовећује са појмом трговине белим робљем, а трговина белим робљем поистовећује се са посредовањем у вршењу проституције.⁸ Под посредовањем у вршењу проституције подразумева се врбовање, навођење, подстицање или намамљивање женских особа на проституцију или учествовање на било који начин у предаји женске особе другом ради вршења проституције.

С обзиром на то да представља извор веома високих зарада експлоатацијом и најбезобзирнијим искоришћавањем женских особа и деце, за њу посебан интерес показују професионални криминалци и то је једна од традиционалних сфера које се, у великој мери, налазе под контролом организованог криминала.⁹ Како се криминалистика нужно ослања на казненоправне науке (Кривично право, Привредно преступно право, Прекршајно право (материјално и процесно)), може се закључити да је ово одређење преузето из Кривичног права, односно Кривичног закона, чији се основ црпи из потписане Конвенције за спречавање трговине људским бићима и експлоатације туђе проституције из 1949. године. Доношењем Допунског протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала¹⁰, теорија криминалистике је у домену појмовног одређења трговине људима доживела извесну ревизију.¹¹

Криминологија користи термин трговина белим робљем којим се означава појавни облик криминала, и то организованог. Белим робљем се сматрају особе женског пола које се на присилан или преваран начин одводе из једних држава, а затим продају и превозе у друге ради изабљивања, забаве или проституције.¹² То је један од најуноснијих послова организоване криминалне делатности и представља међународни деликт. Поред жена, чији је основни вид експлоатације сексуални, жртве су и деца, која су најчешће илегално усвајана (тзв. адопција). Трговина белим робљем представља недозвољени облик трговине – ангажовање девојака за проституцију у јавним кућама и ноћним локалима. Обично је прате деликти преваре и лажна обећања о ангажовању у уметничким, забавним и другим програмима у ноћним клубовима и локалима, у којима девојке заправо постају објекти најбескрупулозније сексуалне експлоатације.¹³

Поред наведених дефиниција трговине људима, садржаних у оквиру предмета одређених научних дисциплина, интересантно је и како овај проблем тумаче невладине организације, које су често продукт научно-истраживачког рада. Тако је Беосуппорт у својој студији о трговини људима дефинише као учешће у регрутацији, отмици, транспорту (унутар граница или изван њих), продаји, куповини, смештању и заради од жртава; употребу силе, обмане принуде или стављање жртве у дужничко ропство; стављање жртве у позицију ропских услова и присилног рада и смештање особе у другу средину од оне у којој је живела у време када је преварена, приморана или допала дужничког ропства. Трговина људима је схваћена као облик кршења људских права, а као облици експлоатације наведени су: принудна проституција, рад у кући,

илегалан рад, дужничко ропство, принудни брак, лажно усвајање, секс туризам и забава, порнографија, просјачење, коришћење у криминалним активностима и слично.¹⁴ Иако овај покушај дефинисања представља значајан напредак у односу на досадашње напоре за одређењем овог проблема, облици експлоатације још увек нису систематизовани према правилима методологије научног истраживања (по прецизном критеријуму).

- Претходно наведене дефиниције трговине људима су претежно засноване на схватању појма бело робље, односно трговине белим робљем. Овакво схватање је неприхватљиво из више разлога:
- под белим робљем се подразумевају претежно жене и деца, док су мушкарци којих има у мањем броју него жена (али не и незнатном), овим схватањем занемарени;
- бело робље чинили су припадници беле расе, а међу жртвама трговине људима има и припадника других раса, нарочито црне и жуте. Уважавајући недискриминаторски став и однос према жртвама, константујемо да је роб – роб, и да није битно које је боје;
- основни вид експлоатације белог робља јесте сексуални, док је при експлоатисању жртава савремене трговине људима то само један од видова;
- феномен белог робља подразумева елементе иностраности и међународну димензију (најмање прекогранични ниво), док савремена трговина људима уопште не мора да прелази државне границе једне земље.

Из наведеног се може закључити да је појам трговине белим робљем (односно појам белог робља) ужи од појма трговине људима (односно појма жртава трговине људима) и представља његову подкатегорију.

5. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА С АСПЕКТА БЕЗБЕДНОСНИХ НАУКА

Безбедносне науке (у ужем смислу) до сад нису посветиле адекватну пажњу и систематизовале детаљна знања овом феномену. Научна дисциплина Основи безбедности трговину људима идентификује као савремени безбедносни проблем и један од облика организованог криминала без додатног упуштања у његову дескрипцију и експланацију. Наука о безбедности, Национална безбедност, Систем безбедности и Безбедносна култура непосредно не проучавају феномен трговине људима. Научна дисциплина Глобална безбедност дотиче се

трговине људима кроз проучавање глобалних безбедносних изазова, ризика и претњи, али не поседује систематизована знања о овом проблему. Етиологија и превенција појава угрожавања безбедности посредно додирује проблематику трговине људима кроз проучавање узрока и услова који доприносе настанку, одржању и развоју организованог криминала, као и модалитета спречавања настанка његових појавних облика.

Код безбедносних наука постоји „неписано правило“ да се безбедносне категорије дефинишу на два начина: *први*, тако што теорија безбедносних наука прихвати законску или дефиницију појма из друге научне дисциплине и након тога врши њену оцену одобравајући је или критикујући и *други*, тако што сама, сопственом методологијом и категоријалним апаратом, и на основу сопствених и сазнања сродних научних дисциплина, за своје потребе сама дефинише појаву. Аналогно томе, научне дисциплине безбедносних наука могле би да прихвате дефиницију појма трговине људима предвиђену поменутиим Допунским протоколом уз Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и схватање овог феномена у Кривичном закону РС¹⁵, који је у доброј мери сагласан одређењу наведеног Протокола. Међутим, то одређење има извесне недостатке који су неприхватљиви с аспекта безбедносних наука:

Под трговином људима (члан 1116 КЗ РС) подразумева се употреба силе или претње, довођење у заблуду или одржавање у заблуди, злоупотреба овлашћења, поверења, односа зависности или тешких прилика другог ради: врбовања, превозења, пребацивања, предаје, продаје, куповине, посредовања у предаји или продаји, сакривања или држања другог лица, а с циљем стицања неке користи, експлоатације његовог рада, вршења криминалне делатности, проституције или просјачења, употребе у порнографске сврхе, ради одузимања дела тела за пресађивање или коришћења у оружаним сукобима.

Тежи облици овог кривичног дела састоје се у: учињеном наведеном делу према више лица, отмицом, приликом вршења службене дужности, у оквиру криминалне организације, на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин или ако је наступила тешка телесна повреда; учињеном наведеном основном облику дела према малолетном лицу, или ако је наступила смрт оштећеног лица;

Посебни облик овог дела огледа се у учињеном наведеном делу према лицу које није навршило 14 година чак и кад учинилац није употребио силу, претњу или неки од других наведених начина извршења.

Ова инкриминација, поред одређених својих предности¹⁶, има и недостатке, односно не предвиђа:

- одговорност правног лица за учешће у трговини људима;
- санкционисање противправног понашања са путним и другим идентификационим исправама (одузимање или уништење путних исправа од стране „трговаца људима“), што је један од најчешћих начина за одржавање жртава у покорности;
- одговорност лица – корисника услуга жртава трговине људима које је знало да је „пружалац услуга“ заправо жртва трговине људима;
- систематичност појавних облика експлоатације (у бићу кривичног дела се мешају видови са облицима експлоатације, тако да су на истом нивоу представљене категорије које су различитог степена општости, нпр., експлоатација рада је вид експлоатисања, док су проституција и употреба у порнографске сврхе заправо облици сексуалног вида експлоатације жртава);
- неке од облика експлоатације жртава присутних у безбедносној пракси (нпр., принудни брак, принудно вршење медицинских експеримената, илегално усвојење деце и сл.) и
- санкционисање неизвршења обавезе спречавања трговине људима од стране припадника одређених државних органа (лица ван криминалне групе) који су имали законску обавезу да спрече или сузбију кривично дело, а то нису учинили (услед корупције, несавесног вршења службене дужности и сл.), санкционисање непријављивања припремања кривичног дела трговине људима и непријављивања кривичног дела или учиниоца независно и строже од постојећих законских инкриминација¹⁷.
- Поред наведених, једним од озбиљнијих недостатака ове инкриминације може се сматрати и предвиђање финансијске користи, односно добити као једне од сврха трговине људима. То је проузроковало могућност примене наведеног члана Закона на кријумчарење миграната. Моменат стицања користи, односно добити не постоји у Протоку из Палерма. Циљ трговине људима јесте њихова експлоатација, те у том правцу овај члан и мора да доживи измене¹⁸.

С друге стране, безбедносне науке нису израдиле сопствену дефиницију трговине људима. Уважавајући принципе методологије научног истраживања, настојаће се одређењу дефиниције овог проблема уз ослањање на уочене

недостатке у појмовном одређењу те појаве у теоријама одређених научних дисциплина. Осим тога, полазне премисе у изради дефиниције морају поћи од чињеница да је реч о појави угрожавања безбедности која узрокује одређене негативне последице; потом, да је заснована на институцији ропства; да је циљ трговине људима њихова експлоатација и најзад, да мора обухватити све видове и облике експлоатације који, узгред, не морају бити таксативно набрајани.

Уважавајући наведене премисе, трговина људима би се могла дефинисати као сложена појава угрожавања безбедности заснована на институцијама ропства и експлоатације, односно постојању према човеку као да је роба или ствар, с циљем експлоатације његове радне снаге, знања и вештина, телесног и полног интегритета и идентитета ради задовољења личних или туђих нагонских, здравствених или емоционалних потреба или стицања директне или индиректне материјалне користи за себе или другог, при чему се угрожава безбедности државе на спољно-политичком плану и плану унутрашње стабилности, друштва у домену јавне безбедности и појединца у домену кршења људских права.

Понуђена дефиниција својим обимом и садржајем одсликава актуелну природу и суштину трговине људима. Она ће, свакако, у догледној будућности доживати извесне промене у смислу кориговања или допуне њеног садржаја. То у многоме зависи од динамике и метаморфозе видова и облика манифестације трговине људима у безбедносној пракси, с једне, и обима посвећености научне и стручне јавности овом проблему, с друге стране.

6. ЗАКЉУЧАК

Проблем трговине људима је изузетно сложене природе и за његово сведимензионално сагледавање неопходно је користити методе многих научних дисциплина природних и друштвених наука и њиховог скромног знања о овом проблему. Конфузија која настаје при дефинисању и плуралитет схватања трговине људима у теорији одређених научних дисциплина и актима међународног и националног законодавства многих земаља знатно усложњавају проблем. Наиме, одређене научне дисциплине ову појаву најчешће поистовећују са трговином белим робљем, што је знатно ужи појам од појма трговине људима. У међународном и законодавству многих земаља до скоро такође није постојао јединствен и свеобухватни приступ трговини људима. Тек с доношењем Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и његових Допунских протокола о спречавању трговине људским бићима и спречавању кријумчарења илегалних миграната, ова безбедносна појава је прецизно дефинисана, а наведене дефиниције и схватања постали су стандарди за измену и допуну националних кривичних законодавстава многих земаља, између осталог и наше.

Инкриминисање посебног кривичног дела Трговине људима свакако је велики напредак у сузбијању те негативне друштвене појаве. Међутим, ова инкриминација у нашем Кривичном закону има одређене недостатке услед којих се толеришу одређена противправна поступања са жртвама трговине људима, за чије је отклањање непходно хитно ангажовање законодавца. Пракса органа формалне социјалне контроле ће, након извесног времена, указати на постојеће недостатке који овде нису идентификовани, а који се морају отклонити ради унапређења стања безбедности.

Значај познавања појма, односно бића трговине људима је велики: његово непознавање код грађана доприноси њиховој виктимизацији; непознавање појма трговине људима код припадника служби безбедности отежава или онемогућава идентификовање ове латентне појаве угрожавања, односно разликовање од других сличних појава, што за последицу може да има ослобађање трговаца људима од кривичне одговорности, секундарну виктимизацију и непружање адекватне помоћи жртвама, те онемогућавање њихове реинтеграције у нормалне друштвене токове.

Тенденције научног проучавања трговине људима усмерене су ка изградњи једне нове, самосталне научне дисциплине са сопственим предметом, теоријом, језиком (појмовно - категоријалним апаратом) и методом науке. У нашој земљи

се до сада ова проблематика изучавала само на курсу за Пограничну полицију и у оквиру едукативних и тренинг курсева неких невладиних организација. У иностранству се изучава на полицијским академијама, факултетима безбедности и специјалистичким студијама за изучавање организованог криминала. Уколико се уваже стандарди ОЕБС-а који се односе на полицијско школство, тада ће Трговина људима добити своје место међу научним дисциплинама безбедносно-криминалистичке оријентације које јој с правом и припада.

THEORETICAL DETERMINATION OF HUMAN TRAFFICKING NOTION

- Summary -

There is not a uniform understanding of the notion of human trafficking in neither domestic theory or practice. Due to certain imperfections, the recent legal solutions are unacceptable from the aspect of security sciences.

The existing determinations of human trafficking are predominantly based on the conception of the notion of white slavery, or trafficking in white slavery. Such a conception is unacceptable due to several reasons: white slavery implies primarily women and children, while men being lower in number than women (but not insignificant) are not included by it; white slavery consists of members of white race, while the victims of human trafficking include the members of other races, especially black and yellow. Taking into account non-discriminatory attitude and relation towards victims, we argue that slave is a slave, regardless of the skin colour. The basic form of exploitation of white slavery is sexual, while the exploitation of victims of contemporary human trafficking is just one form of it (in addition to work exploitation, sexual exploitation, illegal adoption of children, compulsory marriages, trade in human organs or body parts, compulsory participation in armed conflicts, compulsion to commit certain crimes, human trafficking in narrow sense and other non-specific forms of exploitation). The phenomenon of white slavery includes foreign elements and international dimension (at least trans-border level), while the contemporary human trafficking does not have to cross over the state borders of a country. Due to the above stated, it can be concluded that the notion of white slavery trafficking is narrower than the notion of human trafficking and represents its sub-category.

Premises in creation of a definition of human trafficking must start from the facts that it is a manifestation of security endangering, which causes certain negative consequences. Furthermore, it is based on slavery and exploitation of others. The ultimate goal is exploitation of victims and it must include all forms and types of exploitation, which, by the way, do not have to be itemized.

Taking into account the stated premises, human trafficking could be defined as a complex manifestation of endangering security based on institutions of slavery and exploitation, or in other words, on treating a man as a commodity or thing, with the aim to exploit their labour, knowledge, skills, bodily and sexual integrity and identity

in order to satisfy personal or someone else's instinctual, health and emotional needs or gaining direct or indirect material gain for oneself or somebody else. The state security is at that endangered in the spheres of foreign policy and home stability, as well as society in the sphere of public security and an individual in the sphere of violation of human rights.

In the near future, the offered definition will certainly undergo certain changes, or corrections and amendments of its content, which largely depends on dynamics and metamorphosis of types and forms of human trafficking manifestation in security practice, on one hand, and the scope of devotion of scientific and expert public to this problem, on the other hand.

ЛИТЕРАТУРА/(Endnotes)

- 1 Члан 8 Закона о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије, Службени гласник РС број 39 од 11. априла 2003.
- 2 (Article 1) Slavery Convention Signed at Geneva on 25 September 1926, Human Rights – A compilation of International Instruments, volume I /First part/, Universal Instruments, United Nations, New York and Geneva, 1994, p. 202.
- 3 Аврамов, С.; Крећа, М.: (1999) *„Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, стр. 319.
- 4 Кривокапић, Б.: (1998) *„Лексикон међународног права*, Радничка штампа и Институт за упоредно право, Београд, стр. 484.
- 5 Димитријевић, В.; Пауновић, М.: (1997) *„Људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, стр. 249
- 6 Аврамов, С.; Крећа, М.: *Исто*, стр. 318–319.
- 7 Јовашевић, Д.: (2002) *„Лексикон кривичног права*, Службени лист СРЈ, Београд, стр. 33.
- 8 Алексић, Ж.; Миловановић, З.: (1995) *„Лексикон криминалистике*, Глосаријум, Београд, стр. 33, 324, 218.
- 9 *Исто*, стр. 218.
- 10 Службени лист СРЈ – Међународни уговори број 6 од 27. јуна 2001. године.
- 11 Види: Бошковић, Мићо: (2003) *„Транснационални организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд.
- 12 Бошковић, Мило: (2002) *„Социјална патологија*, Правни факултет, Нови Сад, стр. 144.
- 13 Бошковић, Мило: (1999) *„Криминолошки лексикон*, Матица српска, Нови Сад, стр. 360.
- 14 Димчевска, А.; Јанковић, И.: (2003) *„Трговина људима изблиза*, Beosupport, Београд, стр. 6.
- 15 Службени гласник СРС број 26/1977 са каснијим изменама и допунама.
- 16 О битним одликама и предностима одређења трговине људима у нашем Кривичном закону детаљније у: Мијалковић, С.: (2004) *„Безбедносни аспекти трговине људима* (магистарска теза), Факултет цивилне одбране, Београд, стр. 43–44.
- 17 Види члан 202 (Непријављивање припремања кривичног дела) и члан 203 (Непријављивање кривичног дела или учиниоца) КЗ РС.

- 18 Мијалковић, С.: (2004) „Појам трговине људима“, International Council of Voluntary Agencies/Centre for International Support, International Organization for Migration и Организација за европску безбедност и сарадњу, Београд, стр. 5.

ПРИЛОЗИ

ЗА ОСЛОБАЂАЊЕ ПРАВА ОД ПОЛИТИКЕ (У ПРИЛОГ УНИВЕРЗАЛНОЈ ПРАВДИ)

Драган Симеуновић

Факултет политичких наука, Београд

Први временски и територијално неограничен Међународни кривични суд (МКС) са трајним статусом и универзалне природе је коначно основан. Са 92 државе чланице од 5. септембра 2003, јурисдикција МКС наставља да проширује свој распон и подршку свуда у свету. Иницијатива да се овај суд установи дошла је од стране групе европских земаља, са Француском на челу.

У јуну и јулу 1998. у оквиру напора да се ојачају механизми међународне правде и да се учини крај некажњивости, међународна заједница се окупила на Римској дипломатској конференцији опуномоћеника. Сврха овог сусрета био је рад на договору да се установи први светски стални Међународни кривични суд. У то време многи су сматрали немогућим да се у тих пет недеља преговора дође до усвајања споразума. Ипак, 17. јула 1998. Римски статут МКС-а био је усвојен са 120 гласова „за“ наспрам 7 „против“, са 21 „уздржаним“. Чак и након овог огромног успеха, предвиђало се да ће проћи деценије пре него што се довољан број влада политички обавезе и прође кроз сложена правна питања да би споразум ступио на снагу. Од усвајања Римског статута, 139 земаља потписало је овај Споразум у складу са роком постављеним за 31. децембар 2000.

Са полагањем 60 *инструмената ратификације* 11. априла 2002, Римски статут је ступио на снагу 1. јула 2002., у складу са чланом 126. Римског статута, започињући јурисдикцију Првог светског сталног суда са капацитетом да суди

појединцима оптуженим за најтеже прекршаје међународног хуманитарног права: геноцид, ратне злочине, злочине против хуманости и коначно дефинисану агресију.

Након ступања на снагу Римског статута 1. јула 2002, МКС је установио свој штаб у Хагу, у Холандији, и заклетвом обавезао своје више званичнике, укључујући 18 судија, тужиоца и секретара.

Очекује се да суд започне са истрагама и саслушањима када сва његова лица буду постављена.

За разлику од Међународног кривичног суда за Руанду и Југославију, створених путем Резолуције Савета безбедности, јурисдикција МКС-а није временски и територијално ограничена.

МКС нема јурисдикцију над злочинима почињеним пре 1. јула 2002, датума када је Римски статут ступио на снагу. Јурисдикција МКС-а укључује кривична дела злочина, геноцида, ратних злочина и злочина против човечности. Четврти злочин, агресија, је такође наведен у Римском статуту, у члану 5(д). Ипак, државе се морају сложити око дефиниције овог злочина пре него што МКС добије јурисдикцију над њим. Ово се може догодити 2009, на Првој ревизионој конференцији Римског статута. Тако, МКС не може да разматра ма коју оптужбу за агресију.

Који су покретачки механизми који иницирају јурисдикцију МКС-а? Државе чланице могу се обратити тужиоцу МКС-а у ситуацијама у којима изгледа да су почињени злочини у оквиру јурисдикције суда и затражити од тужиоца да изврши истрагу над ситуацијом (члан 14. РС).

Тужилац може такође покренути истраге *proprio motu* на основу добијених информација, нпр. од невладиних организација. Да би наставио са истрагом, тужилац мора добити овлашћење од (пред-процесног) већа (коморе) суда (члан 15. РС). У овим случајевима, један од следећих предуслова би се применио:

1. *Критеријум територијалности*: МКС има јурисдикцију над злочинима почињеним на територији држава чланица или на територији државе не-чланице која је прихватила на ад хоц основи јурисдикцију суда, без обзира на држављанство учиниоца.
2. *Критеријум држављанства оптуженог*: МКС има јурисдикцију над злочинима почињеним од стране индивидуа које имају држављанство државе чланица, или држава не-чланица које су прихватиле јурисдикцију суда, без обзира на то где је злочин почињен.

Обраћање Савета безбедности МКС-у: Савет безбедности може, поступајући у складу са поглављем 7 Повеље Уједињених нација указати на ситуацију у којој изгледа да су један или више злочина почињени. Предуслови територијалности или држављанства нису неопходни (члан 13(ц) РС).

Принцип комплементарности: у складу са Римским статутом, државне јурисдикције имају примат над јурисдикцијом МКС. МКС не замењује национални правни систем, нити дужност сваке државе да истражи и суди индивидуама за тако тешке злочине. Он је комплементаран националним јурисдикцијама. Тако, МКС ће интервенисати само ако држава нема воље или могућности да истражи, оптужи и суди индивидуи која је наводно починила злочине предвиђене Римским статутом. Држава нема воље ако је, на пример, донета државна одлука у сврху заштите особе оптужене на основу кривичне одговорности за злочине предвиђене Римским статутом – члан 17, 2(а). Држава не би имала могућност да суди ако не би, на пример, била у стању да спроведе процес, нпр., ако национално кривично право не предвиђа злочине наведене у Римском статуту. Тако, национално кривично право мора бити усклађено тако да обезбеди да држава може спровести истрагу, да може оптужити и судити индивидуи.

Општа обавеза држава чланица да у потпуности сарађују са судом у његовим истрагама и гоњењу: државе су обавезне да обезбеде све неопходне процедуре националног законодавства за сарадњу са МКС-ом. МКС се ослања на подршку држава у сарадњи са тужиоцем и судом у смислу истрага, задржавања и предаје осумњичених, заштите и испоручивања доказног материјала, заштите сведока и жртава, итд. Тако је примена диспозиција које омогућују пуну сарадњу са МКС-ом од основног значаја.

Најзначајније достигнуће МКС-а гледано дугорочно произаћи ће из његове улоге у јачању националних кривичних законодавстава, тиме што ће ова у себе укључити казнене законе за врсте кривичне одговорности предвиђене Римским статутом са истим или чак ширим одредбама, обезбеђујући примену истих принципа кривичног закона на националном нивоу као и укључивање предуслова који омогућују пуну сарадњу са овим судом. Често, ово подразумева измену казног закона, закона о кривичном поступку и у неким случајевима, Устава.

127 чланица Уједињених нација потписало је приступање овом Статуту до данас, а ратификовало га је 58. Догађаји у вези са овим судом, као историјски ток догађаја на овој равни, омогућују на примеру МКС-а анализу могућности ослобађања права од политике у општем смислу.

Посматрајући историју пре оснивања овог суда, постојали су само ад хоц међународни кривични судови установљени у Нирнбергу и Токију, попут оног у Хагу.

Један од могућих разлога зашто такав суд није установљен као дуготрајна и општа светска институција било је непостојање Међународног кривичног закона као система у целини. Чак и сада је он у фази успостављања са снажно истакнутим цртама које у њему наглашавају сличности са постулатима кривичне политике најмоћнијих светских земаља. Други могући разлог био је политичке природе и он јасно изражава доминацију политике над правом. Тако, ад хоц МКС био је увек инициран и установљен (чему је уследило формирање субјеката и метода рада) од стране оних који су политички били најмоћнији, по правилу на основе њихове војне надмоћи, или, у крајњој линији, када је осниван у вери да не постоји директно надметање у равни војне надмоћи.

Такође, један од могућих разлога за неоснивање сталног Међународног кривичног суда били би, без сумње, његови високи трошкови.

Однос између права и политике на овој равни могли би посматрати у најмање три фазе.

Први међународни суд, *ad hoc* суд, установљен је на америчку иницијативу у Нирнбергу као велико финале Другог светског рата. Он је на себи носио печат војног тријумфализма уведеног у политичко стање. Апсолутна политичка доминација у сфери права одувек је била изражена не само као могућност да се неко оптужи, већ и у томе да иста особа која тужи, истовремено и суди.

Основна историјска примедба Нирнбергу могла би се упутити из разлога посебне искључивости ограничености. Судило се члановима само једне нације, чак иако је било и других фашистичких држава, чак иако је насиље против човечности било чињено и од припадника других народа, и чак иако је било екстремних фашистичких држава, као што су биле Италија или Независна Држава Хрватска. Неко би могао рећи да Италијани нису имали ни концентрационе логоре, нити су изводили масовна убиства Јевреја, иако геноцид, ратно насиље и насиље против човечности није било испољавано само у подручјима концентрационих логора ограниченим бодљикавом жицом, нити само убијањем јеврејског народа. Али, Хрвати су имали концентрационе логоре у којима су у великим бројевима убијани не само Срби, већ и Роми и Јевреји. Али, ниједан Хрват, ниједан Италијан, нису ни оптужени, нити им је суђено у Нирнбергу.

Хашки суд је основан као донекле карикатурална верзија победничког суда као што је био онај у Нирнбергу. Основан је само за извесне земље (Руанда

и Југославија), и то не против свих кршења хуманитарног права. Суди се припадницима само неких народа (махом Србима).

На први поглед подаци делују збуњујуће, у том смислу да овај суд није ни покушао да суди ма коме из других држава, узимајући у обзир да је у задњих десет година било 89 сукоба у свету у којима је почињено тешко насиље. Ма која потрага за рационалним, поготово правним аргументима за ову врсту искључивости била би неуспешна, као што је и теза да је ово последица цивилизацијских разлика у односу на оне на врху власти САД, које су установиле Хашки трибунал.

Објашњење које следи могло би бити допуњено, али се вероватно следећа два елемента не могу оспоравати. Прво, и Хашки трибунал и Нирнбершки суд служе за успостављање примерне казне и стога није важно судити свим кривцима, већ само неким за пример – да би се упозорило и да би се потврдила политичка супериорност.

У исто време, оба суда имају политички интерес у остварењу интереса оних земаља које су стајале иза суда, на челу са Сједињеним Америчким Државама - осуђујући само Немце, обезбеђујући не само светску потврду њихове кривице, већ такође и разарајући Немачку, тј. дајући јако објашњење за њену поделу. Суђења у Хагу, махом Србима из Босне јуче, и са Косова сутра, требало би да не само осигура разарање Југославије, већ и да пружи објашњење (и оправдање) за ову чињеницу.

Друго, разлог зашто припадници ових нација нису изведени на суд, није био у томе што би они били цивилизацијски слични победницима, већ у томе што су њихове нације имале статус политичке вазалности.

Институција МКС-а је усвојена на овлашћеној Дипломатској конференцији Уједињених нација 17. јула 1998. у Риму, а у складу са Статутом основан је суд са планираном универзалном јурисдикцијом који би увек могао да замени националне судове када они не желе или не могу да суде за случајеве геноцида, злочина против човечности, ратних злочина и агресије.

И поред статутарних, и недостатака као што су на пример, крупно одсуство елемената у дефиницији геноцида и злочина против човечности (чл. 6. и 7), квалитет овог суда је у највећој мери изражен у смеру општости и ослобађања од политике.

Цивилизацијско померање се огледа у отклањању принципа одређивања само једне нације као кривца, или прецизније, отклањању принципа проналажења кривца у оквиру једног етнитета и селективне кривице по избору, махом у оквиру једног ентитета - у име принципа да сви кривци у свим

светским ентитетима морају бити изведени пред суд. Овај потоњи принцип подразумева ослобађање суда од политичког утицаја у смислу у којем би он постао обухватни суд за све посебне кривце, па и за оне који су грађани најмоћнијих земаља. На овај начин је ишчезла сенка која је пратила ад хоц судове, сенка колективне кривице неких народа као углавном политичке институције, резервисана скоро у потпуности за пагане – у извесној мери религиозна и идеолошка, а понајмање правног порекла и особина. Ово је само један у реду историјских примера, да оно што рат не призна, политика обично подржава. Нестаће такође и могућност успостављања *ad hoc* судова, јер земље које би их установиле губиле би на снази политичког утицаја. Поред овога, потпуно нестаје не само стварни победнички дух као у случају Нирнберга, већ такође и статус виртуалне победе као у случају Хашког трибунала.

Тако, из овог разлога јасно је зашто су највећи противник успостављања овог суда Сједињене Америчке Државе. Никад у историји није било у интересу највеће силе да ограничава свој утицај, изузев, сопственим законима. Успостављањем овог суда по први пут амерички војници, дипломатија и други грађани били би у ситуацији да за наведена дела буду изведени на суд од стране међународног суда. Проблем није само у томе да је МКС суд који је из суда за неке прерастао у суд за све. Већи проблем је преузимање једног од битних инструмената моћи који се огледа у успостављању и усмеравању ад хоц међународних криминалних судова. Ова моћ није била израз политичке моћи. Она је више била инструмент даљег остваривања војних и економских интереса у посебној области.

У прилог могућности остварења циљева МКС-а не иде ни механизам инвазионог ограничења Сједињених Америчких Држава.

Такође, по први пут постоји раскол у складним односима између САД и других, нарочито европских земаља, у оквиру Уједињених нација. Време би требало да ускоро покаже да ли су земље које су биле покретачи и потписници Статута Међународног кривичног суда, у овом чину вођене принципом успостављања универзалне правде или успостављањем једне институције такве врсте која би представљала правни инструмент за ограничење и уништавање америчке политичке доминације. Снажан амерички отпор и тешке оптужбе на рачун Европског савеза, пак, потврђује истинитост обе тезе. У оба случаја, било да функционише или не, суд би био видљиво ограничење америчке доминације или њеног опадања. Европска амбиција да се ослободи америчке надмоћи, ма како тајна, никад није била изван домета евроцентричне тезе, али ни изван домашаја скривеног америчког страха од раста утицаја Европске заједнице.

Питање о томе где се у овом сплету крије могућност политичке штете или користи за Србију и Црну Гору још увек је отворено.

ПОДАЦИ:

92 Ратификације 5. септембра 2003.

Регион / Датум ратификације / Accession

Африка (22 земље учеснице)

Бенин	22. јануар 2002.
Боцвана	8 септембар 2000.
Централноафричка република	3. октобар 2001.
Демократска Република Конго	11. април 2002.
Џибути	5. новембар 2002.
Габон	20. септембар 2000.
Гамбија	28. јун 2002.
Гана	20. децембар 1999.
Гвинеја	14. јули 2003.
Лесото	6. септембар 2000.
Малави	19. септембар 2002.
Мали	16. август 2000.
Маурицијус	5. март 2002.
Намибија	25. јун 2002.
Нигер	11. април 2002.
Нигерија	27. септембар 2001.
Сенегал	2. фебруар 1999.
Сијера Леоне	15. септембар 2000.
Јужноафричка Република	27. новембар 2000.
Танзанија	20. август 2002.
Уганда	14. јун 2002.
Замбија	13. новембар 2002.

Северна и Јужна Америка (19 држава чланица)

Антигва и Барбуда	18. јун 2001.
Аргентина	8. фебруар 2001.
Белизе	5. април 2000.
Барбадос	10. децембар 2002.

Боливија	27. јун 2002.
Бразил	20. јун 2002.
Канада	7. јул 2002.
Колумбија	5. август 2002.
Костарика	7. јун 2001.
Доминиканска Република	12. фебруар 2001.
Еквадор	5. фебруар 2002.
Хондурас	1. јул 2002.
Панама	21. март 2002.
Парагвај	14. мај 2001.
Перу	10. новембар 2001.
Свети Винсент и Гренадири	3. децембар 2002.
Тринидад и Тобаго	6. април 1999.
Уругвај	28. јун 2002.
Венецуела	7. јун 2000.

Азија / Пацифичка острва (12 држава чланица)

Авганистан	10. фебруар 2003.
Аустралија	1. јул 2002.
Камбоџа	11. април 2002.
Источни Тимор	6. септембар 2002.
Фиџи	29. новембар 1999.
Маршалска Острва	7. децембар 2000.
Монголија	11. април 2002.
Науру	12. новембар 2001.
Нови Зеланд	7. септембар 2000.
Република Кореја	13. новембар 2002.
Самоа	16. септембар 2002.
Таџикистан	5. мај 2000.

Европа (37 држава чланица)

Албанија	31. јануар 2003.
Андора	30. април 2001.
Аустрија	28. децембар 2000.
Белгија	28. јун 2000.
Босна и Херцеговина	11. април 2002.
Бугарска	11. април 2002.

За ослобађање права од политике (у прилог универзалној правди)

Хрватска	21. мај 2001.
Кипар	7. март 2002.
Данска	21. јун 2001.
Естонија	30. јануар 2002.
Финска	29. децембар 2000.
Француска	9. јун 2000.
Немачка	11. децембар 2000.
Грузија	5. септембар 2003.
Грчка	15. мај 2002.
Мађарска	30. новембар 2001.
Исланд	25. мај 2000.
Ирска	11. април 2002.
Италија	26. јули 1999.
Латвија	28. јун 2002.
Лихтенштајн	2. октобар 2001.
Литванија	12. мај 2003.
Луксембург	8. септембар 2000.
БЈР Македонија	6. март 2002.
Малта	29. новембар 2002.
Холандија	17. јул 2001.
Норвешка	16. фебруар 2000.
Пољска	12. новембар 2001.
Португал	5. фебруар 2002.
Румунија	11. април 2002.
Сан Марино	13. мај 1999.
Србија и Црна Гора	6. септембар 2001.
Словачка	11. април 2002.
Словенија	31. децембар 2001.
Шпанија	24. октобар 2000.
Шведска	28. јун 2001.
Швајцарска	12. октобар 2001.
Велика Британија	4. октобар 2001.
Северна Африка / Блиски Исток (1 држава чланица)	
Јордан	11. април 2002.

ПРИМЕДБА:

Регионална груписања коришћена у овом документу базирана су на географским регионима Уједињених нација (објављеним у Статистичкој подели Уједињених нација) и благо су модификована од стране Комисије МКС.

Договор о повластицама и имунитету од МКС – потписници и ратификација договора о повластицама и имунитету од МКС. (Три ратификације, 41 потписница 4. децембра 2003.)

Ратификације / Датум ратификације

Исланд	1. децембар 2003.
Норвешка	10. септембар 2002.
Тринидад и Тобаго	6. фебруар 2003.

Потписнице / Датум потписивања

Аргентина	7. октобар 2002.
Аустрија	10. септембар 2002.
Белгија	11. септембар 2002.
Бенин	10. септембар 2002.
Белизе	26. септембар 2003.
Бугарска	2. мај 2003.
Костарика	16. септембар 2002.
Хрватска	23. септембар 2003.
Кипар	10. јун 2003.
Данска	13. септембар 2002.
Еквадор	26. септембар 2002.
Естонија	27. јун 2003.
Финска	10. септембар 2002.
Француска	10. септембар 2002.
Немачка	14. јул 2003.
Гана	12. септембар 2003.
Грчка	25. септембар 2003.
Мађарска	10. септембар 2002.
Ирска	9. септембар 2003.
Италија	10. септембар 2003.
Луксембург	10. септембар 2002.
Мадагаскар ¹⁾	12. септембар 2002

За ослобађање права од политике (у прилог универзалној правди)

Мали	20. септембар 2002.
Монголија	4. фебруар 2003.
Намибија	10. септембар 2002.
Холандија	11. септембар 2003.
Нови Зеланд	22. октобар 2002.
Панама	14. април 2003.
Перу	10. септембар 2002.
Португал	10. децембар 2002.
Сенегал	19. септембар 2002.
Србија и Црна Гора	18. јул 2003.
Сијера Леоне	26. септембар 2003.
Словенија	25. септембар 2003.
Шпанија	21. април 2003.
Швајцарска	10. септембар 2002.
Велика Британија	10. септембар 2002.
Венецуела	16. јули 2003.

1) *Поштинисница Римског статута; остале наведене државе су државе чланице Римског статута.*

О ЗАКОНИМА У БУДУЋНОСТИ

Слободан Милетић

Полицијска академија, Београд

Абстракт: Аутор се у овом чланку бави предвиђањем промена у будућности које се тичу закона. Очекивања заснива на претпоставкама о вероватном развоју друштва, технологија и регионализација, као и органа одговорних за законе. У највећем делу чланка износи своја предвиђања о изазовима, потребном квалитету, садржају и циљевима будућих закона.

Кључне речи: закони, правна правила, промене, друштво, технологије, регионализације

УВОД

Због све веће брзине и сложености промена могућност предвиђања чини се мањом него икада, а потреба за предвиђањем – већом него икада. Демографска кретања, будући криминалитет и друге појаве и трендови били су предмет предвиђања у неупоредиво већој мери од оних која се тичу будућих закона. Мало од очекиваног у новијим предвиђањима се обистинило у стварности, а готово ништа за период после (дужи од) 15 година. Ипак, предвиђања су потребна. Уочено је, на пример, да се до квалитетних и ефикасних закона лакше долази уз помоћ стратешког планирања, заснованог на ефикасном систему за рано откривање проблема и на добрим анализама.

Многобројни фактори утицаја и методолошке дилеме лимитирају могућност предвиђања. Ипак, овде ћемо покушати да назначимо нека очекивања

која се односе на будуће законе. Ти закони зависе од многих (такође будућих) трендова које је у њиховом мноштву, квалитету и међусобној испреплетаности немогуће у потпуности узети у обзир. Стога и очекивања о којима је овде реч заснивамо на само неким претпоставкама о вероватном развоју друштва, технологија и регионализација и, с тим у вези, развоју и сарадњи органа одговорних за доношење и извршавање закона.

ЗАКОНИ И ДРУШТВО

1. Квалитет закона биће све важнији за извршне органе.
2. Ефикасност извршних органа – посматрана као извршавање закона – биће све зависнија од квалитета правних правила које закони садрже.
3. Прилагођавање услова човеку (овладавање природом) и прилагођавање правила човеку (овладавање друштвом) ће све више да се проширују на прилагођавање човека правилима и на прилагођавање човека условима („овладавање човеком“).
4. Неће смети да се занемари ни старо ни ново питање – ни питање каква нам правила требају да би их човек поштовао, ни питање какав нам човек треба да би правила поштовао.
5. Посебан проблем биће прилагођавање човека сопственој творевини, тј. вештачкој стварности – у чему се човек до сада не сналази баш најбоље (много неприлагођених).
6. Биће нужно разрешавати супротност између две врсте правила: прва су правила која се прилагођавају човеку, тј. његовој индивидуалној природи, личном мишљењу неугроженом групним мишљењем, његовом праву на самоорганизовање у групе без утицаја система и сл; друга су правила којима се човек прилагођава, тј. подстиче његова неприрода у којој новац замењује све и намеће се свему, нуди се техничка срећа, ропство аутоматске мисли организоване у систему и слично.
7. Биће нужно обезбедити једнако право за све, а то значи право које ће обухватити и разлике, јер свет јесте један, али није једноличан.

ЗАКОНИ И ТЕХНОЛОГИЈЕ

1. Технолошки развој прошириваће могућност примене контролних мера према потенцијалним учиниоцима кривичних дела до незамисливих размера.

2. Следствено томе, извршни органи у области превенције криминалитета суочаваће се са бројним изазовима и (често) супротстављеним захтевима и то:

с једне стране

- да поспеше развој и увођење модерне технологије која већ данас омогућава надзор путем видео снимања, електронску обраду података и њихову глобалну размену, електронске и сличне методе откривања учинилаца кривичних дела;
- да тај технолошки развој превазиђе садашња ограничења тако да омогући спречавање чак и кривичних дела која се чине у афекту (убиства, силовања, телесне повреде и др), кривичних дела која споља посматрано немају видљиви објекат радње (кривична дела против привреде) и да се прошири и ван подручја и просторија које данас нису обухваћене надзором;

с друге стране

- да ефективно штити приватност и сродна људска права и изузме од надзора „обичне грађане”, а појача надзор над потенцијалним учиниоцима кривичних дела;
 - да ово разликовање посебно обезбеди једноремено са процесом увећања права на надзор који ће – подстакнут технолошким развојем – ићи у два правца: 1) ка увећању права на тајни надзор у борби против организованог и тзв. крупног привредног криминалитета и 2) ка увећању права на постављање јавних уређаја за стални надзор и на места на којима се, по искуству, врше криминалне радње.
3. Будући закони (и њихово спровођење) мораће да избалансирају ове опречне захтеве, али не применом досадашње једноставне метафоре („механичке”) о балансу између људских права и овлашћења државних органа, већ применом других мерила, која тек треба створити.
4. Стварање тих мерила уследиће једноремено, на различите начине, на националном, регионалном и међународном нивоу, при чему ће од одлучног значаја бити резултати у технолошком развоју на глобалном нивоу и, с тим у вези, резултати у очувању природе.

ЗАКОНИ И РЕГИОНАЛИЗАЦИЈЕ

1. Ни у будућности неће бити апсолутно најбољих закона и регионализација, већ само релативно најбољих, с обзиром на дате (конкретне) околности и услове.
2. Одговор на питање како долазити до релативно најбољих закона и регионализација све мање ће зависити од сагледавања (анализе, емпиријског истраживања) већ уочених појава (околности и услова), а све више ће зависити од способности за исправно предвиђање будућних трендова и појава (околности и услова).
3. За квалитет будућних закона и регионализација биће од великог значаја како ће се разрешавати одређени изазови који су пренети из 20. у 21. век, како изазови на националном нивоу, тако и они на међународном нивоу.
4. На националном нивоу одлучно ће бити како ће се у државама разрешити следећа два става, и то да:
 - будући закони било које од држава (и њихово спровођење) не треба да буду инструмент за управљање грађанима, већ искључиво треба да омогуће да држава и грађани остваре своје интересе (свако своје) – прецизно утврђене и разграничене;
 - будући процеси децентрализације било које од држава не треба да буду прилика и инструмент за сепаратизам и нарушавање државног јединства, већ искључиво треба да омогуће самоорганизовање грађана и њихово право да управљају сами собом и учествују у вршењу власти.
5. На међународном нивоу одлучно ће бити:
 - којом брзином доносити и са каквим домаћајем и ефективношћу спроводити међународне споразуме којима треба да се регулишу проблеми глобализације, превасходно антагонизми међу различитим концепцијама хегемонизације путем глобализације и демократизације путем глобализације;
 - којом брзином ће међународно право надокнађивати губљење моћи националног права већине држава, тј. све мањи значај њихових закона у уређивању одређених питања (светска финансијска тржишта, мултинационалне компаније, невладине организације и др) и у супротстављању другим појавама које им ометају државно управљање (организовани криминал, терористичке организације и др).

6. Снага националног права (закона) и међународног права (споразума) зависиће превасходно од даљег процеса регионализације, тј. од брзине којом ће се успостављати равноправност између појединих региона и, касније, њихова излишност и успостављање истински новог (демократског) светског поретка.

ЗАКЉУЧАК

Закони ће и у будућности бити потребни националним државама. Истовремено, закони ће на нов начин постати и део регионалних, као и међународног правног система, будући да ће све мање зависити од националних, а све више од регионалних и, коначно, од међународног апарата заједничког управљања.

Брзина којом ће закони, хармонизовани са регионалним и (ширим) међународним споразумима, стећи своју нову улогу зависиће од брзине конституисања истински новог (демократског) светског поретка, заснованог на равноправном вредновању доприноса и интереса свих чинилаца тог поретка.

Ова равноправност захтеваће нови легализам, на једном вишем нивоу (још непознатом), што значи да ће у почетној фази будућих дешавања доћи до распада легитимности оличене у закону којим се изражава пристанак оних којима се влада. То ће једновременно значити и поступно, вољно или невољно, одступање оних који сада владају другима – у корист будућег заједничког управљања.

Тај процес започеће после кулминације садашњег процеса слабљења поретка на који смо традиционално навикли. Све већи неред у свету неки писци називају и стањем хаоса. Слаби дејство и права, као једног од најстаријих оруђа за обуздавање хаоса. Управо заустављање слабљења права и других оруђа и активности за овладавање хаосом означиће на глобалном плану почетак квалитативно новог процеса. Тај процес биће праћен према томе да ли је дошло до суштинског преокрета којим су заустављени негативни трендови и започели позитивни, а конкретније и да ли је:

- право – све моћније;
- новац – све необезвредљивији;
- језик – све богатији;
- организација колективног живота – све делотворнија;
- појединац – све сигурнији;

- управљање ресурсима – све безконфликтније;
- неспоразум између савезника – све ређи;
- сукоб између супротстављених – све безопаснији;
- равнотежа моћи – све стабилнија;
- развој – све одрживији.

У таквим условима, закони ће у будућности постојати незаменљиви део истинске владавине права и од инструмента за управљање другима прерастати у инструмент заједничког управљања, заснованог на равноправности доприноса и интереса свих у истински новом (демократском) светском поретку.

У супротном, хаос би се продубљавао, а с њим и несигурност и дезинтеграција друштва. То се може и мора избећи. Закони су један од битних ресурса за то.

ИСТРАЖИВАЊА

РЕЗУЛТАТИ ЕВАЛУАЦИЈЕ ПРОЈЕКТА ПОЛИЦИЈА У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ И БЕЗБЕДНА ЗАЈЕДНИЦА У СРБИЈИ¹

Dave Mellish
OBE QPM BA (Hons)

Зоран Ђурђевић
Полицијска академија, Београд

Апстракт: Министарство унутрашњих послова Републике Србије и Одељење за међународни развој британске владе (DFID) – Програм за безбедност, сигурност и доступност правде на Балкану (SSAJP), спровели су евалуацију пилот пројекта „Полиција у локалној заједници и безбедност заједнице у Србији“. Рад представља сажет приказ резултата спроведене евалуације, која је тако замишљена да обезбеди објективност и критичност у оцењивању на свакој пилот локацији. Због тога је и спроведена од стране аутора који нису учествовали у имплементацији самог пројекта. Као основа за извођење закључака послужили су: резултати упитника и интервјуа обављени са представницима полиције и локалне заједнице, као и резултати спроведене анкете са грађанима. У раду су презентована тематски груписана запажања о примени основних принципа полиције у локалној заједници, препоруке дате за отклањање идентификованих проблема и постизање стандарда у поступању, као и закључак, у коме је чињенично указано на предности пројекта полиције у заједници у односу на традиционални модел полицијског рада.

¹ Рад представља приказ једног дела Извештаја о евалуацији пилот пројекта полиције у локалној заједници и безбедне заједнице који су аутори у својству независних евалуатора поднели

Кључне речи: полиција у заједници, савет за безбедност, законска регулатива, стратегија за безбедну заједницу, едукација и развој, организација и вођство.

УВОД

У склопу реформи Министарства унутрашњих послова Републике Србије, уз консултацију са ОЕБС-ом и другим међународним агенцијама, инициран је пројекат „Полиција у локалној заједници“ који је формално почео да се спроводи у фебруару 2003. године. Имплементација пројекта се на почетку спроводила на четири пилот општине (Врњачка Бања, Крагујевац, Звездара и Нови Бечеј), под покровитељством Одељења за међународни развој британске владе (DFID), да би се у другој половини 2003 и у 2004 години почело са имплементацијом пројекта у Бачкој Паланци и Новом Саду (под покровитељством Националне полиције Норвешке) и у Пожеги (под покровитељством Швајцарске агенције за развој и сарадњу - SDC). Евалуација је обухватила свих седам пилот општина.

Сврха евалуације била је да се процени до ког степена су принципи рада полиције у локалној заједници и безбедне заједнице примењени на пилот локацијама, идентификују недостаци и дају препоруке за даљи рад, како би се помогло Министарству унутрашњих послова у припреми за даље имплементирање овог концепта рада на остале делове Републике Србије.

1 ЗАПАЖАЊА

1.1 Преглед запажања

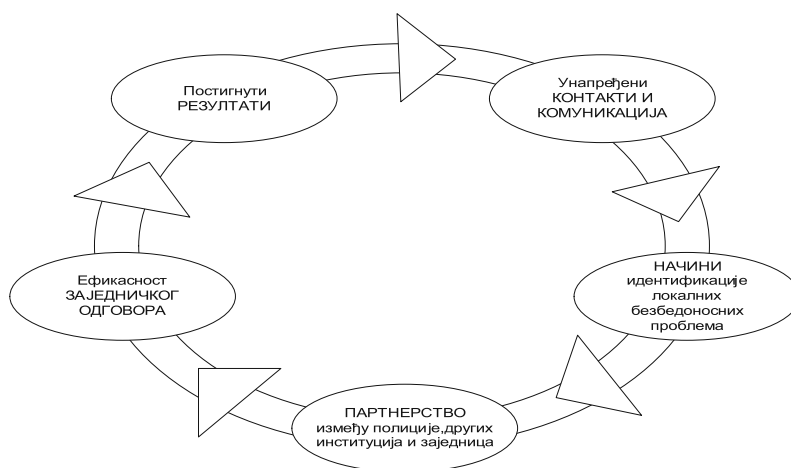
У процесу евалуације било је тешко пилот општине поредити по сличностима², те је уместо директног поређења, фокус пребачен на поређење приступа и постигнутих резултата.

После дужег разматрања, одлучено је да се евалуација усредсреди на општи напредак, постојеће варијације у пилот локацијама и на пет кључних аспеката успешне интеракције између полиције и заједница. То су:

Министарству унутрашњих послова Републике Србије и Одељењу за међународни развој Владе Велике Британије-DFID.

- 2 Наведени став је последица различитих приступа донатора и одабраних приоритета, а самим тим и нивоа и врсте подршке коју су донатори пружили, као и различите проблематике и нивоа расположивих ресурса да се пружи адекватан одговор на проблеме, због чега, управо и није било могуће извршити директно поређење резултата на пилот општинама.

- Формални и неформални контакти и комуникација између полиције и заједница
- Мере којима се идентификују локални безбедносни проблеми и приоритети
- Партнерски односи између полиције, других институција и самих заједница, кроз које се решавају идентификовани проблеми
- Ефикасност заједничког одговора
- Постигнути резултати у превенцији криминала или смањењу броја узрока за избијање идентификованих проблема

1.2 Постигнут успех и варијације

За мање од две године на пилот локацијама постигнут је изванредан успех, нарочито кад се зна да је за развој таквих локалних безбедносних иницијатива потребно од 5 до 10 година. Поједине активности и иницијативе постигле су висок степен развоја и софистицираности и могу се поредити са сличним иницијативама у осталим деловима света. На свим пилот локацијама постоји снажно прихватање и посвећеност принципу полиције у локалној заједници, уз пуно примера партнерског рада полиције са локалним субјектима на идентификовању и решавању проблема и приоритета у заједници.

Међутим, напредак постигнут на различитим пилот локацијама у великој мери се разликује. Постоји неколико разлога који објашњавају разлике у постигнутим резултатима. Када се проуче сви ови разлози, долази се до списка

од неколико изузетно важних лекција које се дају научити и применити у даљем ширењу програма:

- Већа посвећеност и вођство појединих полицајаца на руководећим позицијама, вођа сектора и осталих полицајаца, као и појединих представника локалних заједница довела је до бољих резултата, уз присуство партнерске сарадње на давање квалитетнијег и ефикаснијег одговора на идентификоване локалне безбедносне проблеме.
- Акциони планови који дефинишу визију и основни циљ који се жели постићи, кораке које је потребно предузети и њихове временске оквире, израђени су само у неким пилот локацијама.
- Степен разумевања циљева пројекта и процеса примене, како међу полицијом, тако и међу грађанима, директно утиче на успешну примену локалних безбедносних иницијатива. Непостојање стратегије комуникације у неким општинама довело је до слабе упознатости грађана са циљевима и задацима пројекта.
- Обука која се одржавала на пилот локацијама такође се разликовала. На појединим локацијама сви полицајци и по неки представник локалне заједнице прошли су обуку, од основног, па све до врло високог нивоа обуке. Међутим, на осталим пилот локацијама, обуку је добио само мањи број људи. Неки од кључних актера, као што су вође сектора, тврде да су прошли недовољно или нимало обуке.
- Учешће представника локалних заједница најчешће је зависило од “добре воље” појединаца и приметна је растућа забринутост због чињенице да у свим пилот локацијама даљи развој активности успорава или потпуно кочи очигледна незаинтересованост или неспособност других институција и агенција да се укључе у реализацију пројекта и пруже адекватан одговор на проблеме. Међу разлозима за то су непостојање личне или институционалне посвећености, неадекватна законска регулатива, непостојање протокола и споразума, или комбинација свих ових фактора.
- Однос између полиције и других служби у кривично-правном систему. На појединим пилот локацијама остварено је потпуно учешће представника

правосуђа у локалним безбедносним иницијативама, док у осталим локацијама тог учешћа уопште нема.

- Степен ангажованости полиције. У неким пилот општинама полиција опште надлежности, саобраћајна полиција и, што је важно, криминалистичка полиција раде заједно на различитим нивоима планирања, примене, брифинга и анализа свакодневних активности. У другим пилот општинама, међутим, изгледа да рад полиције у заједници припада само малом броју полицајаца опште надлежности, са јако мало или нимало учешћа полиције из других линија рада. Контрола и координација учешћа полиције такође није била уједињена.
- Средства. Неке пилот локације добиле су возила, опрему за радио везу и криминалистичку технику, што подиже ниво ефикасности локалне полиције. На осталим локацијама, оваква опрема не постоји.

Дакле, различити нивои напретка који су до сада постигнути на пилот локацијама резултат су индивидуалних залагања, донетих одлука, различитих капацитета, средстава и подршке која је пружена тим пилот локацијама. На самом почетку пројекта било је и очекивано да ће се постићи различити резултати на различитим пилот општинама. Међутим, у садашњој фази, такве различитости не би више требало да постоје. Резултати морају да се стандардизују и подигну на највиши ниво који је могуће постићи, тако што ће се примери „Најбоље праксе“ реплицирати на свим локацијама.

1.3 Кључна запажања

1.3.1. Контакт и комуникација

Да би се постигло боље разумевање и превазишла погрешна схватања и предрасуде, изузетно је важно да полиција и заједница искористе сваку прилику коју имају за међусобну комуникацију и састанке, како у формалним тако и у неформалним окружењима.

Постоје солидни докази да је контакт између полиције и заједнице интензиван на свим пилот локацијама. Број пријава поднетих полицији по различитим основама је повећан.

У потпуности се разуме важност улоге медија у остварању протока комуникације између полиције и заједнице. На неким локацијама ова улога се учвршћује позитивним и проактивним приступом полиције према медијима, између осталог и пружањем редовних информација о стању јавне безбедности на локалној телевизији, радију, дневним новинама и часописима.

Секторски полицајци и вође сектора предузимају позитивне активности у циљу побољшања контакта са својим локалним заједницама, а у неким локацијама то се поткрепљује посетама Тод врата до врата“ и дистрибуцијом информативних билтена. Предузете су промишљене и испланиране мере на успостављању контакта са локалним јавним институцијама и организацијама.

Постигнут је успех у интензивирању активности са школама, а у неким случајевима именовани су „полицајци за везу са школама“.

Успостављено је неколико СОС телефонских линија, а један број полицајаца је своје приватне бројеве мобилних телефона дао представницима заједница, како би се омогућио бољи контакт.

Комуникација је постала отворенија са мањинским етничким групама са којима се одржавају редовни састанци. Као резултат тога, порасло је међусобно разумевање између полиције и ових група а ранији конфликти и тензије су се у знатној мери смањили.

Уз помоћ заједнице, на једној локацији успостављена је полицијска испостава, односно обезбеђене просторије за секторске полицајце у једном од удаљенијих насеља. На другој пилот локацији, на постојећу зграду полицијске станице додаје се крило за административне потребе грађана и пружање савета.

И поред овог напретка, контакт и комуникација између полиције и заједнице углавном зависе од појединачних иницијатива, личних познанстава, добре воље и способности да се одговори.

Уочљиво је, што показује и истраживање јавног мњења³, да значајни сегменти јавности нису довољно упознати са новим приступом рада полиције и заједнице и новим иницијативама у решавању локалних безбедносних проблема. Поред тога, измене интерних регулатива о контактима локалне полиције са медијима, уведене почетком ове године, неки виде као препреку и успоравајући механизам за слободну размену информација.

Чини се да је комуникација између различитих линија рада полиције на пилот локацијама боље систематизована тамо где постоје израђени акциони планови и где је извршена широка обука о различитим аспектима рада полиције у локалној заједници.

На свим локацијама вође сектора и полицајаца се договарају о активностима а после предузимања врше анализу резултата, понекад и свакодневно.

3 Истраживање јавног мњења обухватило је само три пилот локације (Врњачка Бања, Звездара и Нови Бечеј).

Криминалистичка и саобраћајна полиција често учествују на овим састанцима, али не увек. Руководиоци на основу анализа одређују, некад у писменом облику, циљеве и активности које треба постићи, а резултати се повратно достављају од стране патролних полицајаца, некад кроз унос у књиге евиденције.

Поједини полицајци су упознати са дешавањима на другим пилот општинама, али формална комуникација између пилот локација није успостављена. Комуникација и размена информација између пилот локација би требало да се боље координише из Министарства.

1.3.2 Идентификација проблема и приоритета

На свим пилот локацијама је јасно схваћена потреба да се идентификују проблеми и приоритети. Међутим, начини на који се идентификација врши се међусобно знатно разликују.

На неким локацијама, идентификација се врши:

- (а) Након исцрпне консултације са јавношћу, кроз састанке са грађанима и институцијама или истраживања на секторима током посета „од врата до врата“;
- (б) Од стране саме полиције, засновано на сазнањима из локала и анализом података; и
- (в) Чини се, индивидуалним одлучивањем.

Показало се да је у случајевима када је заједница у потпуности укључена у идентификацију приоритета, као под (а), већа вероватноћа да ће представници заједнице осећати одговорност и испуњавати своју улогу у успешном решавању проблема. У случајевима као под (б), иако заједница ретко игра било какву улогу у идентификовању проблема, од ње се и даље очекује да има кључну улогу у пружању решења. Што се тиче (в), укљученост заједнице је мање очигледна.

Што се тиче приступа у раду полиције у локалној заједници, методологија описана под (а) у складу је са основним принципима, док се за (б) и (ц) чини да су примери случајева када полиција ради над заједницом, уместо у заједници.

Који год модел да је прихваћен за идентификацију проблема, на свим пилот локацијама се спремно уважава чињеница да је за ефикасно решавање проблема потребан мултиагенцијски присуп и учешће заједнице.

На неким пилот локацијама су одабрана само 2 или 3 основна циља или приоритетна проблема на чијем решавању се радило, док се на другим истовремено ради на ширем дијапазону проблема. Чини се да су заједничке активности и резултати ефикаснији ако се напори усредсреде на решавање

мањег броја проблема, него ако се ресурси и напори разводне у покушајима решавања превеликог броја проблема у исто време.

Одељења за аналитику, која анализирају податке из претходних периода, жаришне тачке и користе медологију анализе образаца појавних облика криминала, су успостављена на неким од пилот локација, и показала су добре резултате.

Постоји много доказа, од којих су неки у облику анегдота, о томе како секторски полицајци и појединци из заједнице идентификују и решавају мање проблеме на неформалан начин.

Неки од идентификованих проблема, међутим не спадају у надлежност полиције, или се не могу ефикасно решити само кроз изоловано деловање полиције. У таквим случајевима, ако се не усвоји мултиагенцијски приступ то може довести до незадовољства становништва и фрустрација за полицију.

1.3.3. Партерство

На пет пилот локација успостављени су Савети за безбедност у које су укључени представници полиције, општинских структура и локалних институција, са циљем да надгледају и координирају мултиагенцијски приступ. Постоје озбиљни проблеми у вези са функционисањем Савета за безбедност. Неки од појединаца с којима су обављени разговори сматрају да су Савети исувише исполитизовани и да не представљају заједницу на прави начин, по њима за именовање у Савет битније је како се неко зове него какав допринос може да пружи. Два Савета за безбедност више од годину дана се нису састала. На местима где су успостављене подгрупе у Савету, нема комуникације и надгледања од стране главног Савета. Уопштено говорећи, руковођење, координација, одређивање радног распореда и давање повратне информације су слабе тачке у функционисању савета. Укупни резултат је једна озбиљна неефикасност.

Постоји неколико позитивних примера изванредне мултиагенцијске сарадње у борби против идентификованих проблема, поготово по питању насиља у породици, малолетничке делинквенције и везе са школама. У овим случајевима, полиција, судови, центри за социјални рад, школе и друге организације заједнички раде, постижући врло добре резултате, смањујући обим идентификованих проблема, пружајући подршку жртвама и свдећи повратништво на минимум.

Недостатак капацитета, законских оквира, протокола и меморандума о разумевању унутар и између институција су разлози за спори напредак и

превелико ослањање на „добру вољу“ појединаца. Због свега тога полиција често види себе као једину проактивну страну, док се за остале институције сматра да пружају само ограничен одговор. Неке институције, као што је здравство, али и већина грађана као појединаца нису ангажовани у некој већој мери. Ова немогућност или невољност од стране појединаца да се ефикасније укључе у пројекат може довести до незадовољства, цинизма и инерције на локалном нивоу.

И поред појединачних локалних иницијатива, сарадњу између полиције и правног сектора би требало побољшати. Као што је претходно речено, чини се да представници правосуђа нису претерано вољни да се укључе у партнерске односе са полицијом, јер се то, по њима схвата као угрожавање њихове независне функције у оквиру правног система.

На једној пилот локацији успостављена је Независна саветодавна група, која је основала невладину организацију, Центар за превенцију криминала, са намером да, између осталог, привуче донаторе из приватног сектора.

1.3.4. Ефикасност у одговору

Као резултат интензивнијих контаката између полиције и становништва, разрађених приступа за решавање проблема, интерних састанака, договора и рада аналитичких служби, постоји пуно доказа на основу којих се може закључити да се циљано патролирање и циљно оријентисан рад у елиминисању жаришних тачака одвија редовно на свим пилот локацијама. Овакав рад показао се нарочито успешним када су у њега укључени не само секторски полицајци него и саобраћајна и криминалистичка полиција. Такође, има примера давања веће аутономије вођама сектора, тако да они сами, у складу са безбедносним потребама терена који покривају, организују радно време за своје полицајце.

Неки од одговора на појединачне идентификоване проблеме, као што су насиље у породици и малолетничка делинквенција, су изванредни. Постоје мултиагенцијски рад и сарадња, подршка жртвама, породицама и починиоцима. Исто тако је обезбеђено и даље праћење случајева од стране полиције, судова, центара за социјални рад и просветних установа, што доводи до јачања поверења грађана, смањује обим проблема и побољшава опште задовољство и осећај безбедности у заједници.

Међутим, чак и када постоје овакви одлични примери мултиагенцијског приступа, ефикасност у пружању одговора је ограничена недостатком основних средстава, нпр. „сигурна кућа“ постоји на само једној од пилот локација.

У заједничком раду са локалним властима и власницима угоститељских објеката у напорима да се ограничи радно време објеката, на неким пилот локацијама је постигнут успех у решавању проблема са насилничким понашањем, које је некада повезано са дугим радним временом угоститељских објеката. С друге стране, на неким локацијама напори да се постигне овакав ниво сарадње, иако знатни, нису били успешни па су проблеми и даље присутни.

Као одговор на проблем насиља у породици организована је заједничка обука за раднике полиције и центара за социјални рад. Међутим, кроз заједнички рад и решавање проблема јасно се указала потреба за даљом и софистициранијом обуком радника обе институције да би се они оспособили за рад на једном овако осетљивом питању. Исто важи и за рад на малолетничкој делинквенцији, злоупотреби алкохола, наркотика и болестима зависности.

Због знатног унапређења рада служби криминалистичке технике на две пилот локације, борба против криминала је постала ефикаснија, нарочито када је у питању ефикасније откривање доказа, о извршеним кривичним делима и то не само на тим локацијама него и на околним подручјима. Постоји добра сарадња служби криминалистичке технике између тих пилот локација и оних у Београду и у другим центрима.

Све пилот локације су ставиле нагласак на партнерски рад са школама, у циљу смањења нереда, малолетничких преступа, спречавања оперисања препродаваца дроге у близини школа и развијања саобраћајне културе. Ангажованост полиције се креће у распону од сталног присуства полицајца у појединим школама, где он практично постаје део школског особља и ради са наставницима, родитељима и радницима за социјални рад, до секторских полицајаца који обилазе школе у току својих патрола, или годишњих посета на почетку сваке школске године да се ђацима одржи час о безбедности саобраћаја.

1.3.5. Постигнути резултати

Услед интензивираниог контакта између полиције и заједнице, број пријава које грађани подносе полицији по разним основама је у порасту, што је у складу са почетним надањима и очекивањима. Пораст је поготово евидентан у пријавама насилничког понашања на свим локацијама где је насиље у породици приоритет, што је такође у складу са очекивањима. Овај пораст у броју пријава се компензује смањењем броја пријављених крађа возила, имовинских деликата и кривичних дела са малолетним починиоцима за преко 50%, тамо где се на

овим проблемима циљано радило и где је полиција почела да спроводи циљано патролирање и мултиагенцијске превентивне мере⁴.

Бољи рад криминалистичке технике и форензичка опрема и експертиза тамо где су доступне, довеле су до повећања броја расветљених кривичних дела, укључујући и случајеве убиства.

Због отвореније комуникације и поверења између полиције и грађана на пилот локацијама полиција долази до више информација и квалитетнијих обавештајних података о криминалним активностима, што је у неким случајевима резултовало хапшењем великих криминалних група и запленама хероина и других наркотика⁵.

Заједничке активности полиције и ромске заједнице на једној пилот локацији донеле су побољшање односа, веће разумевање и поштовање, као и драстично смањење могућности да дође до конфликта.

Током самог процеса евалуације, представници заједнице, укључујући и припаднике етничких мањина, представнике разних институција, локалних власти, просветних установа и других организација, су изразили подршку за овакав рад полиције и задовољство због бољег и пажљивијег приступа и одговора полиције на локалне проблеме, у поређењу са периодом од пре три или више година. Они су истакли да, по њиховом мишљењу, локално становништво сада има више поштовања за полицију, услед текућих промена у начину и стилу полицијског рада.

2 СТЕЧЕНА ИСКУСТВА И ПРЕПОРУКЕ

2.1 Полиција у локалној заједници и безбедна заједница :

Као што је већ напоменуто, изузетно је важно јасно истаћи разлику између термина полиција у локалној заједници и Безбедност заједнице, тј. безбедна заједница.

Полиција у локалној заједници је метод рада и организациона стратегија коју прихвата служба полиције како би остварила своју функцију и испунила задатке за које је одговорна.

Безбедност заједнице, тј. безбедна заједница, је процес остваривања партнерских односа који предводи локална заједница, а у партнерство се укљу-

4 Податак добијен од представника локалне полиције.

5 Неформални податак добијен кроз разговор са полицајцима на две пилот локације.

чује и служба полиције, са крајњим циљем да се постигне безбеднија заједница, смањи ниво јавних нереда и спречи избијање криминала.

Безбедна заједница је циљ, а полиција у локалној заједници је један од начина на који се тај циљ постиже.

Препорука 1:

Да рад полиције у локалној заједници, са нагласком на пружању локалне услуге, буде метод, односно начин рада прихваћен од стране свих сегмената полицијске организације.

Препорука 2:

Да се назив мулти-агенцијских активности (локалних безбедносних иницијатива) које се тренутно спроводе на 7 пилот локација, и сва наредна ширења на друге делове Србије, одмах промени у „Безбедна заједница“, а НЕ „Полиција у локалној заједници“.

2.2 Законска регулатива и протоколи

Недостатак законске основе, протокола и меморандума о разумевању унутар полиције и између других институција сматра се великом препреком за ефикасан партнерски рад и сарадњу, јер се тиме инхибира могућност за реговање одређених институција и превише се ослања на добру вољу појединаца. Представници других институција су у току евалуације потврдили овај став.

Препорука 3:

Да се донесе и почне да примењује нови Закон о полицији⁶ и законска акта, протоколи и меморандуми о разумевању, којима ће се обезбедити и омогућити пуно учешће других институција у пројекту, као што су здравствене установе, образовне установе, центри за социјални рад, органи локалне власти.

2.3 Стратегија за безбедну заједницу

Да би се омогућила већа јединственост деловања у пракси, брзо уочавање недостатака и примена примера „добре праксе“, потребно је да се све активности полиције боље координишу и ставе у оквире националне стратегије.

6 Нови нацрт Закона о полицији, који подразумева примену рада полиције у заједници, уз већу аутономију на локалном нивоу је израђен и треба да буде разматран на у Народној Скупштини Републике Србије почетком 2005.

Прейорука 4:

Да се формулише национална стратегија за безбедну заједницу и да све локације на којима се спроводи сачине акционе планове са назначеним циљевима, методама, и временским оквирима.

Прейорука 5:

Да се у стратегији за безбедну заједницу посебна пажња обрати на мере превентивног деловања и на поступања по питању насиља у породици, малолетничке делинквенције и контакта са просветним установама, како би се одредила боља јединственост у приступу, поступањима и резултатима.

Прейорука 6

Да СВЕ будуће директиве о политици деловања буду компатибилне са Стратегијом за безбедну заједницу. Да би се то остварило морају се успоставити за то адекватни унутрашњи механизми.

2.4 Координација

Како би се применио пројекат безбедне заједнице, постоји јасно идентификована потреба за укључивањем свих линија рада полиције у надгледању и координацији активности на нивоу целе републике, секретаријата и на локалном нивоу. Да би се ово остварило, потребно је предузети додатне мере у смислу координације.

Прейорука 7:

Да Одељење за превенцију и рад полиције у локалној заједници у МУП-у, или одговарајуће полицијско тело на националном нивоу са одговарајућим овлашћењима, преузме одговорност за спровођење и координацију свих аспеката полицијских активности неопходних за спровођење рада полиције у заједници.

Прейорука 8:

Да се, у циљу спровођења националне стратегије и координације на локалном нивоу, одговарајућа одељења за безбедну заједницу реплицирају на нивоу СУП-ова и да се у сваком ОУП-у у ком се одвија имплементација одреди један радник који ће бити координатор за рад полиције у заједници.

2.5 Стратегија комуникације:

Успешна имплементација принципа безбедности заједнице зависи од тога колико заједница разуме те принципе, колико прихвата одговорности, активно сарађује и колико је спремна да се ангажује око постизања одговарајућих решења.

Стога, све активности које се започињу у циљу безбедности заједнице морају се пропратити добро промишљеном стратегијом комуникације, како националном, тако и локалном, која ће предвидети пружање информација не само о свим аспектима безбедне заједнице, него и о постигнутом успеху по питању тешких кривичних дела и организованог криминала и осталих идентификованих проблема.

Препорука 9:

Да се развије стратегија комуникације, у циљу обавештавања заједнице о сврси и корисности концепта безбедне заједнице, као и о њеним обавезама у спровођењу безбедности заједнице. У ову стратегију морају да се укључе и високи функционери републичких и локалних власти и институција, те локални и национални медији. Та Стратегија треба да буде сталног карактера и да даје редовне прегледе по питању развоја и постигнутих резултата, поготово у подручју превенције криминала.

Препорука 10:

Да да се развије засебна стратегија комуникације намењена посебно за припаднике полиције, тако да се свим радницима МУП-а омогући упознавање са сврхом и спровођењем принципа безбедности заједнице, и да се редовно информишу о развоју, примерима добре праксе и резултатима, са свих локација.

2.6 Едукација и развој:

Предуслов за успешну имплементацију пројекта је обука о филозофији и пракси полиције у локалној заједници и превенцији криминала.

Препорука 11:

Да се разради стратегија за едукацију и програм наставе рада полиције у заједници и безбедне заједнице, за унапређење индивидуалних знања и способности свих припадника полиције и идентификованих чланова из локалне заједнице која је укључена у пројекат, укључујући чланове Савета за безбедност. Степен и ниво обуке треба да буду прилагођен

специфичним потребама, у складу са степеном ангажованости, улогом и одговорношћу у пројекту. Концепт полиције у заједници треба да се уврсти у све видове полицијске обуке, како за нове полазнике тако и за раднике у специјализованим одељењима.

Препорука 12:

Да се у стратегију едукације укључи и специјалистичка обука за оне полицајце и чланове заједнице који су ангажовани на решавању осетљивих питања, као што су нпр. насиље у породици, малолетничка делинквенција, наркоманија и болести зависности.

Препорука 13:

Да се осмисли одговарајућа обука за унапређење знања и способности радника у Одељењима за полицију у заједници и других одговарајућих радника на нивоу министарства и секретаријата, као и новоименованих координатора за полицију у заједници у ОУП-има.

2.7 Савети за безбедност:

Потреба за постојањем Савета за безбедност је јасно установљена, али се варијације у раду морају што пре кориговати. Улога и функционисање локалних Савета за безбедност треба да се прати са републичког нивоа и нивоа секретаријата, како би се обезбедило ефикасно спровођење принципа безбедности заједнице и потпуна ангажованост свих институција, уколико се за то донесе одговарајућа законска подлога.

Препорука 14:

Да се хитно преиспита функционисање Савета за безбедност, како би се обезбедило:

- а. јасно разумевање сврхе Савета за безбедност: да асистира у идентификовању локалних безбедносних проблема, помаже у формулисању мулти-агенцијских решења, и прати и оцењује активности подузете у циљу решавања тих проблема
- б. да распореди за рад Савета јасно осликавају сврху објашњену у претходној тачки (а)
- в. да чланство у Савету не зависи само од статуса и положаја појединаца, него од њихове способности да доприносе раду Савета и преузимају одговорност за одлуке које се донесу

г. да се Савет састаје редовно или по потреби, нпр. једном месечно или једном у два месеца.

д. да се Савету обезбеди одговарајућа административна подршка како би се омогућило ефикасно управљање пословима Савета.

ђ. да Савет за безбедност сноси одговорност за своје функционисање и да постоје механизми који обезбеђују ефикасну комуникацију и извештавање.

Прейорука 15:

Да се успостави Савет за безбедност на републичком нивоу, који би се састојао од високих представника: Министарства унутрашњих послова, Министарства за државну управу и локалну самоуправу, Министарства правде; Министарства просвете и спорта; Министарства здравља и Министарства за социјална питања. Такав Савет би омогућио стратешки договор и протоколе, давано смернице, контролисао, обезбеђивао сарадњу институција на локалном нивоу и спровођење национално дефинисаних мера за безбедну заједницу, укључујући и иницијативе за превенцију криминала.

Прейорука 16:

Да се на сваком подручју које покрива СУП успостави безбедносно тело које би било реплика тела описаног у претходној тачки 15.

2.8 Идентификација проблема:

Уместо да полиција сама идентификује проблеме у заједници, боље је на самом почетку укључити заједницу у процес идентификације проблема, јер се тако, пре свега, проблеми прецизније дефинишу. С друге стране, ако се од грађана тражи да учествују у идентификацији проблема и приоритета, већа је вероватноћа да ће се они осећати одговорнији и за изналажење решења. Такође, резултати се најлакше постижу ако се напори усмере на рад на мањем броју договорених проблема, односно приоритета. Искуство са пилот локација је показало да оваква методологија рада доноси много боље резултате.

Прейорука 17:

Јавност не само да се мора прописно консултовати при дефинисању локалних безбедносних проблема, него се и у избору приоритета мора уважавати њено мишљење. Решења за идентификоване приоритете даље треба тражити кроз мултиагенцијски приступ кад год је то могуће.

2.9 Организација и вођство

Промене које треба спровести у служби полиције да би се омогућила примена и одрживост принципа рада полиције у локалној заједници и безбедне заједнице, су широких размера и не смеју се потценити. Потребно је извршити ревизију структуре и система руковођења у полицији и учинити их адекватним и ефикасним, како би полиција била у стању да на најбољи начин одговара на нове изазове, који нагласак стављају на децитарлизацију и пружање локалног сервиса.

Прейорука 18:

Да се хитно спроведе ревизија организационих структура полиције и да се МУП устроји на начин који би му омогућавао да спроводи локалне и националну стратегију за безбедну заједницу, решава актуелне безбедносне приоритете и буде у довољној мери усмерен на потребе грађана на локалном нивоу.

Да би се успешно спровео један овако обиман и широк програм реформе, од суштинске важности су улога и разумевање старешинског кадра. Стога треба установити програм обуке и развоја старешина, који би као саставни део имао управљање променама и стратешко планирање и био намењен садашњим и будућим старешинама у полицији.

Прейорука 19:

Да се успостави програм за развој старешина, за постојеће и будуће руководиоце на нивоу Министарства, секретаријата и одељења унутрашњих послова, како би се обезбедио стратешки развој организације и ефикасно управљање променама.

2.10 Подршка донора

Пилот фаза пројекта била је успешна. Постигнут је веома брз напредак и сакупљена многа искуства која ће помоћи да се пројекат даље прошири на регионални и национални ниво. Скоро да нема никакве потребе да се формирају нове пилот локације, нити да се неке нове иницијативе експериментално опробавају у постојећим пилот општинама.

Међутим, постојећим пилот локацијама биће потребна даља подршка, праћење активности и развој у складу са препорукама из овог извештаја. Министарство треба да настави координисање активности у пилот општинама, кроз Одељење за превенцију и полицију у заједници. Сви пилот пројекти

разних донатора (SDC, Влада Норвешке, DFID) би требало да се преусмере са рада у пилот локацијама на подршку Министарству у процесу проширења рада полиције у заједници и безбедне заједнице у Србији.

Прејорука 20

Да се основна подршка донора измести са активности у пилот локацијама на подршку реализацији планова МУП-а да се пројекат прошири на регионални и национални ниво.

ЗАКЉУЧАК

Безбедна заједница је одговорност свих институција и делова заједнице. Иако полиција у њој има велику улогу, одговорност не лежи само на њој. Да би постигла свој циљ, полиција мора да се повезује са целом заједницом на један систематичнији и отворенији начин, кроз партнерски однос и сарадњу. Прихватањем оваквог приступа, који је свеобухватан и професионалан и значи решавање проблема кроз партнерски рад са осталим агенцијама и кроз размену искустава и стручности, постижу се бољи резултати у раду и ефикасније се користе ограничени ресурси свих институција.

Корист коју заједница има од успешног функционисања процеса у оквиру безбедне заједнице је та што се спречавају могући конфликти, побољшава доступност правде, смањује стопа криминала и страха од криминала. Локална заједница је укључена у решавање локалних проблема. Побољшавају се услови за развијање локалне привреде и отварање нових радних места. Квалитет живота се повећава, те подручје у коме полиција ради на овакав начин постаје привлачнија средина за живот и рад.

Користи које би имала полиција - прихватање принципа безбедне заједнице и полиције у локалној заједници ће полицију начинити сервисом. Полиција постаје одговорнија грађанима и њен рад постаје транспарентнији, поверење и поштовање грађана према полицији расту.

Знања стечена из досадашњих искустава са 7 пилот локација показују колико много може да се постигне. Кроз евалуацију смо покушали да идентификујемо напредак који је постигнут за релативно кратко време, и да истакнемо како Тпримере добре праксе“ тако и Тнедостатке“.

Изнета запажања наглашавају чињеницу да полиција под тренутним околностима може да постигне резултате само до одређене границе, уколико ради сама. Потребна је нова законска регулатива о раду полиције као правила и протоколи о мултиагенцијској сарадњи између разних институција. Ово се може постићи само ако постоји спремност и сарадња на нивоу Владе.

Прави ефекат сваке обимније промене у организацији и начину рада у оквиру полиције и других институција биће изузетно ограничен уколико се не пропрати једном доследном комуникацијском стратегијом на националном нивоу, која би омогућила да се јавност информише о вредностима пројекта безбедна заједница. Учешће заједнице у пројекту је од виталног значаја, али се од грађана не може очекивати да се довољно укључе у пројекат уколико су само

делимично информисани о циљевима пројекта и о улози коју би они могли да имају у остварењу тих циљева.

Да би се успешно применили принципи рада полиције у локалној заједници и безбедности заједнице, морају се испунити знатни организациони захтеви који се постављају пред службу полиције а обим тих захтева се не сме потценити. Основа овог процеса реформе су успешно руковођење и обука.

Резултати постигнути применом пројекта до сада могу се сматрати успешним. Они су у великој мери плод успешног вођења, креативности и одлучности многих појединаца, нарочито из редова полиције. У процесу спровођења пилот (експерименталне) фазе постављени су врло конструктивни темељи за даљи развој и ширење пројекта. Наша намера је да резултати евалуације пруже потребне информације за доношење одлука о имплементирању и начину саме имплементације на остале делове Републике Србије.

LEISURE AND PHYSICAL ACTIVITY CHARACTERISTICS OF 12-TO-17 YRS OLD GREEK STUDENTS

A. Avgerinos and E. Kioumourtzoglou

Dept of Physical Education and Sports Science -Democritus University of Thrace, Greece

A. Stathi

London Institute of Sport & Exercise - Middlesex University, U.K.

L. Almond

*Loughborough University – Dept of Physical Education,
Sports Science & Rec. Management, U.K.*

Abstract: This study examines the leisure and physical activity (PA) characteristics of students of an urban area (Thessaloniki - North Greece). A cross sectional sample of 911 students (12, 15 and 17 yrs old) were selected from 17 public schools of 5 different districts of Thessaloniki. Data was collected with the Physical Activity and Lifestyle Questionnaire. The results showed that leisure and PA characteristics change, as students grow older. Young students, and especially girls, reported a low interest for PA and sports and high interest for social interaction. The hours spent on TV viewing and sedentary leisure activities did not correlate with students' PA level. Furthermore, accessibility to the sport facilities and improved sport infrastructure did not correlate with students' PA involvement. The participation of older students in organized activities is very low. This sedentary behaviour increases dramatically as children grow older probably because of the increased academic responsibilities both in and out of school. Schools constitute the most important environment in activating students of all ages. The findings of this study stress the need for the implementation of ecological models of intervention to promote PA in school and community settings.

Key Words: Lifestyle, physical activity, Greek students

The investigation of youth lifestyles and attempts to intervene and influence them are high priorities for the health and education authorities (Baranowski, Anderson & Carmack, 1998; HEA, 1998). The concept of lifestyle is a relatively stable model of individualized behaviours, habits, attitudes and values that can affect their health (Veal, 1993). Its formulation begins during childhood with the dynamic interaction of different factors concerning the individual characteristics and the environmental influence (Bouchard, Shepherd & Stephens, 1994). Physical activity (PA) is perhaps the most important component of the lifestyle of young people since it is directly related to a number of physical and psychological benefits (Sallis & Owen, 1999).

Physical activity and lifestyle are particularly interesting aspects of childhood and puberty in terms of the social, psychological and health-related development of young people (Berger, 1996). From childhood a strong relation can be observed between PA and a number of health-related indicators, particularly that of obesity (Baranowski, Mendlein, Resnicow, Frank, Cullen & Baranowski, 2000; Manios, Moschandreas, Hatzis & Kafatos, 1999). The adoption of an active lifestyle in childhood acquires a particular importance when one considers the evidence that this behaviour tracks throughout adulthood (Janz, Dawson & Mohoney, 1999; Telama, Yang, Laakso & Vikari, 1997.) This fact suggests that by encouraging young people towards an active lifestyle future health of the population as a whole is being promoted (Telama, 1998; Wang, 2004).

Despite the well documented benefits of regular participation in physical activities, a large number of children and teenagers have adopted a sedentary lifestyle (Sallis & Owen, 1999). The involvement of young people in physical activity and sport is dramatically decreasing during school years up to 50-75% between the ages of 6-18 years (Rowland, 1991). Puberty is characterized by a more intense cutback on physical activity (Kimm et al, 2000), especially for girls (Michaud, Narring, Cauderay & Cavadini, 1999). In a recent qualitative study Flintoff and Scraton (2001) confirmed the gap between physical education programmes and young women's active leisure lifestyles out of school. They stressed that physical education programmes offer activities, which do not take sufficient account of the young women's life. This evidence supports the need for the implementation of active lifestyle intervention programmes tailored to the needs, preferences and characteristics of young people (Dunn, Andersen & Jakicic, 1998).

However understanding the mechanism and the magnitude of the factors influencing PA behaviour is a condition for every successful intervention programme. The variables that influence the involvement of youth in PA and sports concern both the biological characteristics and the psychological profile of the individual and the

variables that are related to the environment in which she/he lives (Kohl & Hobbs, 1998; Sallis, Prochaska & Taylor, 2000). Gender and age seem to be the two basic biological variables related to the degree of involvement in physical activity while the physiological and psychological determinants related to sports involvement have also been investigated to some extent (Trost, Pate, Saundenrs, Ward, Dowda & Felton, 1997; Papaioannou, 1997; Lewis, Marcus, Pate & Dunn, 2002).

Research in this area has placed less emphasis upon the environmental factors that are related to PA and influence of contemporary living conditions to the lifestyles of young people. Studies have demonstrated that environmental variables such as the access to sports infrastructure and programmes (Mason, 1995), specific social-cultural characteristics (Lindquist, Reynolds & Goran, 1999), involvement in sedentary recreational activities (Cheung, 1995), parental support (Taylor, Baranowski & Sallis, 1994) and free time available for playing outside the house (Baranowski, Thompson, DuRant, Baranowski & Phul, 1993) limit the children's involvement in PA.

It is already known that remarkable differences exist in the lifestyle and the PA of children of the same age and sex in different European countries (Pieron, Telama, Almond & Costa, 1997; Lasheras, Aznar, Merino & Lopez, 2001). This study is an additional part of a wider comparative research of the lifestyle and the physical activity of students in nine European countries, which took place during 1994-1996 with the initiative and support of the International Committee of Sport Pedagogy (Pieron & Ledent, 1996).

Greece is a country with great socio-economic, educational and environmental differences compared with other countries of Europe. It could be possible therefore to suggest that Greek students, apart from the differences related to common age characteristics, will also demonstrate lifestyle-related differences. The aim of this study was to investigate the leisure and the PA characteristics of Greek students in an urban area, taking into consideration specific variables that influence the management of leisure-time. This study intended to: a) cover an important research gap concerning the management of leisure-time and the role of PA in the life of Greek students, since no other relevant study has been conducted in Greece, b) identify the specific needs for PA promotion and intervention programmes in Greece, and c) provide information regarding similarities and differences in lifestyle patterns and PA levels of young people in European countries.

METHODOLOGY

Sample: A number of 1050 students from 17 schools (6 elementary, 6 secondary and 5 high schools) participated in this study (Table 1). They all volunteered to

participate. In the analyses of the study the answers of 911 students were included. The rest of the questionnaires were not evaluated due to administrative weaknesses. The schools belong to five different administrative municipalities of the city providing a wide range of socio-economic and environmental characteristics.

Table 1 – Mean values (yrs) and standard deviations (SD) of the sample by gender.

	Elementary school		Secondary school		High school	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
Boys	12 ($n_1=121$)	± 0.5	15 ($n_1=183$)	± 0.7	17 ($n_1=143$)	± 0.5
Girls	12 ($n_2=120$)	± 0.6	15 ($n_2=181$)	± 0.5	17 ($n_2=163$)	± 0.4
TOTAL	$N_1=241$		$N_2=364$		$N_3=306$	

The inclusion of three different age-groups was chosen because: a) They coincide with changes in different school grades characterized by increased academic requirements (Arabatzoglou & Antoniou, 1994), b) they are related with a change of interests and drop-out from organized sports (Avgerinos, 1997), c) specifically the age of twelve coincides with the beginning of puberty, where the adoption of sex roles diversifies the interests in activities between boys and girls (Eccles, Wigfield, Flanagan, Miller, Reuman & Yee, 1989).

Data collection: Data was collected in the school environment by a self-administered questionnaire that subjects filled out anonymously under the supervision of the research team. One of the basic goals of the European research was the comparison of the lifestyle patterns among the young people in Europe. Therefore, the participant countries agreed upon common methodology and instrumentation. The questionnaire used in the present study was based on the questionnaire developed by the co-coordinating scientific team of the European research (*Comparative analysis of youth lifestyle in selected European countries* - Pieron, Telama, Almond & Costa, 1997).

The first part of the questionnaire involved demographic data of the students and their parents. *The second part* involved data regarding students' participation in leisure activities. The activity list was developed on the basis of the original questionnaire and it was partly modified by two pilot studies in similar age groups, in order to reflect the particular interests of gender, age and cultural characteristics of the Greek students. The questionnaire was examined for each particular age and it was checked for the comprehension of the questions. The part of the questionnaire regarding the management of leisure-time included a list of 24 different activities where the students had to report the frequency of their participation in each one during the last

seven (7) days. The list included a variety of activities in which children and teenagers are regularly involved. A 5-point Likert scale response format with 0= *Never*, and 5= *Almost daily really true for me* was used (see table 2).

In the *third part* of the original questionnaire the students' evaluation was based on a summary score in a PA index. However, a pilot study on 72 elementary and secondary students identified validity problems. The physical PA index was not applicable to the organisational framework of the Greek public schools as there are no organized sports clubs operating in the school environment. The lack of a valid and reliable tool of measuring PA in the Greek school context led to the development of the „Physical Activity and Lifestyle Questionnaire“ (PALQ) (Avgerinos, Argiropoulou, Almond & Michalopoulou, 2000).

Respondents were asked to recall their participation in PA during the last seven days (Trost, Pate, Freedson, Sallis, & Taylor, 2000). More specifically, the energy expenditure of each participant was calculated based on: a) the ways of transportation; b) the PA and sports in school; c) the participation in recreational PA after school; d) the participation in organized sport activities after school; and e) the participation in PA and sports during weekends. The new instrument is characterized by an objective evaluation system and ranks the participants in four categories of activity (very inactive, inactive, moderate active, and active) according to the energy cost of the activities (expressed in METs) (Ainsworth, Haskell, Whitt, Irwing, & Swartz, 2000). The innovation of this new instrument is the introduction of the PA profile which provides important information for the type of activities and their contribution on the respondent's total score, and it highlights the priorities for future intervention programs. Furthermore, the activities are evaluated not only in relation to their contribution in the overall score but also in relation to their significance for the promotion of lifelong exercise (Malina, 1996; Vanreusel et al, 1997).

Variables: The independent variables were: age (3 levels), gender (2 levels), school/home area (5 levels), and educational level of parents (3 levels). The dependent variables were: a) leisure-time management, and b) physical activity. In this study, the classification of the participants into PA categories, their PA profile is presented.

Data analysis: Principal Components Factor Analysis with oblique rotation was used on the 24 leisure-time activities to determine the best factor solution (Bryman & Cramer, 1997). The KMO test and the *Bartlett's test of sphericity* were used to check the sample adequacy and the appropriateness of the factor analysis. Spearman correlation coefficients between the factors and specific items of the free time management were used to assess their relationship. Multivariate analysis of variance (MANOVA) and analysis of variance (ANOVA) were used to examine the differences

between the independent variables. Homogeneity of variance was examined by Levene's test ($p > .05$). The effect size (η^2) was used to examine the magnitude of observed differences. Significance for all parts of the analysis was determined at an *alpha* level of $p < 0.05$.

RESULTS

a) Leisure-time management

Table 2 presents descriptive data of the leisure-time activities according to age and gender.

Table 2

Descriptive data of the frequency of involvement in leisure activities during the last 7 days according to age and gender.

Leisure and psychical activity characteristics of 12-to-17 yrs old Greek students

	Age of 12 (elementary school)				Age of 15 (secondary school)				Age of 17 (high school)			
	B (N=123)		G (N=122)		B (N=182)		G (N=181)		B (N=136)		G (N=157)	
Activities	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
1. Going to church	2.18	1.13	2.09	1.01	1.89	.9	1.72	.85	1.41	.74	1.57	.65
2. Helping with the housework	2.59	1.38	3.61	1.31	2.26	1.14	3.36	1.44	2.19	1.21	3.20	1.38
3. Shopping	2.22	1.24	2.77	1.19	2.11	1.08	2.52	1.02	1.87	.83	2.19	.89
4. Going to youth or community centres	1.64	.99	1.47	.83	1.45	.83	1.32	.73	1.13	0.5	1.17	.46
5. Taking part in organised/ competitive sports	2.98	1.54	2.08	1.37	2.77	1.56	1.81	1.30	2.27	1.5	1.53	1.06
6. Watching Sport Events	2.85	1.54	1.89	1.38	2.75	1.47	1.57	1.19	2.36	1.31	1.27	.69
7. Taking part in recreational sports	3.88	1.37	3.21	1.45	3.27	1.44	2.39	1.38	2.84	1.39	1.88	1.2
8. Going to cafe, clubs, discos, pub or parties	2.23	1.21	2.21	1.12	2.52	1.29	2.55	1.05	2.90	1.15	2.82	1.08
9. Listening to music	3.3	1.48	4.11	1.23	4.12	1.15	4.64	.82	4.46	1.04	4.75	.66
10 Hanging around and talking with friends	3.85	1.27	3.64	1.46	3.87	1.15	4.05	1.11	3.9	1.19	3.99	1.16
11 Participating in private lessons for better academic performance	1.81	1.37	1.54	1.17	1.93	1.39	1.61	1.09	3.64	1.34	3.62	1.38
12 Reading for enjoyment	2.66	1.36	3.24	1.37	2.82	1.24	2.97	1.2	2.99	1.31	2.92	1.19
13 Learning foreign languages	3.09	1.28	3.31	1.23	2.97	1.32	3.21	1.28	2.44	1.32	2.73	1.33
14 Doing extra homework for school	2.68	1.49	3.12	1.51	2.13	1.24	2.51	1.21	2.06	1.29	2.54	1.32
15 Spending time alone	2.82	1.42	3.10	1.39	2.75	1.22	3.22	1.31	3.26	1.33	3.21	1.37
16 Playing music or singing in a choir	1.79	1.31	1.93	1.28	1.58	1.22	1.76	1.28	1.56	1.21	1.56	1.18
17 Doing arts and crafts	1.92	1.15	2.6	1.35	2.03	1.29	2.03	1.2	1.29	.71	1.55	1.07

18 Playing Video Games and Computers	3.51	1.39	2.68	1.43	2.94	1.26	1.96	1.04	2.29	1.29	1.78	1.01
19 Watching TV and Videos	3.85	1.25	3.76	1.35	3.91	1.27	4.09	1.17	3.99	1.33	3.90	1.25
20 Caring for pets	2.91	1.79	3.14	1.75	2.45	1.64	2.45	1.74	1.87	1.51	2.10	1.59
21 Doing voluntary or social work	1.82	1.15	1.68	1.08	1.49	.84	1.44	.87	1.24	.65	1.31	.71
22 Visiting relatives	2.8	1.35	3.04	1.34	2.27	1.08	2.3	1.05	1.93	.98	2.13	1.0
23 Going with parents for outdoor recreation	2.11	1.03	2.17	1.04	1.92	1.0	1.73	.9	1.32	.58	1.43	.61
24 Going to cinema, theatre and concerts	2.30	1.14	2.16	1.6	2.12	.98	2.03	.83	1.87	.80	1.82	.79

Notes: B= Boys - G= Girls

The scale (1-5) represents the frequency of participation per week, where: 1=Never, 2=One day/week, 3=2-3 days/week, 4=4-5 days/week, 5=Nearly every day

Factor structure of leisure time activities: Principal Components Analysis (PCA) was applied to the 24 leisure time choices. On table 3 are presented: a) the pattern matrix for the 7 factors is presented, b) the loadings of the items for each factor, c) the eigenvalues, and d) the percentage of the variance explained by each factor. No activities with loadings smaller than 0.30 presented.

Table 3 – Pattern matrix of leisure-time management.

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
Going to church	.661						
Helping with the housework	.614						
Shopping	.603						
Going to youth or community centres	.405						
Taking part in organised/ competitive sports		-.822					
Watching Sport Events		-.728					
Taking part in recreational sports		-.707					
Going to cafe, clubs, discos, pub or parties			.760				
Listening to music			.647				
Hanging around and talking with my friends			.638				
Participating in private lessons for better academic performance				.786			
Reading for enjoyment					.692		
Learning foreign languages					.561		
Doing extra homework for school					.495		
Spending time alone					.479		
Playing music or singing in a choir						.805	
Doing arts and crafts						.588	
Playing Video Games and Computers							.742
Watching TV and Videos							.461
Caring for pets							.460
Eigenvalue (ratation)	2.7	2.7	1.8	1.2	1.8	1.7	1.8
% of variance - (Total 51,2%)	16.1	8.8	7.6	5	4.7	4.5	4.3

Notes: N=911. Commonality loadings less than 0.30 are not shown.

KMO = .789

Bartlett test of sphericity (df 276) = 2558.9, $p < .001$

On factor one (F1) were grouped activities that are mainly related to the function and values of the *Family*. The second one represents the typical Sport factor (F2), while the third is the social factor in which are grouped activities characterized by strong social interaction. Participation in *Private lessons for better academic performance* constitutes the fourth factor (F4), while the fifth can be characterized as a factor of wider *Academic activities* (F5). Participation in activities relevant to *Art and culture* constitute the sixth factor (F6) while participation in *Recreation activities at home* characterizes the final factor (F7). On the correlations and the comparisons of means that are described in the following, only the *sport* factor was used as variable (Cronbach's $\alpha = .76$). The importance of the factors according to age and gender is presented in figures 1 and 2. The numeric value of each factor on the figures represents the mean value which is the outcome (quotient) of the sum of the values from the items that compose each factor divided by the number of factors' items.

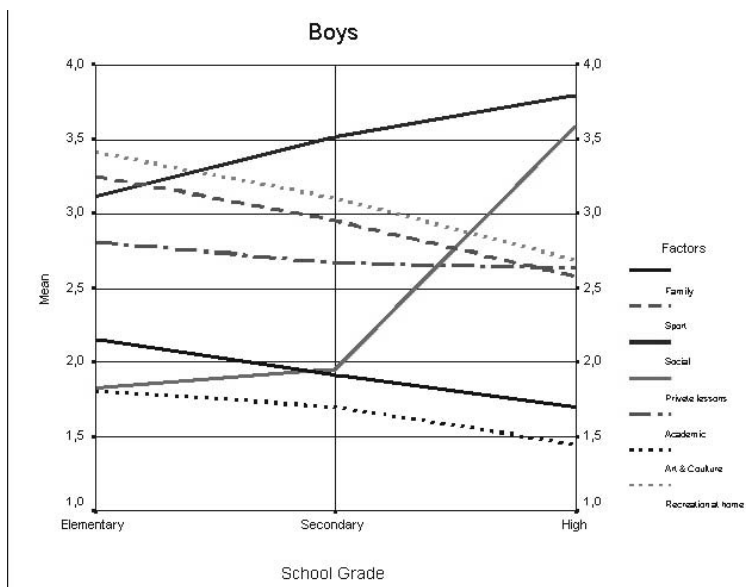

Figure 1 : The importance of the 7 factors according to age for boys

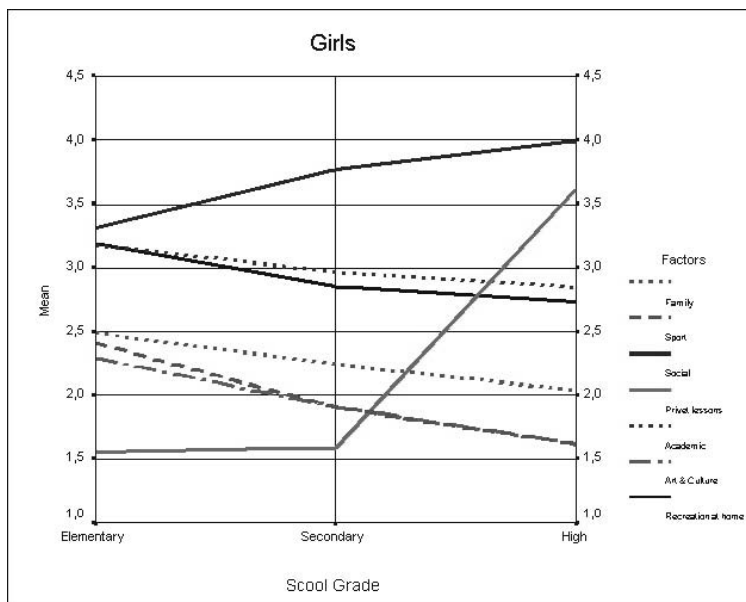

Figure 2: The importance of the 7 factors according to age for girls

The MANOVA [gender (2) X area of school/home (5), X school grade (3) X educational level of parents (3)] revealed the following findings. Gender had a statistically significant main influence in all the factors examined ($F_{7, 750}=44.34$, $p=.001$, $n_2=.31$) while no interactions were observed. However, only the influence on the sport factor is important to be mentioned as remarkable ($F_{1, 222}=36$, $p=.001$, $n_2=.14$ for the elementary school, $F_{1, 325}=75.6$, $p<.001$, $n_2=.189$ for the secondary school, and $F_{1, 164}=47.7$, $p<.001$, $n_2=.225$ for the high school) since the influence on the other factors was small (n_2 ranged between .006 to .32).

Age also had a statistically significant main influence on all factors examined ($F_{7, 706}=42.06$, $p<.001$, $n_2=.295$). The most important influence presented on the factor of private lessons ($F_{2, 711}=129.8$, $p<.001$, $n_2=.267$) while the influence on other factors was small (n_2 ranged between .04 and .064). Analysis of variance (ANOVA) showed a significant decrease on children's involvement in sports as they get older (boys $F_{2, 433}=14$, $p<.001$ and girls $F_{2, 450}=17$, $p<.001$). *The area of school/home* did not verify the magnitude of involvement of the factors examined. Furthermore, the sport infrastructure of the environment did not influence the involvement in sports in any age group or gender.

The education of parents affected the way younger children managed their leisure time and particularly the degree of their involvement in *academic activities* and *sports*. Specifically, the ANOVA showed, that children of elementary (girls $F_{2, 114}=4.92$, $p<.05$) and secondary school (boys $F_{2, 176}=12.4$, $p<.001$ and girls $F_{2, 172}=5.01$, $p<.05$) show statistically significant differences in the degree of involvement in *academic activities* related to their mothers' educational level. Similar are the results regarding the academic activities in reference to the father's educational level. Children of elementary (girls $F_{2, 114}=3.17$, $p<.05$) and secondary school (boys $F_{2, 175}=12.4$, $p<.001$ and girls $F_{2, 170}=5.01$, $p<.05$) showed statistically significant differences. From Scheffe multi comparison tests it was observed that children, whose parents have a low educational level, tend to be involved less in *academic activities* than children did with high-educated parents. Also, it showed that the parents' education is related to the frequency of involvement in *recreation activities at home* for girls ($F_{2, 172}=7.95$, $p<.001$). Children with parents of low education get less involved in *recreation activities at home* than children with parents with high level of education. Regarding the size of involvement in the sport factor, the ANOVA and the multi-comparison Scheffe tests have shown that girls with parents of low educational level (elementary school $F_{2, 175}=5.74$, $p<.05$ and secondary school $F_{2, 115}=5.74$, $p<.05$) tend to get less involved in activities related to the *sport* factor than girls with parents of higher education.

Examining the relationship between the sport factor and specific items of the free time management it appeared that it shows a small positive correlation to some activities with the higher correlation in the activity *Playing video and computers games* (Spearman $r=.34$, $p<.05$). Also there was a weak correlation or no correlation to the activities: *“Listening to music”* ($r=.12$, $p<.05$), *Watching TV or video* “($r=-.03$, $p<.05$), *Hanging around with friends* ($r=.15$, $p=.05$), *Learning foreign languages* ($r=.13$, $p=.05$), and *Participating in private lessons relevant to school achievement* ($r=-.016$, $p=.05$). This correlation is generally stable regardless of the gender and age of the sample.

b) PA evaluation: On table 4 are presented descriptive data of the sample regarding the magnitude of the PA performed by gender and age.

Table 4 – Descriptive data of PA (in Kcal · kg-1 · day-1).

	Elementary school		Secondary school		High school.	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
Boys	42,23 (N=114)	4,9	39,9 (N=175)	5,16	37 (N=136)	4,84
Girls	39,08 (N=106)	4,08	36,06 (N=171)	3,54	34,07 (N=154)	2,47

On table 5 is presented the sample’s classification into categories of activity according to their scores in the PALQ. The students classified on the first (a) and the second (b) category not meet the suggested PA guidelines (Cavill, Biddle, & Sallis, 2001) for young people.

Table 5 – Sample classification (%) into categories of PA

Physical activity levels	Elementary school		Secondary school		High school	
	B (%) (N=124)	G (%) (N=123)	B (%) (N=182)	G (%) (N=181)	B (%) (N=136)	G (%) (N=157)
a) Very inactive	0.8	1.6	3.9	18.3	20.6	35.5
b) Inactive	11.4	30.9	28.3	46.7	39	52.3
c) Moderate active	19.5	17.1	22.2	16.7	15.4	8.4
d) Active	68.3	50.4	45.6	18.3	25	3.8

Where B= boys and G= girls

The MANOVA [gender (2) X school/home area (5) X school grade (3)] confirmed the findings regarding the sport factor mentioned on the analyses above. Especially the gender (F_1 , $856=125.73$, $p<.001$, $n_2=.13$) and the school grade (F_2 , $856=90.46$, $p<.001$, $n_2=.176$) had a statistically significant main influence on the involvement in PA and sports, while no interaction between the factors was observed. The

school/home area seems to have no effect on the involvement in PA and sports in all ages and genders. The ANOVA showed that boys are statistically significant more active than girls in all ages (12-yrs-old: $F_{1, 244} = 8.87$, $p < .001$ – 15-yrs-old: $F_{1, 359} = 34.05$, $p < .001$ – 17-yrs-old: $F_{1, 289} = 39.8$, $p < .001$), while PA involvement is decreasing dramatically as children get older, especially for girls (boys $F_{2, 439} = 37.136$, $p < .001$, $n_2 = .146$ and girls $F_{2, 458} = 66.275$, $p < .001$, $n_2 = .226$). On tables 6 and 7 the PA profile for boys and girls is presented.

Table 6 – Boys' PA profile during the last 7 days.

% Physical Activity	Elementary school (N=114)		Secondary school (N=175)		High school (N=136)	
	Mean %	SD	Mean %	SD	Mean %	SD
from active transportation (walking, cycling, skate etc)	10,57	5,94	15,76	9,57	23,8	13,7
from free play during school breaks	29,75	14,04	25,47	11,5	25,66	12,8
from participation in the school PE	8,03	4,84	9,23	6	11,77	7,42
from participation in school sport team	6,11	7,06	1,87	4,75	2,4	5,9
from participation in private gym or fitness clubs	3,86	8,44	3,25	8,62	2,7	9,11
from participation in organized sport clubs	8,28	11,67	11,48	14,58	11,6	16,6
from active play during free time after school	33,28	14,03	32,9	12,8	22,05	12,27
Total	100%		100%		100%	

Table 7 – Girls' PA profile during the last 7 days.

% Physical Activity	Elementary school (N=106)		Secondary school (N=171)		High school (N=154)	
	Mean %	SD	Mean %	SD	Mean %	SD
from active transportation (walking, cycling, skate etc)	14,59	9,81	19,90	10,46	29,17	12,68
from free play during school breaks	30,16	14,1	27,07	12,58	28,75	11,7
from participation in the school PE	9,84	6,18	13,04	7,7	13,8	8,6
from participation in school sport team	1,37	3,57	,7	3,15	,88	4,11
from participation in private gym or fitness clubs	4,16	7,86	4,39	11,6	3,8	10,78
from participation in organized sport clubs	3,82	8,6	5,22	13,45	1,66	7,07
from active play during free time after school	36,03	15,9	29,9	16,54	21,86	13
Total	100%		100%		100%	

DISCUSSION

The aim of this study was to investigate the leisure and the PA characteristics of Greek students in an urban area. The analysis of the results showed that the leisure-time management of the Greek students diversifies according to gender and age and its main elements draw a different profile to that identified in other countries (Pieron & Ledent, 1996; Telama, 1998). This could be attributed mainly to the particular characteristics of Greek culture and to certain environmental variables such as the Greek educational system. Lack of time is internationally an important barrier for PA participation (Baranowski, Thompson et al, 1993; Allison, Dwyer & Makin, 1999) and it seems to be equally important for the Greek students as the *participation in private lessons for better academic performance* and the *learning of foreign languages* in private institutions out of school is a unique feature in the range of leisure-time activities for the Greek students. Results have also shown that participation in PA and sports ranks low among the activities that students enjoy being involved in and as a result, a great percentage of students can not meet the PA recommendations for health (Cavill, Biddle & Sallis, 2001).

The active lifestyle of Greek students decreases with age, while at the same time there is an increase in the interest for activities of social interaction and sedentary recreation. This tendency has also been observed in other studies (Van Mechelen & Kemper, 1995; Riddoch & Boreham, 1995), but it seems that Greek young people show a stronger interest for social interaction compared to students from other European countries (Pieron & Ledent, 1996). Despite the methodological difficulties that do not allow direct comparisons between international and national data, the increase in the percentage of inactive students of all age-groups examined in this study seems to be higher compared to the findings of other studies (DHHS, 1996; Kimm et al, 2000).

Although it was expected that leisure-time management and PA participation would correlate with the area of residence of the participants (Mason, 1995; Sallis, 1994), results showed that the sports infrastructure in the area of residence does not influence the PA levels and the involvement in organized sports. This result indicates that the sports infrastructure should not be examined independently but in relation with the characteristics of sport culture in every country (Vilhjalmssona & Thorolfur, 1998). In accordance with the findings of other studies, boys in the present study were more active than girls, in all age groups, (Sallis, Buono, Roby, Micale & Nelson, 1993; Michaud, Narring, Caudey & Cavadini, 1999). It was also found that

the participants' PA levels decrease with the age, especially for girls (Van Mechelen & Kemper, 1995; HEA, 1998).

Students' PA is recorded mainly in the school environment (McKenzie, Marshall, Sallis & Conway, 2000) and community organized sports programmes (Sallis & Owen, 1999). Of particular interest in this study is the fact that, although almost 40% of the sample's activity was accumulated in the school environment, the largest part of this percentage refers to free play during breaks, while the physical education lesson contributes to a small degree and the participation in school sport teams is insignificant. It seems that in Greece, school is the most important setting for the promotion of PA in young people, however, there are limited opportunities for participation in organised programmes. As a result, school can not realize its full potential to cultivate values related to sports and lifelong active lifestyle.

Participation in organized forms of exercise or private sports clubs explains only a small proportion of the sample's total PA, especially for the girls. This lack of participation in sports justifies the high prevalence of inactive students as the participation in organized sports programmes appears to be related to high levels of total PA (Trost et al, 1997; Sallis, Prochaska & Taylor, 2000). That possibly explains why students living in areas with good sport infrastructure are not differentiated from students living in more disadvantaged environments. Students' PA profile stresses that there are limited chances for active young people to remain active throughout adulthood since their participation in PA is occasional and not a result of regular participation in carefully designed and organized activity programmes both in the school and in the community (Mallina, 1996; Vanreusel et al, 1997; Trost et al, 1997; Wang, 2004). This finding supports the general recommendations for increase of available sports programmes in school and in the community as well as the encouragement of more young people to participate in active pastimes (CDC, 1997; Vilhjalmssona & Thorolfur, 1998).

Taking into consideration the lack of longitudinal data at national level and the weaknesses of the cross-sectional design establishing a cause and effect relationship it appears that lack of time due to the demanding school programme combined with many other academic activities are possibly the main causes for the limited involvement of students in PA. These findings stress the need for identification of more adequate reasons for the adoption of sedentary lifestyle by young people in Greece, such as the characteristics of the Greek culture, the environment, family values, and finally, the particular attitudes of Greek students towards exercise, attitudes established mainly in the school environment.

The amount of time pre-adolescent students spend outdoors is closely related to their PA level (Baranowski, Thompson, DuRant, Baranowski & Puhl, 1993; Klesges, Eck, Hanson, Haddock & Klesges, 1990; Mason, 1995). In the present study, 66.5% of the elementary school students claimed that during the last week they had never gone out with their parents for active recreation and had stayed at home instead. Taking into consideration that the safety dimension of living in modern cities may be prohibiting the unsupervised free play of young children, it could be argued that the children are “addicted” to a sedentary behaviour from an early age (Taylor, Baranowski & Sallis, 1994). This happens either because their parents consider academic pursuits more important than PA, or because the parents themselves do not have the time and the interest for active recreation, thus becoming negative role-models for their children (Andersen & Wold, 1992; Taylor, Baranowski & Sallis, 1994). Despite the fact that the time spent on watching TV was not related to the students’ PA levels, the use of leisure-time for sedentary recreation in weekdays and weekends is consistently related to a sedentary behaviour in young people (Sallis, Prochaska & Taylor, 2000). This fact may indicate that involvement in sedentary leisure activities clashes with participation in active pursuits and that could help to explain why interventions aiming at the reduction of involvement in sedentary activities result in the increase of young people’s PA levels (Epstein, Saelens & O’Braien, 1995).

The level of parents’ education influenced the way young children managed their leisure-time and particularly the degree to which they were involved in academic activities and sports; a finding that coincides with those of other studies (Sallis, Zakarian, Hovell & Hofstetter, 1996). Specifically, parents with higher educational level seem to overload their children with additional academic activities compromising their participation in PA as the school and the extra-curriculum activities were already very time-consuming. Girls’ participation in leisure-time and academic activities was a more complicated issue. Girls from low-educated families reported lower participation in PA. Furthermore, their preferences for house-hold chores, social and academic activities seem to be influenced both by cultural and environmental factors. In addition it could be argued, that girls had limited opportunities to participate in organized sports in the local community, either because of lack of information or because the available programmes did not correspond with girls’ needs, expectations and interests (Thyrlaway & Benton, 1993; Flintoff & Scraton, 2001).

The elements of students’ personality directly related to the participation in PA and sports were not explored in this study. These elements can, to a large degree, be developed and established in the school environment (Diggelidis & Papaioannou, 1999). The low interest students showed for PA and sports is possibly due to the fai-

lure of education, and particularly of the physical education curriculum in Greece to form those attitudes and values that would have contributed to a more active lifestyle (Trost, Pate, Ward, Saunders & Riner, 1999). Evident also was that leisure-time management was already developed on a stable basis for both genders in the elementary school level. Furthermore, it could be said that PA is a complex behaviour which is influenced in various ways according to age and gender by many factors. (Lindquist, Reynolds & Goran, 1999). Nevertheless, it became clear that the dynamic of these factors is different in comparison to the findings of other studies and that is possibly due to the different cultural characteristics of Greek young people.

These findings show the desirability of implementing intervention programmes, particularly at the elementary school level, where there are more chances for successful results. The complex nature of the factors affecting the participation in PA supports the implementation of ecological models of behaviour change, with the aim of influencing specific personal, social and environmental variables. The unique cultural characteristics presented here stress that interventions must be designed according to the specific characteristics and needs of Greek students and should not be simply adopted from practices developed in different cultural contexts.

Although, this study presents certain strengths such as the large representative sample and the use of a valid inventory for PA measurement there are certain limitations that should be pointed out. First, even though the cross-sectional design is prevalent in similar studies it may hold the danger of arbitrary conclusions and generalisations and it does not allow the establishment of a cause-effect relationship (Sallis, Prochaska & Taylor, 2000). Second, seasonal effects should be under consideration as data collection was accomplished in late spring when the weather conditions may have a positive effect on the PA of younger children but the increased academic requirements of teenagers may have a negative influence on their PA level. Third, it has been observed that self-reports of PA often overestimate the actual level of participation, particularly in younger age-groups (Biddie & Goudas, 1996) and therefore it is possible that the percentage of inactive students in this study is even higher. Fourth, the use of an objective measure of PA may have led to different results regarding the elements of leisure-time management and those of participation in PA and sports (Trost, Pate, Ward, Saunders & Riner, 1999). Finally, it must be noted that these findings are based on data collected at the second most populated city in Greece and therefore they may not be representative to students living in rural areas.

CONCLUSIONS- SUGGESTIONS

Sedentary lifestyle has led to a worrying increase of the number of obese and overweight young people during the last years in Greece (Manios, Moschandreas, Hatzis & Kafatos, 1999). The avoidance of the physical and psychosocial negative consequences caused by inactivity could be achieved through appropriate intervention programmes in the family, school, and community settings (Johnson & Deshpande, 2000; Cale, 2000).

First, the Ministry of Education should promote in the school environment the adoption of an active and healthy lifestyle by creating adequate conditions for exercise, improving sports infrastructure and offering opportunities for participation in organized exercise during and after the daily school programme. Second, the local communities should develop appropriate health policies, design attractive programmes and create the necessary infrastructure so that young people can move and play safely. Third, in the family environment young people should get more opportunities for participation in PA, and spend less time in sedentary recreation at home. The parents themselves should become positive role-models by engaging and encouraging their children to join them in active recreation.

This study attempted to provide valid and comparative information regarding the patterns of physical activity and leisure-time management of Greek people. However, the lack of common research instruments limits the comparability of the findings to those of other studies conducted in the European Union and creates difficulties in the comparison and development of common health prevention and promotion policies within the European Union (Hosman, 2000). Therefore, there is need for appropriate, common measures of PA for the European countries (Kohl, Fulton & Caspersen, 2000) which could be used in epidemiological international studies enabling the direct comparison and the credible interpretation of national and international findings. Such findings are necessary for the design, implementation and evaluation of inter-cultural intervention programmes, the promotion of scientific knowledge regarding health issues and the better understanding of the influence of cultural differences in the prevention and promotion of healthy and active lifestyles across Europe.

REFERENCES

- Ainsworth, B. E., Haskell, W. L., Whitt, M. C., Irwin, M. L. and Swartz, A. M. (2000). Compendium of physical activities: Un updates of activity codes and MET intensities. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 32 (Suppl), S498-S504.
- Allison, K. R., Dwyer, J. M. and Makin, S. (1999). Perceived barriers to physical activity among high school students. *Preventive Medicine*, 28, 608-615.
- Anderssen, N. and Wold, B. (1992). Parental and peer influences on leisure-time physical activity in young adolescents. *Research Quarterly for Exercise and Sports*, 63, 341-348.
- Arabatzoglou, K. and Antoniou, P. (1994). Time allocation in 10-to-12 yrs old children and their involvement in sports. Paper presented at 2nd International Congress of Physical Education and Sports, Komotini, Greece.
- Avgerinos, A. (1997). *Analysis of Greek children's lifestyle physical activity patterns and reasons for participation*. Unpublished master's thesis, Loughborough University, Loughborough, UK.
- Avgerinos, A., Argiropoulou E.C., Almond, L. and Michalopoulou M. (2000). A new instrument for evaluating energy expenditure: Validity of the physical activity and lifestyle questionnaire (PALQ). *Sport Performance and Health*, 4, 281-300.
- Baranowski, T., Thompson, W. O., DuRant, R. H., Baranowski, J. and Puhl, J. (1993). Observations on physical activity in physical locations: Age, gender, ethnicity, and month effects. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 64, 127-133.
- Baranowski, T., Anderson C. and Carmack, C. (1998). Mediating variable framework in physical activity interventions How are we doing? How might we do better?. *American Journal of Preventive Medicine*, 15, 4, 266-315.
- Baranowski, T., Mendlein, J., Resnicow, K., Frank, E., Cullen K. W. and Baranowski, J. (2000). Physical activity and nutrition in children and youth: an overview of obesity prevention. *Preventive Medicine*, 31, S1-S10.
- Berger, B. (1996). Psychological benefits of an active lifestyle: What we know and what we need to know? *Quest*, 48, 330-353.
- Biddle, S. and Goudas, M. (1996). Analysis of children's physical activity and its association with adult encouragement and social cognitive variables. *Journal of School Health*, 66, 75-78.
- Bouchard, C., Shephard, R. and Stephens, T. (1994). The consensus statement. In C. Bouchard, R. Shephard, T. Stephens, (eds) *Physical activity, fitness and health*, pp 9-76. Champaign, *Human Kinetics*.

- Bryman, A. and Cramer, D. (1997). *Quantitative Data Analysis with SPSS for Windows*. Routledge, London.
- Cale, L. (2000). Physical activity promotion in secondary schools. *European Physical Education Review*, 6, 71-90.
- Cavill, N., Biddle, S. and Sallis, F. J. (2001). Health enhancing physical activity for young people: Statement of the United Kingdom expert consensus conference. *Pediatric Exercise Science*, 13, 12-25.
- Center for Disease Control and Prevention (1997). Guidelines for school and community programs to promote lifelong physical activity among young people. M.M.W.R., 46 (No. RR-6), 1-36.
- Cheung, L.W.Y. (1995). Current views and future perspectives. In Cheung, L.W.Y. and Richmond, J. B. (eds) *Child health, nutrition, and physical activity*, pp.301-320. *Human Kinetics*, Illinois.
- Department of Health and Human Services. Physical activity and health: a report of the Surgeon General. Atlanta, GA: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, 1996.
- Diggelidis, N. and Papaioannou, A. (1999). Age-group differences in students' motivation, goal orientations and perceptions of athletic competence, physical appearance and motivational climate in Greek physical education. *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*, 9, 375-380.
- Dunn, A.L., Andersen, R.E. and Jakicic, J.M. (1998). Lifestyle physical activity interventions History, short-and long-term effects, and recommendations. *American Journal of Preventive Medicine*, 15, 4, 398-412.
- Eccles, J.S., Wigfield, A., Flanagan, C.A., Miller, C., Reuman, D.A. and Yee, D. (1989). Self-concepts, domain values and self-esteem: Relations and changes at early adolescence. *Journal of Personality*, 57, 283-310.
- Epstein, L. H., Saelens, B. E. and O'Braien, J. G. (1995). Effects of reinforcing increases in active behavior versus decreases in sedentary behavior for obese children. *International Journal of Behavioral Medicine*, 2, 41-50.
- Flintoff, A., & Scraton, S. (2001). Stepping into active leisure? Young women's perceptions of active lifestyles and their experiences of school physical education. *Sport, Education and Society*, 6, 1, 5-21.
- Health Education Authority (1998). *Young and Active? A Policy Framework for Young People and Health-Enhancing Physical Activity*. London. Health Education Authority.

- Hosman, C. M. H. (2000). Prevention and health promotion on the international scene: the need for a more effective and comprehensive approach. *Addictive Behaviors*, 25, 6, 943-954.
- Janz, K. F., Dowson, J. D. and Mohoney, L. T. (1999). Tracking physical fitness and physical activity from childhood to adolescence: the Muscatine study. *Medicine and Science in Sport and Exercise*, 32, 7, 1250-1257.
- Johnson, J. and Deshpande, C. (2000). Health education and physical education: Disciplines preparing students as productive, healthy citizens for the 21st century. *Journal of School Health*, 70, 66-67.
- Kimm, S. S., Glynn, N. W., Kriska, A. M., Fitzgerald, S. L., Aaron, D. J., Similo, S. L., McMahon, R. P. and Barton, B. A. (2000). Longitudinal changes in physical activity in biracial cohort during adolescents. *Medicine and Science in Sport and Exercise*, 32, 1445-1454.
- Klesges, R. C., Eck, L. H., Hanson, C. L., Haddock, C. K. and Klesges, L. M. (1990). Effects of obesity, social interactions, and physical environment on physical activity in preschoolers. *Health Psychology*, 9, 435-449.
- Kohl, H.W. and Hobbs, K.E. (1998). Development of physical activity behaviors among children and adolescents. *Pediatrics*, 101, 549-554.
- Kohl, H. W., Fulton, J. E. and Caspersen, C. J. (2000). Assessment of physical activity among children and adolescents: A review and synthesis. *Preventive Medicine*, 31, S54-S76.
- Lasheras, L., Aznar, S., Merino, B. and Lopez, E. G. (2001). Factors associated with physical activity among Spanish youth through the National Health Survey. *Preventive Medicine*, 32, 455-464.
- Lewis, A. B., Marcus, H. B., Pate, R. R. and Dunn, L. A. (2002). Psychosocial mediators of physical activity behavior among adults and children. *American Journal of Preventive Medicine*, 23, 2S, 26-35.
- Lindquist, H.C., Reynolds, K.D. & Goran, M.I. (1999). Sociocultural Determinants of Physical Activity among children. *Preventive Medicine*, 29, 305-312.
- McKenzie, T. L., Marshall, S. J., Sallis, F. J. and Conway, T. L. (2000). Leisure-time physical activity in school environments: an observational study using SOPLAY. *Preventive Medicine*, 30, 70-77.
- Malina, R. M. (1996). Tracking of physical activity and physical fitness across the lifespan. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 67, 48-57.
- Manios, Y., Moschandreas, J., Hatzis, C. and Kafatos, A. (1999). Evaluation of a health and nutrition education program in primary school children of Crete over three-year period. *Preventive Medicine*, 28, 149-159.

- Mason, V. (1995). *Young People and Sport in England, 1994: the views of teachers and children - a national survey by Sports Council and OPCS*. Sports Council, London.
- Michaud, P. A., Narring, F., Cauderay, M. and Cavadini, C. (1999). Sports activity, physical activity and fitness of 9-to 19-year-old teenagers in the canton of Vaud (Switzerland). *Schweizerische Medizinische Wochenschrift*, 129, 691-699.
- Papaioannou, A. (1997). „I agree with the referee’s abuse, that‘ show I also beat ...“: Prediction of sport violence and attitudes towards sport violence’. *European Yearbook of Sport Psychology*, 1, 113-129.
- Pieron, M. and Ledent, M. (1996). *Comparative analysis of youth lifestyle in selected European countries*. (Report prepared by the International Committee of Sport Pedagogy). Liege, International Council of Sport Science and Physical Education.
- Pieron, M., Telama, R., Almond, L. and Costa, C. (1997). Lifestyle of youth Europeans: a comparative study. Proceedings of the World Conference on Teaching, Coaching and Fitness Needs in Physical Education and the Sports Sciences, AISEP, Singapore.
- Riddoch, C. J. and Boreham, C. A. G. (1995). The health-related physical activity of children, *Sports Medicine*, 19, 2, 89-98.
- Rowland, T.W. (1991). Exercise and children’s health. *Human Kinetics*, Illinois.
- Sallis, J. F. (1994). Influences on physical activity of children, adolescents, and adults on determinants of active living. *Physical Activity and Fitness Research Digest*, 1, 7, 1-8.
- Sallis, J. F. & Owen, N. (1999). *Physical activity and behavioral medicine*. London, Sage Publications.
- Sallis, J. F., Prochaska, J. J. and Taylor, W. C. (2000). A review of correlates of physical activity of children and adolescents. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 32, 5, 963-975.
- Sallis, J. F., Buono, M. J., Roby, J. J., Micale, F. G. and Nelson, J. A. (1993). Seven day recall and other physical activity self-reports in children and adolescents. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 25, 99-108.
- Sallis, J. F., Zakarian, J. M., Hovell, M. F. and Hofstetter, C. R. (1996). Ethnic, socioeconomic, and sex differences in physical activity among adolescents. *Journal of Clinical Epidemiology*, 49, 125-134.
- Telama, R. (1998). Psychological background of a physically active lifestyle among European Youth. *Sport Science Studies*, 10, 63-74.

Leisure and psychical activity characteristics of 12-to-17 yrs old Greek students

- Telama, R., Yang, X., Laakso, L., and Viikari, J. (1997). Physical activity in childhood and adolescence as predictor of physical activity in young adulthood. *American Journal of Preventive Medicine*, 13, 317-323.
- Taylor, W. C., Baranowski, T. and Sallis, J. F. (1994). Family determinants of childhood physical activity: A social-cognitive model. In R. K. Dishman (eds) *Advances in exercise adherence*, pp. 319-342. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Thirlaway, K. and Benton, D. (1993). Physical activity in primary-and secondary- school children in West Glamorgan. *Health Education Journal*, 52, 1, 37-42.
- Trost, S.G., Pate, R.R., Saunders, R., Ward, D.S., Dowda, M. and Felton, G. (1997). A prospective study of the determinants of physical activity in rural fifth-grade children. *American Journal of Preventive Medicine*, 26, 257-263.
- Trost, S. G., Pate, R. R., Ward, D. S., Saunders, R. and Riner, W. (1999). Correlates of objectively measured physical activity in preadolescent youth. *American Journal of Preventive Medicine*, 17, 2, 120-126.
- Trost, S.G., Pate, R.R., Freedson, P.S., Sallis, J.F. and Taylor, W.C. (2000). Using objective physical activity measure with youth: How many days of monitoring are needed. *Medicine and Science in Sport & Exercise*, 35, 426-431.
- Van Mechelen, W. and Kemper, H. C. G. (1995). Habitual physical activity in longitudinal perspective. In H. C. G. Kemper (eds) *The Amsterdam Growth Study: A longitudinal analysis of health, fitness, and lifestyle*, pp.135-158. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Vanreusel, B., Renson, R., Beunen, G., Claessens, A.L., Lefevre, J., Lysens R. and Eynde, V.B. (1997). A longitudinal study of youth sport participation and adherence to sport in adulthood. *International Review of Sociology of Sport*, 32, 384-401.
- Veal, A. J. (1993). The concept of lifestyle: a review. *Leisure Studies*, 12, 233-252.
- Vilhjalmssona, R. and Thorolfur, T. (1998). Factors related to physical activity: a study of adolescents. *Social Science and Medicine*, 47, 665-675
- Wang, Y. (2004). Diet, physical activity, childhood obesity and risk of cardiovascular disease. *International Congress Series*, 1262, 176-179.

МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА

**МЕЂУНАРОДНИ ФОРУМ РУКОВОДИЛАЦА ВИСОКИХ
ПОЛИЦИЈСКИХ ОБРАЗОВНИХ ИНСТИТУЦИЈА
- ЕВРОПСКИ МОДЕЛ ПОЛИЦИЈЕ -**

Бугарска, Софија, 30. 9.-2. 10. 2004. године

Међународна радна конференција руководица виших и високих институција за образовање и обуку полиције на тему „Европски модел полиције“, одржана је у Софији (Република Бугарска) од 30. 9. до 2. 10. 2004. године. Конференција је, удруженим напорима, организована од стране Академије Министарства унутрашњих послова Републике Бугарске и Фондације Ханс Зајдел.

Републику Србију на овој Конференцији представљао је декан Полицијске академије у Београду, проф. др Владимир Кривокапић.

На Конференцији је, кроз приложене радове, учешће узело 17 представника високих и виших установа за обуку и школовање полицијских кадрова, од којих су највећим делом били њихови челни људи.

Пре почетка радног дела Конференције учесницима су се поздравним говорима обратили господин Рајнер Геперт, руководилац Института за међународну сарадњу при Фондацији Ханс Зајдел у Минхену, господин Александар Бандурка, председник Удружења институција за вишу обуку при Министарству унутрашњих послова Заједнице Независних Држава и председник Националног универзитета унутрашњих послова Украјине, као и господин Румен Марков, ректор Академије Министарства унутрашњих послова Бугарске. У оквиру прве радне седнице излагали су: господин Бранко

Лобникар, с Факултета полицијско-безбедносних наука из Словеније, на тему *Полицијска делатности у локалној заједници у Словенији*; господин Антон Дворшек, продекан на Факултету полицијско-безбедносних наука у Словенији, на тему *Цивилна контрола полицијског рада*; господин Александар Бандурка, председник Националног универзитета унутрашњих послова Украјине, на тему *Проблеми цивилне контроле активности Украјинске полиције*; господин Георг Гладхи, продекан за науку и међууниверзитетске односе на Академији “Stefan cel Mare” при Министарству унутрашњих послова Републике Молдавије, на тему *Неки аспекти полицијске делатности у контексту европских интеграција*; господин Владимир Кривокапић, декан Полицијске академије у Београду на тему *Полицијска делатности у оквиру превенције криминалитета у локалној заједници*; госпођа Мери Гормли, инспектор из Одељења за односе са заједницом из Ирске; господин Валери Григоров, директор Националне службе пограничне полиције Бугарске.

У оквиру друге радне седнице излагали су: господин Румен Марков, ректор Академије Министарства унутрашњих послова Бугарске; господин Клаус Најдхарт, с Академије за полицијске руководиоце у Минстеру, на тему *Развој полицијске обуке у Европи*; господин Херман Фогелсанг, са Специјалне више школе за јавну управу и правосудје у Баварској, на тему *Полицијска обука у модерном демократском цивилном рушењу*; господин Марсел Андре Шури, из ЦЕПОЛ-а, на тему *Полицијска обука у контексту модела полицијске делатности у локалној заједници*; господин Јануш Фибих, подруководилац Више полицијске школе у Сзцзутно у Пољској, на тему *Увођење идеје полицијске делатности у локалној заједници у контексти полицијске обуке у Пољској*; госпођа Арија Меикалиса, ректор Полицијске академије Летоније, на тему *Полицијска обука на Полицијској академији Летоније у контексти полицијске делатности у локалној заједници*; господин Виктор Берекет, руководиоца Одељења за административну делатност Универзитета унутрашњих послова Петрограда у Русији, на тему *Професионална обука полицајаца као основа јавне безбедности*; госпођа Ирма Вукадин Вучо, продекан на Полицијском факултету и академији при Министарству унутрашњих послова Хрватске, на тему *Полицијска делатности у локалној заједници*, и господин Мамед Аскеров, шеф Генералне дирекције за људске ресурсе при Министарству унутрашњих послова Азербејџана.

У оквиру треће радне седнице излагали су: господин Александар Коваленко, руководиоца Академије за руковођење у Москви при Министарству унутрашњих послова Русије, на тему *Перспективе полиције у Русији у контексту*

административне реформе; господин Бела Блашко, ректор Полицијског факултета у Будимпешти, на тему Болоњски процес - интеграција високих школа и Полицијска школа у Будимпешти, и госпођа Хана Бартошова, ректор Полицијске академије Републике Чешке, на тему Улога вишег полицијског образовања у Европској баштини знања.

Након дискусија уследила су закључна разматрања учесника Конференције и усвојена је заједничка Декларација, чији интегрални текст следи, као и рад проф. Кривокапића, изложен на овој Конференцији.

ЕВРОПСКИ МОДЕЛ ПОЛИЦИЈЕ
МЕЂУНАРОДНА РАДНА КОНФЕРЕНЦИЈА РУКОВОДИЛАЦА ВИШИХ
ИНСТИТУЦИЈА ЗА ОБУКУ ПОЛИЦИЈЕ

КОНАЧНИ ДОКУМЕНТ
(Софија, 30.9. - 1.10.2004.)

Ми, учесници Међународне радне конференције руководилага виших институција за обуку полиције на тему Европски модел полиције,

- узимајући у обзир неопходност да се успоставе суштинске вредности полицијске делатности у демократској држави, тј. владавина права, поштовање људских права и пружање услуга друштву;
 - нову реалност у Европи и претње безбедности грађана;
 - неопходност да се прошири међународна полицијска сарадња у области превенције и борбе против тероризма, илегалне трговине дрогом, илегалних миграција и осталих облика трансграничног криминала;
 - заједничко поимање полицијског рада и признавање разлика у полицијским структурама и системима за обуку полицајаца у Европи;
 - суштинску улогу обуке за побољшање ефикасности полицијске делатности у Европи, и
 - неопходнос да се дефинишу општи принципи и захтеви у вези с обуком полиције,
- усвојили смо следећу

ДЕКЛАРАЦИЈУ

1. Обука полиције заснива се на демократским вредностима, владавини права и поштовању и заштити људских права.

2. Полицијско образовање у области полицијских и безбедносних студија и полицијска обука треба да потпуно одражавају социјалне реалности и кретања, да буду отворени ка друштву и да примењују модел полицијске делатности у заједници.

3. Да би се повећала професионална и социјална овлашћења полицајаца неопходно је да се установи једна свеобухватна иницијална обука која треба да обухвати образовање у области људских права и слобода, знања и вештине који су неопходни за успостављање међународне сарадње, нарочито у области превенције и сузбијања тероризма, трансграничног криминала укључујући организовани криминал и друге савремене облике криминалитета. Посебна полицијска обука такође је неопходна.

4. Полицијска обука олакшава развијање професионалне етике засноване на принципима пружања услуга друштву, превенцији злоупотребе власти, окрутном, нехуманом и деградирајућем поступању с грађанима, превенцији расизма, дискриминације и корупције у полицијском раду.

5. Руководиоци виших институција за полицијску обуку имају за циљ да развију опште методе обуке и то ширењем резултата полицијских истраживања и добре полицијске праксе, да спроводе заједничке истраживачке пројекте и размењују полазнике обуке и тренере. Неопходно је и да се развије мултинационална и билатерална сарадња између виших институција за полицијску обуку и образовање.

6. Процес уједињења Европе и повећана међународна полицијска сарадња наглашћавају неопходност постојања општих принципа и хармонизације више полицијске обуке у Европи у сарадњи са Европском полицијском високом школом (ЦЕПОЛ) и Удружењем европских полицијских високих школа (АЕРС). Израда оквира једног таквог опредељења у складу с принципима Болоњског процеса могла би да суштински допринесе хармонизацији и успостављању европског модела полицијске обуке.

7. Уверени смо да одржавање радних конференција руководилаца виших међународних институција за полицијску обуку треба да се настави и да конференција у Софији наставља једну добру традицију.

8. Изражавамо своју спремност да сарађујемо и одлучујемо да се наредна радна конференција одржи 2005. године, а да њен домаћин буде Академија Министарства унутрашњих послова Азербејџана у Бакуу.

Софија, 1 октобар 2004. године.

У Љубљани је приликом посете декана Полицијске академије, проф. др Владимира Кривокапића Факултету полицијско-безбедносних наука, у времену 22-24.9.2004. године, закључен Споразум о међусобној сарадњи ових двеју високошколских институција. Текст Споразума гласи:

У складу са одредбама Лисабонске и Болоњске декларације, као и циљевима високог образовања у Европској унији, Полицијска академија, Београд - Србија, коју представља проф. др Владимир Кривокапић, декан и Факултет за полицијско-безбедносне науке Универзитета у Марибору, Љубљана - Словенија, коју представља проф. др Милан Пагон, декан, сагласили су се, да на основама академске традиције, научне истине и хуманизма, сачине и потпишу

СПОРАЗУМ О МЕЂУСОБНОЈ САРАДЊИ

1. У складу са важећим законодавством, а посебно законима и другим прописима у области високог образовања, одговарајућим сопственим актима и актима универзитета, Полицијска академија - Београд и Факултет за полицијско-безбедносне науке - Љубљана, одлучили су да међусобно сарађују на подручјима:

- научно-истраживачког рада;
- постдипломских и докторских студија;
- основних студија;
- размене наставника и сарадника;
- издавања и размене уџбеничке и друге стручне литературе, школских приручника и научних материјала, објављивање радова у часописима, као и организацији продаје издања;

- организовања заједничких наставних, културних и спортских активности, као и заједничких саветовања;
- запошљавања дипломираних студената;
- остваривања других облика пословне и техничке сарадње, а који су од заједничког интереса.

2. Сарадња на подручју научно-истраживачког рада, уз очекиване научне и стручне резултате, засниваће се првенствено на старању потписника о развоју младих истраживача и стварању предуслова за њихов научно-истраживачки напредак.

Стране потписнице споразумеле су се да ће у научно-истраживачки рад настојати укључивати истраживаче из ширег простора регије, зависно од природе и обима научно-истраживачког задатка, материјалних средстава и степена њиховог интересовања за такав рад.

3. Стране потписнице сагласне су да ће, разменом информација и одговарајућих докумената, радити на утврђивању заједничких критеријума основних, специјалистичких, постдипломских и докторских студија, који требају задовољавати минималне стандарде важеће у европском простору високог образовања. То се посебно односи на структуру и обим наставних планова и програма; квалитет тих програма и извођача, као и цену извођења програма.

Стране потписнице сагласне су да ће, за реализацију активности из претходног става, према својим могућностима, помагати се међусобно у ангажовању наставног и другог потребног кадра.

4. У области основних студија стране потписнице отпочеће процес међусобног договарања о еквиваленцији истоветних наставних програма и осигурању права студената да користећи ове олакшице осигурају већу покретљивост у току студија, са свим позитивним последицама које из тог процеса могу проистећи.

5. Стране потписнице сагласне су да ће током извођења образовног и истраживачког процеса, обезбедити потребне услове за размену наставника и сарадника.

Стране потписнице посебно ће обезбедити услове за размену студената. Начин и време размене, потписнице ће договарати за сваки конкретни случај посебно.

6. Трошкове настали у вези реализације активности које су предвиђене овим споразумом, свака Страна сносе посебно и на основу начела реципроцитета.

Трошкове на име боравка и исхране наставника и сарадника за време посете другој страни, сноси страна која прима посету, а путне трошкове страна која остварује посету.

7. Стране потписнице сагласне су да ће све појединости при реализацији активности предвиђених тачком 1. овог споразума, уредити посебним уговором.

8. Овај споразум може се, уз сагласност обе стране потписнице, изменити или допунити.

9. Овај споразум ступа на снагу када га потпишу обе стране потписнице.

UNIVERZA V MARIBORU
FAKULTETA ZA POLICIJSKO
- VARNOSTNE VEDE

UNIVERSITY OF MARIBOR
FACULTY OF
CRIMINAL JUSTICE

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА

Številka: 11/551-04

001 Бр. 294/6

27. 09. 2004. год.
БЕОГРАД

V skladu z določili lizbonske in bolonjske deklaracije ter v duhu visokošolskega izobraževanja v Evropski uniji sta **Policijska akademija Republike Srbije, Beograd**, ki jo zastopa dekan prof. dr. Vladimir Krivokapić in **Fakulteta za policijsko-varnostne vede Univerze v Mariboru, Ljubljana**, ki jo zastopa dekan prof. dr. Milan Pagon, sklenili, da na podlagi

akademske tradicije, znanstvene resnice ter humanizma skleneta in podpišeta

SPORAZUM O MEDSEBOJNEM SODELOVANJU

1. V skladu z veljavno zakonodajo, s posebnim poudarkom na zakonodaji s področja visokošolskega izobraževanja, ter v skladu s predpisi, ki veljajo na Univerzi, sta se **Policijska akademija v Beogradu in Fakulteta za policijsko-varnostne vede Univerze v Mariboru, Ljubljana**, odločili za medsebojno sodelovanje na naslednjih področjih:

- znanstveno-raziskovalno delo,
- podiplomski in doktorski študij,
- dodiplomski študij,
- izmenjava visokošolskih učiteljev in visokošolskih sodelavcev,
- izdajanje in izmenjava učbenikov in strokovne literature, študijskih priročnikov in drugih znanstvenih del, objavljanja v revijah ter organizacija distribucije publikacij,
- organizacija skupnih predavanj, kulturnih in športnih aktivnosti ter svetovanj,
- zaposlovanje diplomantov,
- izvajanju drugih oblik poslovnega in tehničnega sodelovanja, kjer se izkaže skupni interes.

2. Sodelovanje na področju znanstveno-raziskovalnega dela, ob pričakovanih znanstvenih in strokovnih rezultatih, temelji predvsem na skrbi za razvoj mladih raziskovalcev in njihovi znanstveno-raziskovalni rasti.

Stranki podpisnici se sporazumeta, da bosta v znanstveno-raziskovalno dejavnost vključevala raziskovalce iz širšega prostora regije, pri tem pa bosta upoštevali naravo raziskave, razpoložljiva materialna sredstva ter stopnjo interesa za takšno delo.

SLOVENIA, 1000 LJUBLJANA, KOTNIKOVA 8, ■
TEL+386 1 300 83 00, FAX +386 1 230 26 87
E-pošta: fpwv@fpwv.uni-mb.si

■ SLOVENIA, 1000 LJUBLJANA, KOTNIKOVA 8,
PHONE+386 1 300 83 00, FAX +386 1 230 26 87
E-mail: fpwv@fpwv.uni-mb.si

3. Stranki podpisnici se strinjata, da bosta z izmenjavo informacij in drugih dokumentov sodelovali pri oblikovanju skupnih kriterijev dodiplomskega, specialističnega, drugega podiplomskega in doktorskega študija, ki morajo zadovoljevati vsaj minimalne standarde, veljavne v evropskem visokošolskem prostoru. To še posebej velja za strukturo in obseg izobraževalnih programov, kvaliteto teh programov, nosilcev posameznih vsebin ter ceno izobraževalnih programov.

Stranki podpisnici se strinjata, da si bosta za realizacijo aktivnosti iz prejšnjega odstavka, v skladu s svojimi možnostmi, pomagali pri angažiranju izobraževalnih in drugih potrebnih kadrov.

4. Na ravni dodiplomskega študija bosta obe stranki podpisnici ugotovili ekvivalentne vsebine v izobraževalnih programih in tako omogočili študentom študijsko mobilnost in medsebojno priznavanje obveznosti, ki bi jih študenti iz opredeljenih ekvivalentnih vsebin opravili na eni od obeh institucij.

5. Stranki podpisnici se strinjata, da bosta v času izvajanja izobraževalnega in raziskovalnega procesa zagotovili vse potrebne pogoje za izmenjavo visokošolskih učiteljev in visokošolskih sodelavcev.

Stranki podpisnici bosta storili vse potrebno za izmenjavo študentov. Način tovrstne izmenjave bosta dogovorili za vsak primer posebej.

6. Stroški zaradi aktivnosti, ki izhajajo iz tega sporazuma, bremenijo vsako stranko posebej in sicer na podlagi načela recipročnosti. Stroške nastanitve in prehrane visokošolskih učiteljev in visokošolskih sodelavcev poravnava stranka, ki sprejema obisk, potni stroški pa bremenijo stranko na obisku.

7. Stranki podpisnici se strinjata, da bosta vse podrobnosti pri izvedbi aktivnosti iz prve točke tega sporazuma dogovorili s posebnimi dogovori.

8. Ta sporazum se lahko ob soglasju obeh strank podpisnic spremeni ali dopolni.

9. Ta sporazum začne veljati z dnem podpisa obeh strank podpisnic.

**Za POLICIJSKU
AKADEMIJU U BEOGRADU**

Prof. dr. Vladimir Krivokapić
Dekan

V Ljubljani, 23. 9. 2004

**Za FAKULTETO ZA POLICIJSKO-
VARNOSTNE VEDE UNIVERZE V
MARIBORU**

Prof. dr. Milan Pagon
Dekan

V Ljubljani, 23. 9. 2004

UNIVERZA V MARIBORU
FAKULTETA ZA POLICIJSKO - VARNOSTNE VEDE ■
SLOVENIA, 1000 LJUBLJANA, KOTNIKOVA 8,
TEL +386 1 300 83 00, FAX +386 1 230 26 87
E-pošta: fpw@fpw.uni-mb.si

UNIVERSITY OF MARIBOR
FACULTY OF CRIMINAL JUSTICE ■
SLOVENIA, 1000 LJUBLJANA, KOTNIKOVA 8,
PHONE +386 1 300 83 00, FAX +386 1 230 26 87
E-mail: fpw@fpw.uni-mb.si

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Полицијске академије „Наука, безбедност, полиција“ (НБП) објављује оригиналне научне, стручне и прегледне радове из области криминалистике, безбедности и полицијских послова, који претходно нису објављени. Часопис излази три пута годишње, на српском језику, ћириличним писмом, у обиму 12 - 15 ауторских табака. Радови страних аутора објављују се, по правилу, на енглеском језику.

Оригинални научни радови, поред података о аутору, треба да садрже: кратак апстракт до 10 редова (до 1.000 карактера) кључне речи (4-6 речи), као и списак коришћене литературе. Такође, рад треба да садржи нешто дужи резиме, до 25 редова (2.500 карактера), који презентира основне ставове аутора о обрађиваној теми. Уколико аутор не преведе рад на енглески језик, превођење резимеа рада обезбеђује Редакциони одбор часописа. Радови који не спадају у категорију оригиналних научних радова (прилози, прикази, осврти, истраживања, међународна сарадња, и др) не морају садржати све ове елементе.

Текст рукописа треба припремити у компјутерској верзији (Word, формат А-4, Times New Roaman, ћирилични фонт, 12 pt, стандардне маргине). Научни, стручни и прегледни радови са прилозима не смеју прелазити обим од једног ауторског табака (16 страница двоструког прореда – око 30.000 карактера). Уз обавезан диск или дискету, Редакционом одбору доставити и два примерка рада отштампана на папиру, са свим потребним прилозима.

Препоручује се да приликом цитирања аутора, њихова имена писати у оригиналу са годином објављивања рада и бројем странице у загради, а уколико се цитира више од два аутора, онда се у тексту помиње само први уз скраћеницу: *et al.* Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, онда се уз наредне радове додају абecedна слова поред године (на пример: 1994a, 1994b, итд). У списку литературе радови се наводе у оригиналу са нумерацијом, абecedним редом презимена аутора и то: презиме, почетно слово имена, година рада, наслов рада, назив часописа, број тома, странице (од-до), а код назива књига, још и име издавача и место издавања.

Приспели радови подлежу уређивачкој обради и анонимној рецензији. Евантуалне примедбе и сугестије уредника и рецензента достављају се аутору.

Рукописе слати на адресу:

Полицијска академија, 11000 Београд, Хумска 22, Србија и Црна Гора,
Police Academy, 11000 Belgrade, 22, Humska St., Serbia and Montenegro

са напоменом: за уредника часописа „НБП“

Редакциони одбор

